

9
37848

РА 357

III.

ИЗВѢСТІЯ

НА

ВАРНЕНСКОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО
ДРУЖЕСТВО.

—
(СЪ ДВА ПЛАНА).

изд.
1910

ВАРНА.

Печатница „Зора“ на Д. Костакевъ.

1910.

ИЗВѢСТІЯ

на

Варненското Археологическо Дружество.

I

Сражението при Варна въ 1444 г.

(80 стр., двѣ таблици и една фигура въ текста).

Г. Димитровъ и Х. К. Шкорпилъ.

1908 г.

Цѣна 60 ст.

II.

Материали за изучване Варненския окръгъ.

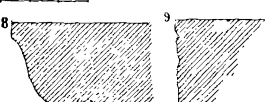
(80 стр. и двѣ таблици).

1. Римскиятъ водопроводъ въ гр. Варна (прѣди 17 вѣка) отъ Х. К. Шкорпилъ (съ таблица). 2. Разкопки на могили до гр. Варна, Х. К. Шкорпилъ. 3. За Гагаузитъ, отъ Г. Димитровъ. 4. Турскитъ укрѣпления въ гр. Варна отъ 1828 и 1834 год. (съ единъ планъ) отъ Х. К. Шкорпилъ. 5. Допълнителни обяснения на плана на гр. Варна, Х. К. Шкорпилъ.

Разни съобщения: 1. Повѣрие за единъ джбъ до с. М. Франга. Отъ Ем. Г. Мутафовъ. 2. Изваждане коститъ на умрѣли, умиването имъ съ вино и новото имъ заравяне въ с. Кестричъ. Отъ Свещ. Г. Антоновъ. 3. Пробождане съ ножъ на мъртвеца въ с. Кестричъ. Отъ Свещ. Г. Антоновъ. 4. Джагалски празникъ въ с. Чаушкѣой. Отъ Р. Богдановъ. 5. Откритието въ канала. Отъ Х. К. Шкорпилъ. 6. Пѣсьчливиятъ насипъ (между морето и езерото). Отъ Х. К. Шкорпилъ. 7. Изнесени старини отъ гр. Варна. Отъ Х. К. Шкорпилъ. 8. Старини въ Шабленско (Балчишко). Отъ Свещ. Н. Цицовъ.

1909. г.

Цѣна 60 ст.

Инв. 37848
Отд. 9-

III.

ИЗВѢСТІЯ

НА

**ВАРНЕНСКОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО
ДРУЖЕСТВО.**

(СЪ ДВА ПЛАНА).

ВАРНА.

Печатница „Зора“ на Д. Костакевъ.

1910.

9/05)

57

PA 354

I.

Одесусъ и Варна.

(Съ единъ планъ).

Съобщава Х. К. Шкорпилъ.

A.

Черноморското крайбрѣжие между Стара Планина и Дунава било заселено отъ памтивѣка съ Тракийцитѣ (Кробизи) и Скити. Границата между двата народа е била види се Батовска рѣка (между Варна и Балчикъ¹⁾). На това крайбрѣжие Елинитѣ основали петъ търговски колонии,²⁾ а именно: *Odessus* (сегашна Варна), *Dionysopolis* (Балчикъ), *Callatis* (Манкалия), *Tomi* (Кюстенджа) и *Istrus* (с. Карахарманъ). Калатисъ била основана къмъ края на шестия вѣкъ прѣди Р. Хр. отъ Елинитѣ изъ малоазийския градъ *Heraclea*, Дионизополисъ отъ „смѣсени Елини,“ а останалитѣ колонии отъ Елинитѣ изъ малоазийския градъ Милетъ. Одесусъ билъ основанъ въ първата половина на шестия вѣкъ, когато въ Мидия царувалъ Астиагъ.

Елинскитѣ географи наричатъ coloniите съ общо название „елински градове“³⁾. Какви сж били отношенията на Кробизитѣ и Скититѣ съ Елинитѣ не е извѣстно⁴⁾.

¹⁾ Тазн рѣка е образувала, види се, границата на римската провинция „Scythia“ и „Moesia.“ (K. Jirecek. Cesty. Praha. 1888. стр. 615).

²⁾ До Каварненското пристанище била колонията *Bizon* (Bizone), която отъ землѣтресение почти цѣла хлѣтнала въ морето. То е станало още прѣди Р. Хр. Споредъ еднитѣ колонията била заселена отъ варвари (скити), а споредъ други отъ Елинитѣ изъ Месемврия. Колонията е отбѣлѣжена на римската карта „Tabula Peutingeriana.“

³⁾ „Ἑλληνίδες πόλεις“ (F. Imhoof-Blumer. Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. I. B. Pick. Berlin 1899. стр. 61).

⁴⁾ По контрамаркитѣ, които се срѣщатъ върху нѣкои автономни монети на елинскитѣ колонии, можемъ да сждимъ, че тѣ били завладявани (или отъ тракийцитѣ или отъ други). Върху монетитѣ на гр. Калатисъ срѣщаме по двѣ разни марки, отъ които едната съ главичка, а другата съ неясенъ знакъ. Двѣтѣ марки сж кръглести. Върху монетитѣ на гр. Одесусъ срѣщаме маркитѣ само у ония, върху които е изобразенъ „рѣчния богъ.“ Маркитѣ сж четверострании (съ буквитѣ ΣΘ и неясенъ продълговатъ прѣдметъ), или кръглести (съ тригълникъ).

Между петътѣхъ колонии главнитѣ сж били Калатисъ, Томи и Одесусъ. Въ послѣдния градъ сж били сѣчени още въ третия вѣкъ прѣди Р. Хр. срѣбърнитѣ монети (тетрадрахми) на Александръ Велики и златнитѣ монети (статери) на Лизимахъ. Около 200 години прѣди Р. Хр. тукъ били сѣчени тетрадрахми въ честь на „голѣмия богъ Кирза.“¹⁾ Въ града билъ разпространенъ и култа на другъ единъ голѣмъ богъ „Дерзелатесъ“²⁾.

Когато крайбрѣжието било присъединено къмъ римската провинция Долня Мизия, елинскитѣ колонии образували съюзъ, който билъ обозначаваенъ подъ название: *Pontos, nemogradiue-Pentapolis, шестоградиue-Hexapolis* и *понтийска община*³⁾.

Петоградието се споменува въ единъ надписъ изъ гр. Одесусъ, въ който се говори за единъ чиновникъ на града и на съюза. Надписа произхожда отъ първия вѣкъ слѣдъ Р. Хр.⁴⁾ Въ петоградието сж влизали, види се, крайбрѣжитѣ градове на „Долня Мизия,“ а именно: Odessus, Dionysopolis, Callatis, Tomi и Istrus. Главния градъ на съюза е билъ, види се, Одесусъ.

Въ втория вѣкъ слѣдъ Р. Хр. се явява новия съюзъ на шестъ града. За него се споменува въ два надписа, отъ които първия произхожда отъ врѣмето на императора Адриянъ или Пий, а втория отъ по-пслѣ. Въ двата надписа се слави града Tomi, като главенъ градъ на шестоградието⁵⁾. Въ новия съюзъ влизали горѣпоменатитѣ петъ града и гр. Маркианополъ (сега Рѣка-Девня⁶⁾) който билъ основанъ отъ императора Траянъ. Всичкитѣ тѣзи градове принадлежали въ втория вѣкъ къмъ провинцията Мизия.

1) ΘΕΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΥΡΣΑ ΟΔΗΣΙΤΩΝ.

2) Θεός μέγας Δερζελάτης (Revue arch. XXXV. p. 114. n. 6. Paris).

3) Πόντος, Πεντάπολις, Ἑξάπολις, Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων (F. Imhoof-Blumer I. p. 70).

4) „Иросодъ Фарнаговъ градоначалникъ и началникъ на петоградската община и почетенъ отъ петоградската община.“ (Ἡρόσοδον Φαρνάγου ἄρξαντα τῆς πόλεως καὶ ἄρξαντα τοῦ κοινοῦ τῆς Πενταπόλεως καὶ τιμηθέντα ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς Πενταπόλεως). Надписа се намира въ Русия; той билъ прѣдаденъ заедно съ други още шестъ камѣка (съ надписи и изображения) въ рускотурската война (1829 г.) на графа Воронцовъ (В. Тепляковъ, Писѣма изъ Болгарии. Москва 1833 г. стр. 203 и 204). Въ единъ отъ тѣзи камѣни се говори за постановление на свѣтъ и народъ (ΤΗΙ ΒΟΥΛΗΙ ΚΑΙ ΤΩΙ ΔΗΜΩΙ) съ което Силъ удостоенъ единъ гражданинъ отъ гр. Епидамнъ (C. I. gr. 2056 c.).

5) „Τὸν ποντάρχην τῆς Ἑξάπόλεως“ (Imhoof-Blumer. I. p. 71 и 77).

6) Mommsen, Röm. Geschichte 5, 283 A. I.

Б.

Името на града „Одесусъ“ се срѣща на послѣденъ пътъ у Теофилакта Симоката, когато той говори за похода на пълководецъ Петръ, братъ на византийския императоръ Маврикий, противъ Славянитѣ въ 596 г.

Отъ края на седмия вѣкъ града се споменува съ ново име „Варна.“

Византийскитѣ лѣтописци разказватъ, че Българитѣ стигнали въ 678 г. до *Варна близу до Одесусъ*¹⁾.

Кедринъ, византийски писателъ, въ своята история говори, че Българитѣ стигнали до Варна²⁾.

Византийския императоръ Константинъ Багренородни пише (ок. 950 г.), че рускитѣ търговци минавали обикновено прѣзъ България за Цариградъ. Отъ устието на Дунава тѣ минавали прѣзъ *ръкитъ Варна и Дицина* (т. е. Камчия) за Месемврия³⁾.

Отъ горното се разбира, че името Варна не е означавало първобитно древния Одесусъ, но *друго нѣкое мѣсто или рѣка въ околността му*. Прѣдполагаме, че името Варна означавало варненското езеро⁴⁾ и рѣката, която го съединява съ морето, както и древния градъ, който билъ разположенъ, както ще видимъ по-долу, на брѣга на езерото.

¹⁾ Βάρνη πλησίον Ὀδύσσου (Nicephorus p. 40).

Idrisi нарича града „Barnas“ (Tomaschek, zur Kunde der Hämus-Halbinsel. 1877. Wien, p. 24, 25). Въ старовенгерскитѣ лѣтописи отъ XVI вѣкъ се споменува като „*Varanno*“ (Nomenclatura B. Szikszai-Fabricsius отъ 1590 г. и въ венгерския словарь на А. Молнаръ отъ 1604 г.).

Необяснимо е името „Каварна“ (Ка-варна), което се споменува у византийцитѣ; „Карнава“, *Κάρναβα* около 1320 и 1370 г. (Jirecek, Cesty 617).

Името „Варнасъ“ считаме за тракийско. Окончанието *асъ*, се срѣща доста често у рѣкитѣ съ тракийско название, като напр. Алутасъ (р. Алута въ Румжния, (Артанасъ), (Ἀρτάνας) Атирасъ, (Ἀθήρας) и др. (Tomaschek p. 91—93).

Кр. Мирски изказа мнѣние, че името Варна е славянско и че произлиза отъ славянското племе Варнови, които Аспарухъ ужъ заварилъ между Стара Планина и Дунава (Първи отчетъ на арх-то др. Варна 1906 г. стр. 18).

Въ Маджарско има градецъ „*Варна*“, въ западна Сърбия има село *Варна* (до гр. Шабацъ), а въ Индия има рѣка *Варна* (до гр. Бомбай).

²⁾ На 11 година (отъ царуването на Константинъ Погонатъ) българския народъ, като прѣминалъ Дунава и като се отдѣлилъ отъ еднороднитѣ си, се е разположилъ на лагеръ при Варна въ гжсталаци и планини (Liv. I. p. 440. Τῷ ἰά εἶται τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος διαπαράσας τὸν Δάνουβα καὶ ἀποχωρισθεὶς τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ ἐσκύνωσεν ἐν Κάρναϊς ἐν ῥίσι ὀχμαῖς καὶ ὄρεσιν. (A. P. Vretos. La Bulgarie. St. Petersburg 1856 стр. 200.).

³⁾ ὁ ποταμὸς Ῥάρνης (de adm. imperio p. 79).

⁴⁾ У населението въ Варненско, езерото е извѣстно подъ название „Варна гьоль“ (т. е. варненско езеро), а не „Девна гьоль.“

Изъ народа се говори, че стара Варна била разположена на мѣстото на езерото, а именно между памучната фабрика и южния брѣгъ на езерото (между Баба бурунъ и Бѣлия брѣгъ). Града потъналъ ужъ при едно голѣмо наводнение, причинено отъ появяване на девненскитѣ извори¹⁾. Разказватъ, че се съгледвали въ езерото кубета на подводни черкви и че рибарскитѣ мрѣжи закачвали на езерното дъно нѣкакви зидове, които били наредени на улици²⁾.

Интересно е, че дѣйствително въ езерото се намиратъ останки на нѣкаква древна постройка. Ако гледаме отъ Бѣлия брѣгъ, виждаме подъ брѣга основи на една подводна постройка. До прокопаване канала между езерото и морето, тя била цѣла подъ водата, но чрѣзъ прокопаването, като се е дръпнала водата съ около единъ метъръ, то една частъ отъ постройката остана на суша. Основитѣ заграждатъ едно четвероугълно пространство, дълго отъ сѣверъ къмъ югъ около 45 разкрача и широко около 27. Зида е около единъ метъръ дебелъ, безъ хурусанъ и съграденъ отъ голѣми недѣлани плочи. Въ послѣдно врѣме сж били задигнати отъ основитѣ много камъни за построяване кладенецъ въ близката градина на приморския полкъ и за кѣщи въ мѣстността „Сесъ-Севмесъ.“ Прѣдполагаме, че подводната постройка се издигала първобитно надъ водата и че заграденото пространство, въ което се е влизало откъмъ западъ прѣзъ едно отворено мѣсто (като врата), е служило за пристанище на малки лодки³⁾.

По брѣга на езерото, между Бѣлия брѣгъ и Пейнерджи⁴⁾ се намиратъ тукъ-тамъ отломъци на глинени сѣдове и кере-

¹⁾ Извѣстно е, че въ 543 г., въ царуването на византийския императоръ Юстинианъ, морето до Варна и Балчикъ излѣзло отъ брѣговетѣ (на четири мили надалечъ) и че послѣ се е дръпнало (Theophanes ed. Boog 1.224).

²⁾ Втори годишенъ отчетъ на арх-то дружество въ Варна за 1907 г., стр. 33.

³⁾ Подобна подводна постройка, само че много по-голѣма, се гледа въ морето отъ брѣга до Шабленския фаръ. Познаватъ се входове отъ сѣверъ и югъ (гл. Извѣстията на арх-то др. Варна за 1908 г. стр. 79). Постройката е антично пристанище, види се, че „Caricus Portus,“ който е отбѣленъ на Кипертовата карта „Illyricum et Thracia“ (Berolini 1894) между Callatis (Манкалия) и Bizone (Каварна).

⁴⁾ Въ 1828 г. имало тука селце; то е отбѣлжено на Кипертовата карта на балканския полуостровъ отъ 1853 г. По прѣдание тукъ билъ чифликъ на единъ свирѣпъ турчинъ; въ чифлика имало много добитѣкъ и изкарвали тукъ много сирене. Камъния материалъ отъ чифлика билъ задигнатъ отъ селенитѣ отъ близкото село Дерекѣй за постройката на общинското управление въ Варна (градено въ турско врѣме) и за укреплението до с. Франга.

миди съ закривени краища (*tegulae*). Доста често се срѣщатъ дръжки и остри дѣна на антични сѣдове (амфори) както и черепи отъ голѣми делви (*pithos*).

Въ брѣга намѣрихме на двѣ мѣста, а именно до Баба бурунъ и до Пейнерджи, керемидни гробове. Първия се намиралъ на дълбочина единъ метъръ; той билъ направенъ отъ двѣ дълги корубести керемиди, поставени стрѣховидно съ направление отъ сѣверъ къмъ югъ. Дължината на гроба 1·72 м., а ширината 0·43 м.¹⁾

Описанитѣ остатъци принадлежатъ на старото селище, което покривало цѣлото пространство, което е ограничено така: къмъ сѣверъ съ езерния брѣгъ (отъ Бѣлия брѣгъ до Пейнерджи), къмъ западъ съ Пейнерджийската долина (отъ с. Звѣздица ²⁾ до езерото), къмъ изтокъ съ полето, което дѣли езерото отъ морето и съ дълбокия долъ Катарезъ кулакъ, а къмъ югъ съ високия връхъ Джанаваръ Тепе и съ неговитѣ източни ребра, които се спусчатъ къмъ Катарезъ кулакъ. Пространството на старото селище, види се, че градъ, за-взима на дължъ около два километра, а на ширъ отъ половина до единъ и половина километъръ т. е. всичко около два и половина квадратни километра. Терена е равенъ и постепенно се възвишава отъ езерото къмъ политѣ на Джанаваръ Тепе и на източнитѣ му ребра. Цѣлия теренъ е покритъ съ низкъ храсталакъ, който се състои главно отъ габъръ (*Carpinus duinensis* Scop.) и отъ драка (*Paliurus aculeatus* Zam.).

Прѣзъ селището минаватъ три коларски пѣтища, а именно: 1) доленъ пѣтъ, отъ полето що дѣли езерото отъ морето къмъ Пейнерджи (край езерото) 2) срѣденъ пѣтъ отъ полето къмъ Пейнерджи (край политѣ на Джанаваръ Тепе) и 3) горенъ пѣтъ отъ полето за с. Звѣздица по реброто и върха Джанаваръ Тепе.

За по-добъръ прѣгледъ ний ще раздѣлимъ терена на селището на три пояса, а именно: 1) първия поясъ между езерото и долния пѣтъ, 2) втория поясъ между долния и срѣдния пѣтъ и 3) третия поясъ между срѣдния и горния пѣтъ.

Въ първия поясъ, освѣнъ поменатитѣ остатъци край

¹⁾ Х. К. Шкорпилъ. Могили. Пловдивъ 1898, стр. 36 и 37, фиг. 5.

²⁾ До това село, наричано по-напрѣдъ Кьоклуджа, имало въ турско врѣме чифликъ на Туранъ бей; сегашното население е дошло отъ Лозенъ-градско и отъ Велико-Търновско.

брѣга, се намиратъ тукъ-тамъ късове тухли и глинени сждове. Край пѣтя задъ Баба бурунъ, се намира една могила, съставена отъ ломенъ камъкъ. Нѣма съмнение, че тя се е образувала отъ срутване на нѣкаква постройка. Между Баба бурунъ и Бѣлия брѣгъ се намира на едно възвишено мѣсто съ хубавъ изгледъ, една могила съ землищъ насипъ. Нѣма съмнение, че подъ могилия насипъ се намира гробъ. Могилата е около единъ метъръ висока съ диаметъръ около 25 разкрача. Слѣди отъ една изкуствена могила се намиратъ на Бѣлия брѣгъ; тя е станала много низка, вслѣдствие на разработването ѝ на нива.

Въ втория поясъ се забѣлѣзватъ на много мѣста основи на „вети кѣщи“ и то особено въ източната ѝ частъ, близу до стрѣмния клонъ, който се спуща къмъ полето, що раздѣля езерото отъ морето. Тукъ на нѣколко мѣста се намиратъ купчини отъ черепи на староврѣмски глинени сждове, дрѣжки на антични амфори, и късове староврѣмски тухли (tegulae). Една такава купчина е 13 разкрача дълга и около половинъ метъръ висока. На нѣкои мѣста се показватъ основи на постройки. Прѣди малко врѣме иманяри разкопали тукъ едно мѣсто и намѣрили голѣми дѣлани камъни, които били здраво съединени помежду си.

Тукъ се намиратъ и нѣколко могили, които сж полуразкопани отъ иманяри. Въ най-западната отъ тѣхъ, прѣди 30 г., билъ намѣренъ, както се научихме отъ единъ овчаръ, гробъ като стаичка съ човѣшки кости, калъчка и прѣстенъ.

По казания склонъ се намиратъ сжщо части отъ глинени сждове, а при политѣ му, гдѣто е градината на приморския полкъ, се намира едно възвишение като могила; тя е съединена съ склона съ едно бърдо. При разкопване могилата били намѣрени малки и голѣми дѣлани камъни, дрѣжки отъ глинени сждове и части отъ тухли. Могилата не е доразкопана. Нѣма съмнение, че подъ насипа се криятъ основи на нѣкаква малка сграда (кула?).

Въ западната частъ на втория поясъ, между Джанаваръ Тепе и Баба бурунъ, се забѣлѣзватъ сжщо основи на стари постройки. Една такава, както се научихме, била около 20 м. дълга и 6 м. широка. По тѣзи мѣста има една голѣма могила.

Третия поясъ се простира на тераса, която се спуща стрѣмно къмъ горѣпоменатия „срѣденъ пѣтъ.“ Върху нея се издига

едно ниско възвишение, наречено „зъмска могила“ (Иланъ Тепе); то се е образувало отъ срутване на нѣкаква старовръмска сграда. Тукъ тамъ могилата е копана отъ иманяри; забѣлѣзватъ се сручени зидове, пѣсъченъ хурусанъ и тънки мряморни плочки (дебели 2—3 см. ¹⁾). Интересно е, че отъ „зъмската могила“ къмъ изтокъ, чакъ до Катарезъ кулакъ, на разстояние около 500 метра се простира зидъ, на който основитѣ още добръ личатъ. Той е около два метра дебелъ. Да-ли е излизалъ зида и на западъ отъ „зъмската могила,“ неможахме да констатираме. Гледахме само единъ „слогъ,“ който сочи къмъ сѣверния склонъ на Джанаваръ Тепе. Могилата крие, види се, основи на укрѣпление, което заедно съ дългия зидъ, е служило, види се, за пазене стария градъ откъмъ югоизтокъ.

Между зида и склона се намиратъ на много мѣста слѣди отъ сручени постройки. Къмъ зида се присъединява, близо до зъмската могила, другъ зидъ, който продължава до склона на терасата. Зида сочи къмъ сѣверъ (къмъ памучната фабрика до езерото).

По стръмния сѣверенъ склонъ на Джанаваръ Тепе, при политъ на който има изворъ (чушма), се намирали както се научихме нѣкакви стари основи отъ голѣми дѣлани камъни.

На Джанаваръ Тепе има голѣма дълга поляна съ хубавъ изгледъ; тукъ има изворъ, двѣ изкуствени могили и турско укрѣпление (табия ²⁾). Прѣди 3—4 години е била копана едната отъ двѣтѣ могили отъ иманяри; отъ тѣхъ се научихме, че въ нея били намѣрени зидове отъ четвъртити дѣлани камъни (съединени ужъ съ скоби) и пѣсъченъ хурусанъ.

По тепето били намѣрени сребърни и златни монети на Александръ Велики и на Лизимахъ.

Въ околността на тепето се намиратъ слѣди отъ стари селища въ Пейнерджиската долина и послѣ до с. Звѣздица.

¹⁾ Плочкитѣ сж сѣщи, каквито се срѣщатъ въ черковната постройка до канала, въ пѣсчливия насипъ (къмъ тепелеръ) и въ основитѣ на барутъ хане въ гр. Варна (гл. Втори отчетъ, стр. 24—26).

²⁾ Табията е построена прѣди освободителната война съ цѣлъ да се обстрѣлва руската войска откъмъ Девня. Единъ дѣдо отъ с. Марково ни разказваше, че е работилъ тукъ заедно съ други селени на ангария; плетли кошове отъ поветъ, пълнили ги съ прѣсъгъ и крѣпили склоноветѣ на едната отъ могилитѣ. На табията работила турска войска (арапи). Единъ день турцитѣ докарали голѣмъ топъ отъ Варна, поставили го на могилата и го обѣрнали къмъ Девня. На поляната имало хубава гора, която била изсѣчена отъ турцитѣ.

Въ долината се намиратъ римски монети; тукъ билъ намѣренъ камъкъ съ надпись¹⁾.

До с. Звѣздица се намиратъ малки селища на три мѣста, а именно: на западъ, югозападъ и югоизтокъ. Първото се намира въ мѣстността „*Соукъ Бунаръ*,” второто въ „*Перлейкинъ*“ и третото кждѣ „*Сари-Баиръ*.” Въ първото, край единъ студенъ изворъ, се откриватъ основи на една византийска постройка. Тука били намѣрени мряморни плочи съ кръстове, профилирани отъ двѣтъ имъ страни²⁾; тѣ произлизатъ отъ балюстрада, която дѣлила олтаря отъ другата частъ на черквата. По тѣзи мѣста била намѣрена златна монета на императора Юстина (съ ангелъ-побѣда отъ задната страна на монетата). Второто селище се намира на сѣверъ отъ държавното шосе Варна—Бургасъ, а третото на сѣверъ отъ сжщото шосе (между 8 и 9 километръ). Въ селището има два извора; гробищата се намирали отъ двѣтъ страни на шосето. Тукъ се издига една отъ най-грамаднитѣ могили въ Варненско; тя се казва „*Таушанъ Тепе*,” височината ѝ е по-голѣма отъ десетъ метра и дължината ѝ е 60 разкрача. На върха ѝ има укрѣпление за топове съ входъ откъмъ сѣверъ; това показва, че то служило за отбрана противъ южния неприятелъ (въ руско-турската война въ 1828 г.). При прокараване шосето тука били намѣрени нѣколко гроба и единъ камъкъ съ частъ отъ релефъ „погребална вечеря“³⁾. Прѣди 15 години иманяри намѣрили тука една голѣма надгробна плоча съ надпись⁴⁾.

Между Катарезъ колакъ и Куле дере (до карантината) се намиратъ староврѣмни гробове и основи на малки постройки (до колака); тукъ билъ намѣренъ отломъкъ мряморна плоча съ изображение на тракийски конникъ. На изтокъ отъ шосето Варна—Бургасъ се намиратъ изъ лозята двѣ

1) Камъка билъ намѣренъ въ градската гора (Пейнерджи) отгдѣто е билъ прѣнесенъ въ Варна (въ старата болница); засега той се съхранява въ варненския музей. Надписа гласи (прѣводъ отъ елински): „Дионисий, синъ на Демостена изъ Ираклеа, който е живѣлъ 70 години и жената му . . .“ Ираклеа била прочута колония въ Мала-Азия (гл. *Шкорпила*, Протоколи имп. Одесскаго общества исторіи и древностей 1898; *Шкорпила*, Паметници на гр. Одесусъ-Варна, стр. 14, № 26 и *Antike Denkmäler in Bulgarien*. Wien 1906 стр. 250, № 316).

2) Тѣ сж прибрани въ Варненския музей.

3) Съхранява се въ музея.

4) Иманяритѣ продали плочата за десетъ лева на покойния прозбописецъ Тома, който ималъ кжща въ с. Звѣздица. Какво е станало съ плочата не можаме да узнаемъ; тя е била, види се, продадена на покойния търговецъ съ старини Маркатели и изнесена въ странство.

искуствени могили, а задъ шосето, до Дчевата фабрика се показватъ въ една долчинка слѣди отъ старо селище (старо-врѣмски тухли, счупени сждове и др.).

Слѣди отъ малки заселища се намиратъ въ околността на с. Галата, а именно между селото и Гюндюзъ чешме, надъ карантината, до галатския фаръ и на югъ отъ селото, въ мѣстността *Батрабанъ Бей тепе*. Първото селище е въ мѣстността Кючукъ Караачъ; познаватъ се основи на стари постройки. Намиратъ се делви и остри дъна на амфори. На едно мѣсто, въ началото на една долчинка, видѣхме три делви; устата на едната има диаметръ 41 см., ширина 1·03 м., а дебелина на стѣнитѣ 3·5 см.

Надъ карантината се намиратъ слѣди отъ друго старо селище¹⁾; тукъ се намира единъ голѣмъ изворъ (въ Куле дереси) до който била намѣрена грамадна делва²⁾. Въ брѣга надъ военния крайбрѣженъ постъ билъ откритъ единъ гробъ съ горени човѣшки кости, римска монета (неясна), стѣкленица съ тѣсно и дълго гърло и една бронзена римска карфица (*tibula*³⁾).

Друго селище се намира между селото и фара⁴⁾; тукъ намиратъ разни монети (като напр. автономни на града Иструсъ и др.) и шарапъ таши (винени камъни), въ видъ на плитка четвъртита вдлѣбнатина съ улейче. Подобни вдлѣбнатини се срѣщатъ и по другитѣ мѣста на черноморското крайбрѣжие както напр. до с. Каябей-кьой (Балчишко⁵⁾). Тѣзи камъни сж били или жертвени или сж служили за основа на „дървени тяскове“ (преси), съ които било изтисквано грозде.

Въ селището на „Батрабанъ бей тепе“ се познаватъ основи на стари постройки; тукъ се намиратъ римски монети на императоръ Аркадий и др. Отъ тука произлиза мряморна плоча съ изображение на тракийски конникъ и надписъ⁶⁾).

Въ центра на описанитѣ селища се издига лична група отъ петъ грамадни могили (Бешъ Тепе⁷⁾). Нѣма съмнение, че тѣ сж гробове на видни хора отъ близкитѣ селища.

1) Сборникъ за народни умотворения и др. София 1892 стр. 43 и 44.

2) Съхранява се въ музея.

3) Съхранява се въ музея.

4) На това мѣсто е билъ, види се, сръднѣвковния градъ Kalathas или Galathas (Jirecek str. 603).

5) Сборникъ за народни умотворения и др. София. 1892 стр. 66 и др. Казватъ, че подобни издлѣбнатини имало въ Хачука (до Екренс) и на Джанаваръ Тепе (въ мѣстността тютюндукъ и др.).

6) Antike Denkmäler in Bulgarien. Wien 1906, фиг. 88 стр. 230.

7) Гл. фиг. 1 въ книгата: Могили, X. К. Шкорпилъ (стр. 5, 12 и 13).

Описанитѣ селища ¹⁾ считаме за тракийски. Сръдоточие-то имѣ е билъ голѣмия градъ подъ Джанаваръ тепе. Прѣдполагаме, че той се е наричалъ Варна (Варнась) и че е билъ основанъ още прѣди елинския градъ Одесусъ.

На археологическото дружество прѣдстои важна задача да разкрие стария градъ, и то на първо мѣсто „зѣмската могила“ и двѣтѣ могили на Джанаваръ. Прѣдполагаме, че въ послѣднитѣ се криятъ остатъци на тракийско светилище ²⁾. Тракийцитѣ имали светилища на лични върхове ³⁾. Джанаваръ съ хубавия изгледъ, извора и пространата поляна прѣдставлявалъ много удобно мѣсто за тракийскитѣ сборове.

В.

За двата града — Одесусъ и прѣдполагаемата Варна — отдалечени само два километра, добива особенъ интересъ откриване на двѣ постройки по сръдата имѣ. Постройкитѣ се намирили сръдъ блата, които сж изсушени съ прокарване канала. Едната постройка била открита въ канала, а другата близу до нея. На изтокъ отъ тѣхъ се простира единъ дълъгъ пѣсъченъ насипъ, нареченъ „кумъ тепелеръ.“

Постройката въ канала била, както прѣдполагаме, светилище на рѣчния богъ, който е изобразенъ върху автономнитѣ монети на гр. Одесусъ. Върху развалинитѣ на светилището е билъ въздигнатъ християнски храмъ въ врѣмето на византийския императоръ Юстинианъ. Прѣдметния насипъ билъ съграденъ, както прѣдполагаме, за защита на българитѣ отъ византийскитѣ десанти. Въ насипа се намира, както ще видимъ по-долу, материалъ отъ Юстиниановата черква и отъ стария градъ подъ Джанаваръ.

¹⁾ Съ изключение на Соукбунарското селище до с. Звѣздица; то е византийско. Мѣстността между с. Звѣздица и морето е била, както видѣхме по-горѣ, много гжсто населена. Сега има тукъ двѣ села (Звѣздица и Галата), а въ старо врѣме е имало тукъ седемъ села и единъ градъ. Въ послѣдно врѣме се заселва южния край на полето, което раздѣля езерото и морето. Нѣма съмнение, че тука ще възникне „Нова Варна.“

²⁾ Х. К. Шкорпилъ. Могили. Пловдивъ, 1898 стр. 115 и др.

³⁾ Както видѣхме по-горѣ, въ едната могила иманяритѣ намѣрили зидове отъ дѣлани камъни.

1.

При постройката на канала, почти по сръдната му¹⁾, билъ прѣсеченъ завоя на старото корито на рѣката, която въ старо врѣме съединявала морето съ езерото²⁾. Въ завоя, който билъ издаденъ къмъ югъ, се откри постройка върху колове³⁾. Край завоя минавалъ едно врѣме пжтъ и е имало тукъ мостъ, отъ който останали камъни, които образували бродъ прѣзъ рѣката⁴⁾.

Почвата се състои тука отъ единъ пластъ (на дебелина отъ 1—1·5 м.), съставенъ отъ прѣплетени коренчета на водни растения. Този пластъ образувалъ единъ видъ трѣсавище (търсище). Подъ пласта иде тинестъ пластъ (като каша), на дебелина 0·5 м., а нанадолу слѣдва пѣсъченъ пластъ съ черупки на сегашни морски мидички⁵⁾. Въ тѣзи пластове сж били побити джбови колове, дълги около три метра; върховетъ имъ излизали по сръдната на най-горния пластъ. Разстоянието на коловетъ било около 0·3 м. Извадени сж били нѣколко хиляди колове; тѣ излизали на едно пространство отъ 9900 кв. метра. Западния край на коловия теренъ е отдалеченъ отъ морето 732 м., а отъ езерото 683 м. Върху коловетъ се намираще жгълъ на два зида, отъ които западния сочи къмъ укрѣплението „Кадъръ Боба,“ а източния къмъ входа на пристанището. Жгъла на зида се вдаваше отъ сѣверния брѣгъ на канала навжтрѣ въ канала (14 м.); жгъла е отдалеченъ отъ морето 1026 м., а отъ езерото 609 м. Значи почти цѣлата постройка се намира подъ неразкопания сѣверенъ брѣгъ на канала. Извадени сж били 130 кубика ломенъ и дѣланъ камъкъ; по-

¹⁾ Канала е дългъ 1635·5 м. (той продължава още 875 м. вжтрѣ въ езерото).

²⁾ При съграждане Варненското укрѣпление отъ 1828 г. и 1834 г. старата рѣка е била прѣкарана съ стратегична цѣлъ до самото укрѣпление (гл. плана на града въ „Извѣстията на арх-то дружество“ за 1908 г.).

³⁾ Втори отчетъ на арх-то дружество, стр. 29—31 и Извѣстия за 1908 г. стр. 75 и 76.

⁴⁾ Прѣзъ този бродъ се минавала старата рѣка съ кола.

⁵⁾ Когато била търсена прѣзъ 1907 г. кладенчева вода за близката парна мелница „Сила,“ копано било безъ резултатъ чакъ до 52 м. дълбочина. Най отгорѣ билъ пластъ на 7 м. дебелина, съставенъ отъ пѣськъ и чакълъ; послѣ слѣдвалъ тънъкъ пластъ (отъ 20—25 см.) иловица и подъ него дребенъ пѣськъ. Както се научаваме били, тогава намѣренн най отдолу (на дълбочина 52 м.) мънички животинки; както казватъ, тѣ били около единъ сантиметъръ дълги и приличали на „прави скаридки.“ За жалостъ не сж били отъ тѣхъ запазени поне нѣколко екземпляра; сигурно тѣ сж били много интересни отъ научна точка зрѣние.

слѣднитѣ били четвъртити съ голѣмина $1.5 \times 1.0 \times 0.40$ м., $0.70 \times 0.70 \times 0.30$ м. и др. За съединяване на тѣхъ има издълбани особени дупки (mortises).

Намѣрени сж били нѣколко мряморни камъни съ украшения и релефи. Най интересната находка е частъ отъ саркофагъ (коритото)², който е украсенъ съ изящно изработенъ корнизъ и релефи. Корниза се състои отъ нѣколко пояса и напомва на извѣстния тѣй нареченъ „саркофагъ на Александра“ (отъ гр. Сидонъ).

Единъ поясъ на корниза се състои отъ меандръ и розети, а други отъ яйцевидни и овални перли (Perl-und Eierstab¹). Подъ корниза се намиратъ релефи, отъ които е за пазена горната частъ на единъ войникъ, държащъ копие на втори войникъ, отъ който е запазена само една ржка. Освѣнъ саркофага била намѣрена частъ отъ една мряморна плоча ($27 \times 16 \times 3.5$ см.) на която личи ягуаръ (?) съ обърната глава къмъ стоящъ човѣкъ, отъ който е запазена само долната частъ. Интересна е още една полуизпъкнала главичка на женски бюстъ (съ особена прическа), дългъ 11 и широкъ 7.5 см.

Описаната находка принадлежи, както прѣдполагаме, на светилището (елинско) на рѣчния богъ, който е изобразенъ върху автономнитѣ монети на гр. Одесусъ. Светилището е било заобиколено отъ три страни съ рѣка.

Освѣнъ описанитѣ камъни, сж били намѣрени мряморни плочи (нѣкои отъ които профилирани отъ двѣтъ страни) съ изображение на крѣстове и прости капители съ крѣстове. Освѣнъ това сж били намѣрени части съ латински и елински надписи. Прѣдметнитѣ камъни произлизатъ отъ християнска черква, която била построена върху развалинитѣ на светилището. Прѣдполагаме, че това е било въ царуването на императора Константинъ Велики. На изтокъ отъ постройката, между нея и морето били намѣрени на дълбочина 5 м., около двѣстѣ килограма мѣдни римски монети на Константинъ Велики и др.¹). Мѣстонахождението на монетитѣ е отдалечено 270 м. отъ коловата постройка.

2.

На югъ отъ описаната колова постройка, на разстояние отъ около 200 м. се намира могила, наречена пиринчъ-тепе

¹) Извѣстия за 1907 г. стр. 76.

(оризена могила ¹⁾); тя била единъ метръ висока, 65 м. дълга (Z-И) и 45 м. широка. Прѣзъ 1909 г. тя биде разкопана отъ археологическото дружество. Подъ могиления насипъ се откриха основи на християнска базилика. Намѣриха се двѣ настилки, споредъ които се вижда, че тя била два пжти прѣправена. Отъ намѣренитѣ монети се разбра, че базиликата била построена въ врѣмето на Константинъ Велики и прѣправена въ врѣмето на Юстинианъ. Постройката била унищожена отъ пожаръ; въ насипа се намѣриха тукъ тамъ пластове въгленъ ²⁾.

Базиликата има форма на единъ правоъгълникъ съ ширина 18 м., дължина 20 м. и съ полигонална (тристѣнна) абсида въ срѣдата на източната ѝ страна (гл. плана). Абсидата има основа дълга 8 м. и е издадена четири метра отъ правоъгълника. Базиликата завзема 384 кв. метра (безъ пристройкитѣ).

Части на базиликата:

1. *Нартикъ* (I въ плана). Той се простира по цѣла ширина на базиликата; ширината му е 4 м. Нартика билъ покритъ съ сводъ, който билъ раздѣленъ съ два напрѣчни пояса (A, B) на три части. Напрѣчните пояси били положени върху издадени зидани полупиластри (0·9 м. широки и 0·16 м. издадени), които се намирали въ оситѣ на колонадитѣ въ черквата. Въ външната западна стѣна на базиликата имало контрапиластри (издадени на 0·6 м.) съ почти сжщата ширина (C, D).

Въ нартика е имало отъ вънъ само единъ входъ (E); той се намиралъ въ срѣдата на западната страна. Входа билъ 2 м. широкъ; срѣщу него имало входъ (F) въ черквата (съ сжщата ширина). Слѣдъ като е била построена пристройката до сѣверната страна на нартика, направенъ билъ, види се, входъ (H) въ срѣдата на западната страна.

Край южната половина на западната страна на нартика, на разстояние 1·10 м. отъ нея, се намиратъ основи отъ зидъ (K), съграденъ отъ прости ломени камъни. Зида има 0·75 м. дебелина; той служилъ за подпоренъ зидъ на стълбата, която водила отъ нартика въ олтаря, който се намиралъ надъ него. Върху този зидъ били намѣрени останки (2) на мазилка, де-

¹⁾ Казватъ, че едно врѣме сеяли оризъ около нея.

²⁾ Единъ такъвъ пластъ билъ намѣренъ въ олтарната частъ; той билъ дебелъ 20 см. и дълъгъ нѣколко метра.

бела 2·5 см ; на нея били нарисувани тънки хоризонтални бръздици по цѣлата дължина и между тѣхъ вертикални бръздици ; тѣ служили като украшение, за да се наподоби, че стѣната прилича отъ вънъ на квадрова постройка. Сжщото украшение на мазилката било намѣрено въ базиликата, която археологическото дружество разкопа въ развалинитѣ на римския градъ Abrittus до с. Абтаатъ въ Добришко ¹⁾.

Между подпорната стѣна за стълбата и западната стѣна на черквата били открити останки на единъ тухленъ напрѣченъ зидъ (P), 1·12 м. дебелъ ; той е служилъ сжщо за подпорка на дървена стълба. Нартика билъ постланъ съ квадратни тухли (съ страна 0·32 м.), слагани въ паралелни редове, наклонени подъ жгълъ 45° къмъ стѣнитѣ на нартика.

Въ нартика били направени сондажи, безъ да сж били намѣрени останки отъ гробове.

2. *Черквата* се дѣли на западната обществена часть (16 м.) и на пресвитерий (дълбокъ 3·8 м. и съ абсидата 6·6 м.). Първата часть е раздѣлена на три части (съ два реда колони), а именно *срѣдняя* (II), широка 7·5 м. и *странични* (III и IV) по 3 м. широки. Тѣзи части сж били постлани съ мряморни плочи, отъ които сж били намѣрени много отломъци и само нѣколко цѣли (29×15×4·5 см., 56×15×4·5 см. и 26×30×7 см.). До базата на източния стълбъ (V) сж били намѣрени двѣ плочи, които сж били слагани успоредно съ осьта на базиликата. Въ черквата не сж били открити основи отъ други вжтрѣшни постройки. При сондажи били намѣрени въ сѣверозападния жгълъ на сѣверното отдѣление (подъ настилката) останки на единъ гробъ (R) ; той билъ иззиданъ съ голѣми камъни (дебели 0·35 м.), продълженъ (1·7 м.) край дългата стѣна и ималъ ширина 1·32 м. Близу до сѣверозападния жгълъ на южната часть, залѣпенъ до основата на колонадата, били намѣрени останки на единъ зидъ, съграденъ отъ малки прости камъни ; той ималъ 0·66 м. дебелина и е билъ издаденъ (на 0·73 м.). Зида билъ измазанъ съ бѣлъ хурусанъ, съ украшения, каквито сж били намѣрени въ нартика при подпорния зидъ за стълбата (2).

Колонадитѣ сж били поставени върху една тухлена основа, иззидана отъ западната стѣна на черквата къмъ изтокъ ;

¹⁾ Първи годишенъ отчетъ за 1906 г. стр. 6—10.

основата била усилена на мѣстата на колонитѣ съ издадени полупиластри отъ двѣтѣ ѣ страни (широки 0·8 м. и до 0·2 м. издадени навънъ). Бази на колонитѣ, въ всѣка аркада по шестъ, сж били поставени върху голѣми квадри отъ варовникъ (0·45 м. дебели, 1·1—1·5 м. дълги и до 0·8 м. широки). Отъ тѣзи блокове сж дигнати ония въ сѣверната аркада, първи откъмъ изтокъ (XI) и четвърти (XIV).

Бази *in situ* (т. е. на мѣстото си) били намѣрени три, а именно: 1) въ сѣверната аркада втора откъмъ изтокъ (XII); тя се състояла отъ квадратна *плинта* (съ страна 0·74 м.), отъ простъ обвърнатъ *ехинусъ* (8·5 см. високъ) и цилиндрична плоча, висока 8·5 см. (гл. въ плана фигура „3“, 2 и 3) въ южната аркада първа (V) и втора (VI) откъмъ изтокъ; първата се състои отъ квадратна плинта съ страна 0·76 м. и височина 0·11 м. Базата е антична; тя се състои отъ смачканъ *торусъ* (високъ 6·5 м.), наклонено *поясче* (високо 2 см.), *трохилосъ* (високъ 4·7 см.) и поврѣденъ горни *торусъ* (високъ 6 см.) съ диаметъръ 0·6 м. Въ срѣдата му се намира една цилиндрична дупка (съ диаметъръ 5·6 см. и дълбочина 6 см.) за закрѣпяване стълпа (фиг. 4 въ плана). Втората база е проста; тя се състои отъ квадратна плинта (съ страна 0·75 м. и 0·1 м. дебелина), обвърнатъ *ехинусъ* (високъ 8·7 см. съ горенъ диаметъръ 0·52 см.), който е отдѣленъ отъ плинтата съ два см. дебело *поясче* (съ диаметъръ 0·75 м.) и отъ горѣ почти цилиндрична плоча, дебела 0·1 м. (фиг. 5). На горната плоскостъ е имало, види се, буквенъ знакъ „В.“

Отъ сѣверната страна върху плинтитѣ на двѣтѣ бази е изсеченъ каменарски знакъ: ZQ (фиг. H).

Отъ капителитѣ (главици) е намѣрена само една половина; тя е трапецообразна и подхожда на ионическа. Главницата се състои: 1) отъ долната частъ, дебела 11·3 см., широка 0·55 м. и украсена съ волути и съ листови украшения помежду тѣхъ (на лицевитѣ ѣ страни). Боковитѣ страни на волутитѣ сж украсени съ листчета. На долната страна на главницата е изсѣчено плитко легло за стълпъ съ диаметъръ 0·43 м. Срѣдната частъ е 0·18 м. висока съ трапецообразни стѣни, които сж малко изпъкнали (особенно лицевата). Горната плоча е 7·5 см. дебела съ прѣдняя страна, дълга 0·75 м.; въ срѣдата ѣ е изсѣченъ сжщи каменарски знакъ както на базитѣ (ZQ).

Източната частъ на черквата се състои отъ олтаръ (XVII), който се намира въ продължението на сръдното отдѣление на черквата, отъ жертвеникъ (протесисъ, XVIII) и диаконикъ (XIX) въ продължение на боковитѣ части на черквата.

Олтаря е стѣсненъ на 6 м.; той билъ украсенъ откъмъ черквата съ триумфална арка (S), която е широка 0.72 м. (съ диаметръ 7.6 м.), дълбока 3.8 м., съ полукръгла апсида (T), която има диаметъръ 5.2 м. Нивото на олтарната частъ е било по-високо отъ нивото на черквата. Олтаря е билъ по-сланъ съ мряморни плочи отъ разни цвѣтове; тѣ сж били, види се, наредени въ геометрични орнаменти. Плочитѣ били напълно унищожени; отъ части е запазенъ само хурусаненъ пластъ. Въ апсидата сж намѣрени нѣколко парчета отъ дребна мозаика, безъ да може обаче да се опрѣдѣли да ли пръизлиза тя отъ украшението на пода или на стѣнитѣ. Намѣрено е било едно стѣклено позлатено кубче отъ мозаика. Подъ пода се откри зидъ, който върви диаметрално прѣзъ апсидата; той е съграденъ отъ простъ ломенъ камъкъ съ хурусанъ. Зидъ служилъ за основа на олтаря.

Жертвеника (XVIII) билъ 3 м. дълбокъ и по-широкъ (3.5 м.) отъ сѣверната бокова частъ на черквата; диаконика (XIX) е напълно унищоженъ; той е билъ, види се, напълно сходенъ по размѣритѣ и формата съ жертвеника. Двѣтѣ части сж били постлани съ тухли (квадратни), слагани въ диагонални редове. Отъ вратитѣ къмъ олтарната частъ и отъ боковитѣ части на черквата не сж останали никакви слѣди.

Постройка. Основитѣ на черквата сж били построени отъ дѣлани камъни (квадри) отъ различна голѣмина (има до 2 м. дълги), обработени грубо. Между камънитѣ има и античенъ материалъ, като постаментъ (подложка), който е намѣренъ до източния край на южния зидъ (Z); той е поставенъ полегато и е залѣянъ отъ всичкитѣ страни съ хурусанъ. Постаментъ е 1.4 м. високъ и 0.43 м. широкъ (при основата 0.57 м.). Основитѣ на двѣтѣ колони сж направени отъ тухли; дебелината на основитѣ е 1.2 м. Черковнитѣ зидове надъ основата сж били построени отъ тухли (квадратни съ страна 0.32 м.); тѣ сж били сложени въ правилни пластове и съединени съ дебелъ пластъ хурусанъ. Дебелината на зидоветѣ е около 0.95 м. Основитѣ на южния зидъ на черквата и на диа-

коника сж били почти напълно задигнати. Отъ външната страна тѣ сж били снабдени съ полупиластри, широки 0·8 м. и издадени на вънъ (въ западната стѣна 0·5 м.; а, b, C, D, а въ боковитѣ 0·16; e, f, g, i, k, l, r, s). Тухлитѣ сж били сложени въ всичкитѣ пластове въ три реда (два вънкашни и единъ срѣденъ) на длъжъ и на ширъ въ успоредни редове (по три тухли). Фугитѣ на тухленитѣ редове (въ сжседни пластове) се криятъ правилно.

Входове въ черквата е имало въ срѣдата на западната стѣна и въ срѣдата на сѣверната стѣна. Види се, че е имало входъ и въ срѣдата на южната стѣна.

Отъ архитектурнитѣ украшения на черквата сж били намѣрени нѣколко кжсове отъ мряморенъ корнизъ. Профила му е характеренъ за открититѣ черковни постройки до с. Абтаатъ, с. Гявуръ суютчукъ („калето“ надъ дола „Дълбокъ“) и Варна. Частитѣ на корниза сж сечени отъ мряморни плочи, широки 0·9 м., 0·3 м. дебели и 1·5 м. дълги. Корнизовия профилъ се състои отъ горна плоча (дебела 6 см.) и отъ долната надолу издута частъ (0·24 м. дебела и до 0·3 м. на вънъ издадена). Края на долната плоскостъ има ширина 5 см.; той е билъ издаденъ навънъ отъ зида съ гладка частъ. Останалата частъ е грубо изработена (фиг. 8).

Къмъ черквата сж били по-послѣ прибавени три пристройки:

1). Въ продължение на нартика къмъ сѣверъ има едно правоъгълно отдѣление ($5\cdot2 \times 3\cdot4$ м.), строено по сжщия начинъ, както черквата. Основата е съградена отъ квадрати, а зидоветѣ, които сж 0·8 м. дебели, отъ тухли (XX).

2). Къмъ югоизточния жгълъ на черквата има една пристройка, която не е още напълно разчистена: тя е пристроена въ продължение на южния зидъ на черквата къмъ изтокъ (на дължина 2·6 м.). Пристройката е съградена въ основата отъ квадрати, а отгорѣ съ тухли. Въ сѣверния зидъ на пристройката се показва апсида (XXI).

3). Най-интересната пристройка се намира къмъ сѣвероизточния жгълъ на черквата (XXII); тя е продължение на олтарната частъ на черквата къмъ сѣверъ. То е параклизче за кръщаване (Baptisterium) съ едно отдѣление ($1\cdot42 \times 3\cdot2$ м.), което го отдѣля отъ жертвеника. Основата на параклизчето е по-

строена отъ квадрати и едри камъни; тя има форма на квадратъ съ страна 7·2 м. и съ дебелина 1·8—2·1 м. Въ срѣдата на източната ѝ стѣна (съ основа 4·3 м.) се намира издадена трижгълна частъ за апсидата. Въ срѣдата на тази основа остава празно, почти квадратно пространство (3·2×3·3 м.) (XXIII). Въ това пространство подъ нивото на параклизчето е построенъ зидъ отъ тухли съ дебели пластове хурусанъ. Зида има видъ на кръстъ (съ джгообразни страни). Дългото му рамо въ осьта на параклизчето се допира отъ двѣтъ страни до основата. Късото рамо е отдѣлено отъ основата. Зида е съграденъ отъ тухли, съ дебели пластове хурусанъ, който е грижливо измазанъ отъ външнитѣ страни. Въ срѣдата на зидания кръстъ се намира купелъ, въ който се слизало по стѣпала отъ двѣ страни (въ осьта на параклизчето). Купела има форма на буква Ф (фиг. 6 а). Равната частъ е 1·65 м. дълга и 0·44 м. широка; къмъ западъ е имало три стѣпала, а къмъ олтаря (къмъ изтокъ) четири стѣпала. Самия купелъ (fons baptismalis) има полигонални полукръгли стѣни съ диаметръ по 0·5 м. и съ най-голѣма ширина 0·7 м. Стѣнитѣ му сж били покрити съ отвѣсно стоящи мряморни плочи (отъ 9—19 см. широки и 2·5—4·3 см. дебели); съ такива плочи сж били постлани и стѣпалата, пода и боковитѣ стѣни до стѣпалата. Отвѣснитѣ плочи сж излизали надъ нивото на параклизчето, та се е образувала една издигната фигура надъ нивото, която е била, види се, украсена съ мряморенъ корнизъ. Плочитѣ сж били закрѣпени съ дебелъ пластъ хурусанъ (8 см.), който се държалъ за тухлената стѣна на кръста.

Въ зидовѣтъ на параклизчето (надъ основата) сж запазени малки остатъци; тѣ сж били строени отъ тухли. Вжтрѣшността му имала въ разрѣза видъ на гръцки кръстъ съ полукръгла апсида до източното рамо на кръста.

Отъ параклизчето имало два входа, отъ които единъ въ западната стѣна (отвънъ), а други въ южната (отъ черквата).

Настилката била мряморна отъ разноцвѣтни плочки; жглитѣ до кръста въ квадратното праздно мѣсто въ основата (t, v, x, y) сж били засипани и отгорѣ покрити съ голѣми мряморни плочи така, че фигурата на кръста е била запазена и въ пода въ настилката.

Малки находки. Въ развалинитѣ сж намѣрени части отъ архитектурни украшения и други прѣдмети.

Архитектурнитѣ части: 1) фрагменти отъ мряморни колони съ диаметръ 0·26 м. (дължина 0·72 м.), 0·30 м. (дължина 0·55 м.) и 0·29 м. съ профилирана подушка, широка 6·7 см. Тѣзи колони сж отъ нѣкои вжтрѣшни постройки, отъ които сж намѣрени фрагменти на единъ малкъ акантовъ капитель (съ долень диаметръ 0·17 м.), стълпчета отъ балюстрада, които сж призматично профилирани на личнитѣ страни (страна 0·13 м.) и мряморни плочи съ профилирани рамки и съ релефни кръстове съ разширени крайща¹⁾. Нѣкои отъ плочитѣ сж украсени съ листъ (люлекъ). Плочки, 4 см. дебели, съ двойни жби²⁾, други плочки гладки отъ една или отъ двѣ страни (дебели 2—4·5 см.), нѣкои отъ тѣхъ сж цилиндрически извити (отъ стѣнитѣ на апсидата), плочки отъ червень мряморъ (дебели 1, 1·8 до 2·7 см.), много фрагменти на извити керемиди (imbrices), 0·52 м. дълги и плоски керемиди (tegulae) 0·4 м. широки, отъ покрива на черквата. Въ параклизчето била намѣрена и частъ отъ мряморна кропилница, украсена отъ вѣнъ съ вълнообразни улейчета.

Освѣнъ това били намѣрени: 1) части отъ равно стѣкло (отъ прозорци) и стѣклени чашки³⁾, 2) черепи на глинени сждове (делви и амфори), 3) кости на разни животни (говежди, овчи и прешлень отъ делфинъ) и 4) два човѣшки скелета на 0·5 м. дълбочина (въ насипа).

Строителния материалъ се състоялъ отъ мѣстенъ камъкъ (бѣлъ варовникъ), бѣлъ и синкавошарень мряморъ (съ синкаво-сини тѣсни и широки жилки), червень аспидъ, офикалцитъ (сумакия⁴⁾) и червеножилчестъ мряморъ. Въ послѣдния се намиратъ вкаменени корали (?), съ цилиндрически видъ и набрездени (съ диаметръ 3 см.); прѣдполагаме, че този камъкъ произлиза отъ Пандерма въ Мала Азия.

3.

На изтокъ отъ *Пиричъ тене* се намира пѣсѣченъ насипъ наречень „кумъ тепелеръ“⁵⁾; той се почва отъ югоизточния кжтъ на варненския заливъ, до политѣ на възвишенията, кои-

¹⁾ Ср. Абоба-Плиска, стр. 135.

²⁾ Подобни били намѣрени въ развалинитѣ на гр. Прѣславъ.

³⁾ Сжщи такива били намѣрени въ Абоба-Плиска (гл. стр. 307—308).

⁴⁾ Ср. Абоба-Плиска стр. 156.

⁵⁾ Извѣстия за 1908 г. стр. 6, 7 и 76.

то се издигатъ надъ полето, което раздѣля езерото отъ морето. Насипа върви съ сѣверозападно направление въ видъ на дъга, която е малко изпъкнала къмъ югъ и достига съ дължина около единъ километръ до държавното шосе Варна—Бургасъ¹⁾. Насипа е високъ около четири метра. Едно врѣме той продължавалъ отъ шосето чакъ до политѣ на възвишенията, върху които е разположенъ града Варна. Тази частъ на насипа била отвлечена отъ разлива на езерото. Тукъ тамъ личатъ още слѣди отъ него, както напр. между шосето и Пиринчъ тепе. Дължината на отвлечения насипъ е била около единъ и половина километръ. Между него и морето има равно мѣсто, покрито съ пѣськъ; морския брѣгъ е отдалеченъ отъ насипа на разстояние отъ около 200 до 500 метра²⁾.

Отъ разкопкитѣ на насипа между шосето и канала узнахме, че той билъ искусственно натрупанъ. За закрѣпяване на пѣска сж били турени разни строителни материали, като: тухли ($30 \times 30 \times 3.3$ см., $34 \times 17 \times 4.5$ см. и $31 \times 15 \times 3.3$), ломенъ камъкъ, четвъртити дѣлани камъни ($30 \times 20 \times 40$ см., $50 \times 25 \times 35$ см.), мряморни плочи, гладени отъ двѣ страни, черепи отъ глинени сждове, керемиди съ закривени крайща (*tegulae*), части отъ мряморни назжбени корнизи и капители, украсени съ акантови листа. Подъ основата на насипа излѣзе подпочвена вода. Подобенъ материалъ се намира по повърхността на запазената частъ на насипа. Освѣнъ казания материалъ, срѣщатъ се на насипа отломъци на мряморни плочки (дебели 2.2, 3.5, 5.5, 9, 10 и 11 см.), профилирани корнизи, части отъ антични амфори, дъно отъ каменна стѣпа (съ монограмъ: ΘX) и др.

При разкопване на насипа била намѣрена частъ отъ плоча съ кръстъ, частъ отъ релефъ и стѣлпъ. Плочата е мряморна,

¹⁾ На това мѣсто имало турски гробища; намѣрихме тукъ единъ надгробенъ камъкъ отъ 1258 г. (отъ Египта). Moltke бѣлѣжи тукъ „надгробенъ паметникъ“ (Plan № 4, Der russisch-türkische Feldzug 1828—29 г.; Гл. *Извѣстията*, стр. 36).

²⁾ Отъ година на година брѣга нараства. До 1891 г. нѣкои мѣста отъ крайбрѣжието (между вълнолома и морската градина) бѣха непроходими, защото морето достигаше до самитѣ брѣгови стрѣмнини. Сега има тука насипъ, който расте отъ година на година.

Въ 1879 г. старото английско скеле между флотскитѣ казарми и града се засипало съ пѣськъ, та английската компания била принудена да построи ново скеле (по-близу къмъ града). Гл. Извѣстията за 1908 г. (плана). Въ продължение на 18 год. остана старото скеле на разстояние 250 м. отъ брѣга. Споредъ една французка картина на гр. Варна отъ 1854 г. се вижда, че тогава морето е достигвало чакъ до Таашъ Кьопрю. Картината се намира въ варненския музей.

профилирана отъ двѣ страни, съ дължина 87 см., ширина 46 см. и дебелина 9 см. Плочата се съединява съ едно четворо-странно стълбче, украсено отгорѣ съ топка. Срѣдъ плочата се намира рамка съ дълъгъ кръстъ (съ страни дълги 34 и 17 см.), който се съединява съ релефенъ кръгъ. Плочата произлиза отъ черковна балюстрада. Подобни плочи съ стълбчетата сж били намѣрени въ развалинитѣ на Абоба-Плиска ¹⁾. На релефа се виждатъ двѣ човѣшки ноги, отъ които дѣсната стои върху една топка. Стълпа е цилиндриченъ, отъ двѣтѣ страни отчупенъ, съ дължина 2·10 м. и диаметръ около 40 см. Върху него е издълбана буква У съ по една чърта отъ странитѣ ѝ. Интересно е, че този знакъ се срѣща издълбанъ върху строителния материалъ въ Абоба-Плиска ²⁾.

Отъ материалитѣ, които били намѣрени въ пѣсѣчния насипъ се вижда, че тѣ сж били носени отъ развалини на близки постройки, а именно отъ описанитѣ развалини въ канала и Пиринчъ тепе, както и отъ стария градъ подъ Джанаваръ тепе.

За происхождението на насипа сж изказани разни мнѣния ³⁾. Отъ досегашнитѣ му разкопки дохождаме до заключение, че той е билъ съграденъ съ отбранителна цѣль.

Като се намиратъ въ насипа материали отъ Юстиниановата черква, върху които е издълбанъ поменатия типиченъ знакъ, какъвто се срѣща въ първата българска столица Абоба-Плиска, прѣдполагаме, че насипа е съграденъ отъ старитѣ Българи за защита на низкия брѣгъ противъ византийски десанти. Интересно е, че подобни насипи се срѣщатъ и по други мѣста на черноморския брѣгъ, а именно до устието на р. Батова, на сѣверъ отъ Камчийското устие и между р. Камчия и с. Гьозекенъ ⁴⁾.

¹⁾ Гл. Албомъ Абоба-Плиска, табл. XL фиг. 21 и 48.

²⁾ гл. табл. XLIX, фиг. 74.

³⁾ гл. „Извѣстията за 1908 г.“ стр. 6 и 7.

⁴⁾ Гл. Абоба-Плиска, стр. 562, бѣл. 6 и стр. 525 заб. 4. Въ насипа „герме“ между с.с. Бѣла и Гьозекенъ била намѣрена плоча 40×30 см. върху която сж издълбани три знака, каквито се срѣщатъ въ Абоба, ср. фиг. 89 въ табл. XLIX, фиг. 24 въ LI, фиг. 119 въ XLIX и фиг. 17 въ L.

II.

Обичаи на гагаузитѣ въ Варна.¹⁾

Съобщава А. И. Мановъ.

Изучването на гагаузитѣ прѣдставлява особенъ интересъ. Потеклото имъ не е още установено. Нѣкои учени ги считатъ за потомци на Аспарухови българи, а други за кумани²⁾, които дошли въ България въ XIII вѣкъ. Споредъ „*Visio на пророка Исаия*“ старитѣ българи били кумани (отъ КОУМАНИ РЕКОМИ БЛЪГАРЕ³⁾).

Прѣди нѣколко години се е занимавалъ съ изучването на гагаузитѣ (особенно въ языково отношение) Янъ Гжегожевски, който прѣстоялъ въ нашия градъ около една година. Чакаме съ нетърпение публикуването на неговитѣ изучвания⁴⁾.

I. Годежътъ.

Младежитѣ щомъ стигнатъ на възраст за женене, тѣ се сгодяватъ отъ тѣхнитѣ родители, безъ да се запознаятъ прѣдварително и безъ да се иска тѣхното мнѣние (особенно на момата). За тая цѣль нарочно се изпращатъ жени-посрѣдници, които добръ да изучатъ прѣимуществата на момъка. Майката на момата, слѣдъ като вземе съгласието или несъгласието на мжжа си, отговаря отрицателно или положително.

¹⁾ Въ идущитѣ книжки на „Извѣстията“ ще слѣдватъ други обичаи.

²⁾ Въ езика на гагаузитѣ дѣйствително се срѣщатъ кумански думи, като напр. името на дървото „чатлабукъ“ (*Celtis australis* L.). Корена на това име се срѣща въ куманската дума *чатлаукъ* (лѣшникъ).

³⁾ K. Jirecek. Das christliche Element zu der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, Wien 1897 стр. 86.

⁴⁾ Научаваме се, че Я. Г. приготвилъ за академията въ Виена статия „*Язика и фолклора на гагаузитѣ*.“ Той е полски ученъ (славистъ, ориенталистъ и пжтешественикъ). Единъ неговъ наученъ трудъ, който билъ обнародванъ въ виенската академия е: „*Единъ тюрско-татарски диалектъ въ Галиция*.“

Въ положителния случай родителитѣ на момъка изирашатъ, слѣдъ отговора, на родителитѣ на момата една *златна монета*, като залогъ на съгласието имъ. Това се казва *малъкъ годежъ или сеѳъ*.

Слѣдъ малкия годежъ двѣтъ страни почватъ да се приготвяватъ за *гольмия годежъ* (нишанъ), който се състои въ слѣдното: у младежа се приготвява нѣкой цвѣтенъ чемберъ (особенно желтъ или бѣлъ). Той се слага върху позлатена четвъртита книга. Върху четирѣхъ жгла на чембера се слага по една златна монета, а въ срѣдата друга по-гольма монета вързана съ панделка (особенно червена или желта) и единъ срѣбренъ пръстенъ за момата.

Въ опрѣдѣлената вечеръ, сжбота срѣщу недѣля, поближитѣ роднини на момъка занасятъ приготвения подаръкъ въ кжщата на момата (безъ да присѣтствува момъка). Бащата на момъка прѣдлага подаръка на бащата на момата. Въ случай, че нѣматъ баща, то на нѣкои отъ поближитѣ роднини. Въ замѣна на това бащата на момата имъ прѣдлага нѣкое чевре съ пръстенъ, завързанъ на панделка и зашитъ на чеврето. Слѣдъ това гоститѣ се черпятъ съ шербетъ или петмезъ и локумъ отъ тѣсто. Прѣзъ всичкото това врѣме момата не се явява; тя е скрита. Прѣзъ сжщата седмица, майката на момъка приготвя пита, намазва я съ медъ и я туря въ панеръ, напълненъ съ емиши (стафиди и др.) и го пращатъ съ момче у момата. Това се казва *хавта-емиши*. На момчето се дава като бакшишъ една кърпа.

Прѣзъ всичкото врѣме, отъ годежа до свадбата, момата се крие отъ родителитѣ на момъка. Да се мине край кжщата на годеницата или да се види тя на нѣкждѣ, това би се считало за голѣмо докачение отъ страна на момъка. Ако се случи нѣщо таково, момата плаче неутѣшимо.

Кога да се почне свадбата, това зависи отъ родителитѣ на момъка, които, щомъ рѣшатъ да стане свадбата, пращатъ извѣстие у родителитѣ на момата и питатъ, дали да изпратятъ шивачъ да скрои дрехитѣ на булката.

2. Свадбата.

1. Въ *срѣда* става *мая тутмасж*; тя се състои въ мѣсенето и увеличението на кваса за хлѣбъ. Това означава, че съ кваса влиза и берекета въ дома.

2. Въ *четвъртъкъ* се мѣси тѣсто и се прави на колачъ. Подиръ обѣдъ, двѣ нарочно назначени жени, чукатъ *боята* и *кжната*, прѣдначинени за булката и близкитѣ ѝ жени и моми. Слѣдъ като боята бжде приготвена, една отъ присѣжствующихитѣ жени ходи отъ кжща на кжща и кани познатитѣ да заповѣдатъ вечерьта на *боя* у булката. Нея вечеръ викатъ и цигуларъ (гадулка), който пѣе и свири тѣжни пѣсни прѣзъ всичкото врѣме прѣзъ което женитѣ боядисватъ косата си. Най-обикновената пѣсенъ е слѣдната:

О кяфкюлеринъ теллери
еортмюшъ янажнжнъ беннерни
пембе янакъ еля гйозъ
яктж джиериминъ пареси и пр. пр.

Слѣдъ боядисването на косата залавятъ се всички, забранени съ голѣми бохчи, за да не се види боята на хоро. По туй врѣме други жени приготвяватъ вечеря, която се слага на земята и сѣдатъ тогава на вечеря, като ядатъ отъ пригответенитѣ заранѣта *колачи*. По туй врѣме други играятъ каршжала (като ржченици). Тази вечеръ се казва *боя-геджеси*.

3. Въ *петѣкъ*. Всички, които сж били поканени въ четвъртъкъ за боя, отиватъ сутриньта (въ петѣкъ) на баня (заедно съ булката), гдѣто се измиватъ отъ боята. Слѣдъ това булката, придружена отъ двѣ жени, съ даарета и пѣсни на телляцитѣ-жени, се води и цѣлува ржка на всички присѣжствующие. Подиръ това я обличатъ, покриватъ лицето ѝ съ платъ до земята и я водятъ обратно въ кжщи отъ двѣ жени.

Младоженеца по туй врѣме отива въ нѣкоя позната кжща, прѣзъ кждѣто ще мине шествието и отъ прозореца хвърля локуми отъ тѣсто, леблебии, стафиди и пари, а женитѣ отдолу простиратъ кърпи и бохчи да ги събиратъ.

Слѣдъ завръщане въ дома на невѣстата, обѣдватъ, изиграватъ едно хоро и си отиватъ.

Особени жени канятъ пакъ хората за въ сжбота на *нивката* т. е. при приемането на изпратенитѣ отъ младоженеца булчини дрехи.

Вечерьта младоженеца събира своитѣ другари и отива на баня; гулятъ почти цѣла нощъ.

4. *Въ сжбота.* Въ опрѣдѣленъ часъ нареждатъ въ кжщата на младоженеца три панера за изпращане булчинитѣ дрехи и другитѣ бохчалъци. Въ първия панеръ се поставятъ дрехитѣ на булката, въ втория бохчалъцитѣ на свекъра и свекървата, а въ третия ония на зълвата и девера.

Панеритѣ се носятъ отъ момчета и, прѣдвождани отъ музиката, се придружаватъ отъ роднини и близки на младоженеца. Щомъ пристигнатъ въ кжщата на невѣстата, сестрата или нѣкоя близка роднина на младоженеца облича булката съ тия дрехи. Прѣзъ туй врѣме невѣстата стои съ затворени очи. Прѣдъ нея поставятъ една голѣма свѣщъ. Надъ главата на невѣстата държатъ една голѣма кърпа или похва. Въ тѣхъ се сипватъ локуми и емиши.

Слѣдъ свършване на тая церемония почватъ хоро, черпятъ ги съ шербетъ, слѣдъ което се връщатъ назадъ, като отъ страна на невѣстата се нареждатъ изпразненитѣ панери съ бохчалъци, прѣдназначени за младоженеца и неговитѣ роднини. Послѣ се връщатъ съ музика у младоженеца, заедно съ роднинитѣ и близкитѣ на невѣстата. Щомъ пристигнатъ въ кжщата на младоженеца, зиматъ изпратенитѣ му отъ невѣстата дрехи и ги тургатъ на рамото му. Другъ деверъ на младоженеца ги взима отъ рамото му и ги турга подъ краката на зетя, който ги тъпчи съ краката си. Съ това той показва, че жената трѣбва да стои по-долу отъ мъжа. Слѣдъ това деверитѣ обличатъ младоженеца (съ други дрехи). Гоститѣ се черпятъ съ шербетъ и съ локуми отъ тѣсто, слѣдъ което страната на булката се връща назадъ и вечерятъ. Прѣзъ туй врѣме поканенитѣ по-рано (въ петъкъ) гости почватъ да идатъ като носятъ съ себе си канишки, кой бобъ, кой солъ, кой агне, кой пилета, кой яйца и др. Канятъ се на вечеря и по туй врѣме почватъ да играятъ хоро. Срѣдъ нощъ пристигатъ роднинитѣ на младоженеца и ергенитѣ отъ негова страна. Канятъ ги на сложената трапеза и слѣдъ това на хоро. Послѣ си отиватъ.

5. *Недѣля.* Невѣстата щомъ стане и се омие, обличатъ я съ булчини дрехи, които се състоятъ отъ *донг-чаталъ*. До-на е отъ лененъ домашенъ платъ, наполовина бѣлъ и наполовина отъ тъменъ цвѣтъ. Отгорѣ обличатъ копринена *анте-рия* и върху нея *контоишъ* съ кжси ржкави, а на отиване за

черква *бинишъ* (единъ видъ расо), съ който покриватъ цѣлото ѝ тѣло. Приплитатъ коситѣ, а отпрѣдъ режатъ *зюлюфи* на два етажа, тургатъ *фесъ* на главата ѝ, наоколо *чемберъ*, по-горѣ *текалту* отъ злато, *калканъ* и *висулки*. Отзадъ едно цвѣте, отпрѣдъ (на чело) *алтъни*, на шията единъ *герданъ* отъ два реда алтъни, на ржцѣтѣ златни гривни и златенъ поясъ.

Къмъ десетъ часа прѣди пладнѣ трѣгва младоженеца и кръстника за кжщата на булката; тѣ се нареждатъ така: най-напрѣдъ музиката, слѣдъ нея носятъ една свѣщъ, послѣ върви младоженеца, носятъ свѣщъ и най-подиръ върви кръстника. Слѣдъ тѣхъ вървятъ мжжетѣ и подиръ тѣхъ женитѣ.

Щомъ като пристигне у булката страната на младоженеца почерпватъ я съ шербетъ. Тогава кумицата завива булката съ единъ червенъ платъ, който се нарича *дуакъ* (було); зашиватъ го добръ за да не се вижда никакъ булката. Послѣ я хваща кумицата за ржка и други двѣ жени я зиматъ подъ ржка и я извеждатъ навънъ. Въ туй врѣме младоженеца, за да не види булката, обръща си гърба къмъ нея и трѣгватъ къмъ черква. Младоженеца съ своитѣ върви пакъ най-напрѣдъ по сжщия редъ (както по-напрѣдъ), а булката отдѣлно задъ тѣхъ съ своитѣ хора и своята музика, като се нареждатъ така: най-напрѣдъ мжжетѣ отъ нейната страна, послѣ носятъ една отъ свѣщитѣ на младоженеца, булката и женитѣ. Въ черквата влиза най-напрѣдъ младоженеца и се поставя на опрѣдѣленото мѣсто за вѣнчавка. Завеждатъ при него булката. Щомъ се свърши вѣнчавката, младоженеца излиза прѣвъ безъ булката, придруженъ отъ двама девери. Прѣдъ младоженеца носи нѣкое момиче една свѣщъ, задъ младоженеца друга свѣщъ, послѣ иде булката придружена отъ двѣ жени. Деверитѣ не пущатъ никого да мине край младоженеца; въ противенъ случай юмруцитѣ безмилостиво се стоварватъ върху гърба на осмѣлившия се.

Щомъ като пристигнатъ въ кжщи завеждатъ младоженцитѣ въ една стая. Ергенитѣ взиматъ младоженеца и го извеждатъ навънъ, а булката оставятъ на едно кюше въ стаята. Прѣдъ нея тургатъ една завѣса, за да не се види и двѣ свѣщи прѣдъ завѣсата. Слѣдъ това играятъ на хоро и страната на булката си отива и обѣдва. Слага се софрата и почва се веселието безъ

булката, която прѣзъ всичкото врѣме стои затворена; само сегизъ-тогизъ нѣкоя мома отива при нея и ѝ дава малко да яде или пие. Прѣзъ туй врѣме се поднася една чаша съ вино по редъ на мъжетѣ. Онзи, прѣдъ когото е чашата съ вино заповѣдва на цигуларитѣ да свирятъ нѣкоя негова любима пѣсенъ. По това врѣме, той дига чашата и изпива виното; сжщеврѣменно всички викатъ „кимъ ичеоръ“ (кой пие). Слѣдъ това въ чинията, върху която е чашата, пуца нѣколко монети и чашата се поднася на слѣдующия. Това се казва „долуджакъ.“ Слѣдъ веселбата всѣки си отива у дома.

Вечерята завеждатъ булката въ една стая, женитѣ я събличатъ тамъ, като гледатъ да не би да я види младоженеца; на вратата пазятъ деверитѣ. Сжщото се върши и съ младоженеца, когото водятъ въ друга стая. Ако иматъ само една стая, отдѣлятъ я съ завѣса.

Сутринята забулятъ булката съ буака и я каратъ да полѣе да се омие свекара, свекарвата и младоженеца; булката бива придружена и водена отъ жени, защото като е забулена, тя не вижда. Слѣдъ това пакъ я затварятъ въ отдѣлната стая.

6. Въ *понеделникъ*. Вечерята младежи, другари на младоженеца, се събиратъ и отиватъ у младоженеца. Тамъ, на сложената трапеза съ разни закуски, вино и ракия, се веселятъ безъ булката. Това се казва *баллж-ракъ*. На разотиване накарватъ забулената булка да имъ цѣлува ржка прѣзъ булото; тогава чакъ, прѣди отиването си кръстника, прѣдава булката на младоженеца. Тогава една отъ женитѣ завежда булката въ общата имъ стая. Събличатъ я и я накарватъ да си легне; женитѣ излизатъ и пуцатъ младоженеца, който за пръвъ пѣтъ вижда булката си.

7. *Вторникъ*. Сутринята се изпращатъ дрехитѣ (прикията) на булката у младоженеца. Нареждатъ ги въ стайтѣ. Тогава свадбаритѣ изпращатъ разни подарѣци (особенно покжщнина) или даватъ пари на булката; тѣзи пари се прѣдаватъ отъ булката на младоженеца.

8. *Сряда*. Булката ще пере и младоженеца за пръвъ пѣтъ ще излѣзе слѣдъ вѣнчаването си; той ще купи метла, лопата и други потрѣбни покжщнини и ги дава на булката.

9. *Сбота*. Кръстника, заедно съ нѣкои свадбари, идва при булката, която него день се облича въ булчинитѣ си

дрехи и съ булото. Тогава се улавят на хоро. Въ срѣдата на хорото поставятъ единъ котелъ, пълненъ съ вода и единъ тасъ съ вода. Накарватъ булката да ритне таса съ крака си, който, ако се прѣобърне, означава, че тя ще роди момче, ако ли не момиче. Черпятъ се съ шербетъ. Кръстника снима вече завинаги булото отъ булката и си отиватъ.

Сжщата вечеръ свадбаритѣ отиватъ у дома на бащата на булката заедно съ младоженеца и булката. Нея вечеръ имъ слагатъ богата вечеря съ баклава и свадбата се свършва.

Слѣдъ 15 деня страната на младоженеца кани роднинитѣ и прителитѣ на баня (еди хамамж), кждѣто слѣдъ кжпането се слагатъ портукали и разни емиши, а послѣ въ кжщи богаты обѣдъ.

III.

Спомени за града Варна отъ врѣмето на Кримската война. (1853—56 г.).

Съобщава Ст. Кабакчиевъ¹⁾.

A.

Прѣзъ 1853 г. бѣха застроени само първия, втория и третия сегашни участъци. Първия участъкъ бѣше заселенъ отъ православни гагаузи, втория отъ гагаузи и ерменци, а третия отъ турци. Между гагаузкитѣ кѣщи имаше и български (но много малко). За прѣдѣла между турскитѣ и християнски квартали могатъ да се зематъ сегашнитѣ улици Одисось, Траянова и Шипченска до улица Мария Луиза (съ малки изключения).

Митрополитъ бѣше бившия по-рано Прѣславски Порфирий; него наслѣдилъ Иоакимъ (сегашния вселенски патриархъ Иоакимъ III). Порфирий е дошелъ въ Варна въ 1849 г.,²⁾

¹⁾ Г-нъ Кабакчиевъ е живѣлъ въ Варна отъ м. августъ 1853 г. до м. юлий 1856 г. Повторно е дошелъ въ нашия градъ прѣзъ 1878 г.; той билъ секретаръ на Варненския губернский административенъ свѣтъ, послѣ сѣдня въ окръжния свѣтъ, адвокатъ, а сега е пенсионеръ. Отъ 1879 до 1884 г. той билъ и училищенъ настоятелъ. Ст. Кабакчиевъ е роденъ на 14-й декемврий 1834 г. въ В. Търново.

Бѣл. на ред.

²⁾ Иоанъ Николау „Одисось“ (на грѣцки), стр. 202. Варна. 1894. Кой е билъ прѣди него или кого е замѣстилъ той, не зная. Автора на „Одисось“, като изброява лицата, които сѣ заемали по-рано митрополския прѣстолъ, казва на стр. 201, че въ 1817 г. билъ Калиникъ, а въ 1819 г. Захарий, когото тогавашнитѣ варненски първенци въ 1821 г. отровили, а пакъ турскитѣ власти избѣсили първенцитѣ: Чакъръ Чорбаджи, Захария Карамфиловъ, Попъ Манолю, Христодуловъ, нѣкой си Николовъ, К. Ченесизолу, капитанъ Парашкева Капаклъ, когото обѣсили на връхъ Великденъ, а Попъ Иванъ отъ с. Бѣла донесли умрѣлъ, но пакъ го окачили умрѣлъ на бѣсилка, избѣсили и други селени-бѣленци. По тази причина много селени отъ Бѣла се разпилѣли и избѣгали и турцитѣ назначили за чорбаджия въ селото жена на име Ясура.

Това отравяне на владиката и избѣсване на чорбаджинтъ е било, види се, въ свръзка съ грѣцкото възтание отъ 1821 г., защото въ сѣщата година

починалъ на 29 ноемврий 1864 г.; той е погребенъ въ черквата св. Атанасий. Елинизирането на варненскитѣ гагаузи се дължи главно на тѣзи двама архипастири.

Въ 1853 г. заварихъ въ Варна двѣ грѣцки училища (първоначално и класно). Двѣтѣ сж били помѣстени въ едно здание до митрополията, която е била строена въ 1845 год. Въ първоначалното училище бѣше въведена Ланкастеровата метода; класното училище служеше специално за изучаване старогрѣцкия езикъ и литература. Въ двѣтѣ училища имаше около 300 ученици момчета (момичета нѣмаше). Въ двѣтѣ училища било строго забранено говоренето на другъ езикъ, освѣнъ на грѣцки. На други прѣдмети, освѣнъ езика, не се обрѣщаше внимание; аритметиката не надминаваше първитѣ четири дѣйствиия. До 1845 г. е имало, освѣнъ построеното въ 1841 г. училище²⁾, нѣколко частни училища, но тѣ не сж били освѣнъ старитѣ килии, въ които се учили да четатъ по букваръ, октоихъ и псалтирь. Койго достигналъ до минея, давали му те-стирь (свидѣтелство за свършившъ). Въ училището, което е било построено въ 1841 г., билъ учителъ нѣкой си Иванъ К. Сизополчанинъ, наричанъ Калиаклията; той знаелъ елинскія языкъ по „сизополски.“

Въ 1845 г., когато се построило новото училище, по заповѣдъ на „*димогерондията*“ (народни старѣйшини или по-право на учрѣдения силогосъ), всички учители довели ученицитѣ си въ новопостроеното училище³⁾.

и то на Великденъ е билъ обѣсенъ патриарха въ Цариградъ; въ сжщия день знатния търновецъ хаджи Парашкева, за да избѣгне бѣсилката, хвърлилъ се отъ третия етажъ на Ягджи ханъ въ Цариградъ и се убилъ. Другъ виденъ габровецъ се отровилъ.

А. Пап. Вретосъ въ книгата си „*La Bulgarie ancienne et moderne*“ (St. Petersburg 1856. стр. 216), казва, че въ 1821 г. билъ обѣсенъ въ Варна нѣкой си Константиноидисъ, подозрѣнъ отъ турцитѣ, че е ималъ сношение съ грѣцкитѣ етеристи (комитети). Дѣйствително плана на грѣцкото възтание въ 1821 г. е ималъ задачата да подигне възтание въ Влашко, Молдова и България, за да отвлѣче вниманието и силитѣ на турцитѣ къмъ тѣзи страни; по тази причина на това движение въ България е било дадено название „завѣра“ или, както го заварихъ „грѣцката завѣра.“ Руския запасенъ генералъ князь Александръ Ипсиланти дѣйствувалъ въ Влашко и Молдова, а въ България грѣцки владѣщи.

²⁾ Това училище бѣше построено на мѣстото на черквата св. Марина (И. Николау „Одисосъ“ стр. 194). Прѣзъ 1853 г. то не бѣше вече училище.

³⁾ И. Николау, „Одисосъ“ стр. 194. — А. П. Вретосъ въ „*La Bulgarie ancienne et moderne*“ казва, че елинското училище било открито въ 1840 г.; той има, види се, грѣшка, защото даннитѣ на И. Николау сж основани върху тефтеритѣ на димогерондията.

Отъ 1850 год. до 1860 черковния пѣвецъ Хаджи Теодораки ималъ въ кжщата си училище, въ което прѣподавалъ на момичета четене, малко да пишатъ и да смѣтатъ¹⁾.

Общото дѣвическо редовно училище е строено и открито въ 1863—64 г.²⁾.

Общегovorимия езикъ въ града и въ самитѣ кжщя бѣше турския, както бѣше отъ 1853 до 1856 г. и въ 1859 г., когато минахъ прѣзъ Варна. Изключение правиха само нѣколко иностранны гърци, на които числото ще видимъ по-послѣ, и българитѣ, които съставляваха сгруппираниѣ абаджийски и кожухарски еснафи. Българи, които бѣха женени за гагаузки говориха въ кжщитѣ си турски. Имаше и мѣстни варненци, които помежду си или въ сношенията си съ иностранныѣ гърци, говориха гръцки; такива бѣха, обаче, много малко. Имаше десетъ или най-много петнайсетъ души, които говориха доста правилно гръцки; останалитѣ захващаха разговора на гръцки и го свършиха на турски. Въ заключение ще кажа, че гр. Варна бѣше населенъ още отъ турци мохамедани и отъ православни християни, говорящи и въ обществото и въ кжщитѣ си турски. Българи, числото на които едвамъ надминаваше 200—250 души, говориха помежду си български; освѣнъ тѣхъ имаше арменци григориянци, говорящи по турски и около 70—80 иностранны гърци.

Изтъквамъ обаче обстоятелства, които едва ли не ще се приематъ за противоречущи на моитѣ спомени, писани сега слѣдъ петдесетъ и повече години.

1) Прѣди всичко въ 1878 г., при освобождението на България, когато бѣхъ чиновникъ въ Варна, ний намираме, че въ по-голѣмата частъ на първия участъкъ и почти половината отъ втория участъкъ, населението, особено младитѣ, говорятъ въ кжщитѣ и помежду си на гръцки и то доста правилно. Тѣ наричатъ себе си елини и парадиратъ съ елински патриотизмъ.

2) Султанския ферманъ отъ 1870 г., съ който е билъ разрѣшенъ спорния между българи и гърци черковенъ въпросъ, признава, че болшинството на православното население въ гр. Варна е гръцко.

¹⁾ „Одисосъ.“ Стр. 194.

²⁾ По съобщението на стария учитель даскалъ Стефанаки Пападопуло.

3) Прѣдъ насъ е книгата „Одисось“, която описва историята на гр. Варна; автора на книгата, Иоанъ Николау, казва че е роденъ и порасналъ въ Варна и е билъ дългогодишенъ учителъ и директоръ въ варненскитѣ гръцки училища.

а) Въ историята си той казва, че Варна е на мѣстото на античния градъ „Одисось“, който билъ елинска колония, заселена и застроена отъ Милетийци около 570 г. прѣди Христа. Това ни свидѣтелствуватъ слѣднитѣ стихове на Скимнось: „Милетийци строятъ Одисось, когато Астиягъ управляваше Мидия; той е обкръженъ съ Крувизи и Тракийци ¹⁾.“

б) Одисось е билъ главенъ градъ на съюзенитѣ петъ града или на петоградието, състояще отъ градоветѣ: Томеосъ (Кюстендже), Калатида (Манкалия), Аполония (Созополъ), Месемврия и Одисось ²⁾.

в) По-рано отъ всички други народи, елинитѣ сж оглашени въ проповѣдваната на тѣхния езикъ християнска истина и пр. ³⁾. Първозванный Андрей, единъ отъ светитѣ апостоли, е проповѣдвалъ евангелието въ Одисось и е ржкоположилъ за неговъ епископъ Амплия ⁴⁾.

г) Варненци, като търговци и моряци, сж били въ постоянно сношение и съобщение съ Елада, та по тази причина сж могли да си запазятъ езика, народността, нравитѣ и прѣданията ⁵⁾ и

д) Въ 1860 г. града Варна имаше 20 хиляди жители, отъ които повече отъ една третя православни християни елини, около хилядо ерменци, много малко българи, евреи, европейци, достатъчно гърци отъ Гърция и ионийци и около десетъ хиляди мохамедани.

И така, явява се въпроса, кое е вѣрното? Моитѣ ли спомени, че кореннитѣ варненски жители отъ православно вѣроизповѣданіе, прѣзъ вѣрмето отъ 1853—59 г. сж били *гагаузи, говорящи турски* или въ 1860 г. тѣзи варненски жители сж били *православни елини съ запазена народностъ, езикъ, нрави и прѣдания*.

¹⁾ И. Николау. Стр. 83.

²⁾ Стр. 18 и 93.

³⁾ Стр. 12.

⁴⁾ Стр. 106.

⁵⁾ Стр. 50. — Николау отбѣлѣзва нѣколко стиха, които варненскитѣ ергени и моми изговаряли срѣщу Енювъ день, когато сж си врачували. До колкото ми е извѣстно, тѣзи стихове сж заети отъ цариградски гръцки пѣсни и приспособени на стария обичай.

Съ историята на гр. Варна, доколкото ми е известно, сж се занимавали само Андрей Пападопуло Вретосъ, бивши въ Варна гръцки вицеконсулъ прѣзъ 1853 и 1854 г., по специалностъ историкъ-археологъ ¹⁾ и И. Николау ²⁾. Ще се обърна къмъ тѣхъ, за да кажатъ, кой е правъ и кой кривъ.

Прѣди 20 год. отъ днесъ, казва почтения Вретосъ ³⁾ въ гр. Варна освѣтъ митрополита, неговото духовенство и трима или четирма пѣрвенци, които говореха гръцки, други нѣмаше. До 1830 г. въ православнитѣ черкви службата е извършвана на турски. При митрополита Иосифа въ 1840 г. е построено училище, въ което се прѣподавалъ старогръцкия езикъ и литература ⁴⁾; близу до митрополията има помѣщение за Ланкастерско училище, което посѣщаватъ около 300 и повече ученици. По настояването на Вретосъ при митрополита Порфирия била въ митрополията отдѣлена стая за библиотека, която съ врѣме щѣла да бжде много богата.

Откриването на училищата имало за естествено слѣдствие, че употреблението на гръцкия езикъ било станало общо между православното население, особенно между младитѣ. Това православно население било отъ гръцко произхождение, но се асимилирало съ българското, което го окръжавало.

Варна имала, споредъ Вретосъ (стр. 215) 16 хиляди жители ⁵⁾, отъ които 8300 турци, 6100 православни християни ⁶⁾, 1000 арменци, ⁷⁾ 30 евреи ⁸⁾ и 150 елини-ионийци (Joniens) ⁹⁾.

¹⁾ Вретосъ живѣялъ въ Варна 27 мѣсеца; той билъ членъ на нѣколко научни дружества. Въ французкия вѣстникъ „*Moniteur universel*“ той написалъ прѣзъ мѣсець юлий 1853 г. статия: „*Précis sur l'état actuel de la Bulgarie.*“ а прѣзъ мѣсець Май, Октомврий и Ноемврий 1854 г.: „*Description des différentes villes maritimes de la Bulgarie.*“ Бъл. на ред.

²⁾ Автора на книгата „Одисосъ“ (Варна 1894).

³⁾ Разбирамъ 1853—54 г., когато той билъ консулъ въ Варна.

⁴⁾ Това училище е, види се, онова, което споредъ И. Николау било построено на мѣстото на черквата Св. Марина (въ 1841 г.).

⁵⁾ Сестини, който пътувалъ въ 1780 г. отъ Русе за Варна, казва че града В. билъ укрѣпенъ и че жителитѣ му били турци, гърци и арменци. Евреитѣ не били допуснати (А. Иширковъ. Годишникъ на Софийския университетъ I. 1906—1907, стр. 178).

В. Тепляковъ, който посѣтилъ гр. Варна въ 1829 г. (Писъма изъ Болгарии, писани въ врѣмѣ кампаніи 1829 г. Москва. 1833) казва, че имало въ града, прѣди руската обсада въ 1828 г. около 4 хиляди кѣши съ около 26 хиляди жители. Господствующия езикъ на населението билъ турския.

Бъл. на ред.

⁶⁾ Отъ каква народностъ?

⁷⁾ Интересно е да се издирн какъ и кога сж дошли и сж се заселили арменци въ Варна (гл. Извѣстията за 1907 г. стр. 59, бѣл. 1). Отъ тѣхъ ни-

За българитѣ Вретосъ не поменува, вѣроятно тѣхъ ги турга въ числото на православнитѣ християни, а българи, освѣнъ погагаузенитѣ, имаше не по-малко отъ 250—300; само въ абаджийскитѣ и кожухарскитѣ дюгени и работилници имаше повече отъ 100.

А И. Николау въ съчинението си „Одисосъ“ ни казва слѣднѣто: Одисосъ е гръцка милетийска колония, застроена 570 г. прѣди Р. Хр. Въ 513 г. прѣди Хр. тя била завладѣна отъ персийския царь Дарий Истаспосъ, но той скоро го освободилъ слѣдъ като билъ побѣденъ отъ гръцитѣ въ Елада. Въ 344 г. Одисосъ билъ завладѣнъ отъ тракийското племе „Одризитѣ“, а въ 323 г. отъ македонцитѣ. Въ 301 г. съюза „немоградието“, на което Одисосъ е билъ главенъ градъ, се опиталъ да се освободи, но не успѣлъ. Въ 86 г. пр. Р. Хр. го завзели римлянитѣ.

Отъ римското до византийско врѣме името Одисосъ не се споменува, освѣнъ въ 514 г., когато Виталианъ, управителъ на Тракия, Скития и Мизия, съ помощта на хунитѣ и българитѣ, които призовавъ изъ отвѣдъ Дунава, се обявилъ за владѣтель на тѣзи области, заедно съ Одисосъ и Анхиалъ. Въ 545 г. (по Теофана и Кедрина) околнитѣ мѣста на Одисосъ, Дионизополисъ (Балчикъ) и други крайбрѣжни мѣстности, били наводнени отъ приливъ на Черното море и много народъ се издавилъ. Въ 565 до 580 г. авари навлѣзли въ долня Ми-

кой не говореше нито разбираше нѣщо на арменски. Грамотнитѣ отъ тѣхъ писаха турски думи съ арменски букви.

Въ 1829 г. имало въ гр. Варна арменски митрополитъ (Тепляковъ, Письма изъ Болгаріи. Москва 1833, стр. 38).

*) Въ 1853 г. имаше въ Варна само двама евреи: Адолфъ и Мариасъ Тедески; първия бѣше австрийски вицеконсулъ, а втория агентъ на параходното дружество „Лоидъ;“ тѣ се занимаваха и съ търговия. Първия мѣстенъ евреинъ, който дойде и се засели въ 1854 г. е Давичонъ (Провадиецъ); той дойде на служба у Тедески. Когато сж придошли въ Варна повече евреи (прѣзъ 1854 и 55 г.), направена била като молитвенъ домъ една дървена барака на мѣстото на сегашната синагога. Това мѣсто било градскообщинско; то служило като складъ на дървенъ материалъ на братия Тедески; по поискване на консула А. Тедески, турцитѣ позволили да се направи тукъ молитвенъ домъ на евреитѣ. Вдовицата на А. Тедески подигнала послѣ споръ противъ еврейската община за мѣстото, гдѣто е синагогата (гл. гражд. дѣло на Варненския окръженъ съдъ № 299, 1899 г.; въ това дѣло се споменува за дохождането на Давичонъ въ Варна).

*) Между гръцитѣ имало много *измирлийци* (смирненци); единъ отъ тѣхъ е билъ Кънлъж Манолъ Пейнерджи, който билъ прочутъ свирѣпецъ. Единъ день той билъ заловенъ въ кражба отъ полицията; като го прѣслѣдвали намѣрили го скритъ подъ моста „Пипи-къопрюсю“ (положението на моста гледай въ „Извѣстията“ за 1908 год., стр. 47).

Бъл. на ред.

зия и я опустошили съ градоветъ Одисось и Марцианополь (Рѣка Девня). По мнѣнието на Ив. Николау аваритѣ сж прѣименували Одисось на Варна. Въ 678 г. при Константинъ Погонатъ, българитѣ, подъ прѣдводителството на третия Кубратовъ синъ Аспарухъ, прѣминали Дунава, завзели Мизия и се установили „въ Варна, близу до Одисось“ (Теофанъ и архиепископъ Никифоръ).

Въ заключение И. Николау казва ¹⁾: „Славното наше, но много пострадало отечество е посрѣщало не малобройни азиатски пълчища; било е театръ на кървави подвизи, прѣтърпѣло е нееднократни нашествия и обсади отъ съсѣднитѣ тракийци, отъ македонци, римляни, гети, скити, готи, хуни, авари, славяни, българи, даки, венгри, турци, руси и генуезци. Нѣма педя земя въ него, необляна съ многоцѣнна човѣшка кръвъ.“

При обсадата на Варна въ 1828 г. отъ руситѣ, казва И. Николау ²⁾, една частъ отъ древнитѣ елинофони, жители на Варна, сж избити и останалитѣ живи се разпилили и заселили въ Влашко, Бесарабия и Кримъ, а на тяхно мѣсто въ града се заселиха други варварофони, вслѣдствие на което турския езикъ зелъ надмоуце, но само до построяването и откриването на алилодидактиката и елинико-училища и слѣдъ като се възвѣрнаха нѣкои отъ старитѣ ѝ жители, тогава отново грѣцкия езикъ взе врѣхъ.

Както П. Вретось, така и И. Николау оставатъ съгласни, че говоримия езикъ на православното население на гр. Варна, до откриването на новитѣ грѣцки училища, е билъ *турския, а не грѣцкия.*

Но И. Николау ни увѣрява, че до 1828 г. православнитѣ варненци били елинофони, т. е. гърци.

Отъ слѣднитѣ документи, които ни прѣдава самъ И. Николау, ще се установи, какви елинофони-варненци е заварила, избила и прокудила войната и обсадата прѣзъ 1828 г.:

1) Въ моята кжща, казва той, е запазена дѣска ³⁾, на която е написано съ елински букви на елино-турски езикъ слѣднѣното: „Μοσκοφοῦν ὑκεῖλεσθῆ Ἰούλιος 19, ἡμέρα Κυριακῇ,“ (Идването на московеца, 19 юлий, день недѣленъ ⁴⁾).

¹⁾ Стр. 215.

²⁾ Стр. 229.

³⁾ Дѣската се съхранява въ Варненския музей.

⁴⁾ И. Николау стр. 167.

2) Въ единъ тефтеръ на варненската демогерондия е записано: „1828 Ἰουλίου πρῶτι μ. μ. κυριακὴ ἀφοῦ ἦλθεν ὁ ρουσσος εἰς τὴν Βάρναν καὶ πολέμισε ἕως σепτεμβρίου 29, μπὶ κεν μέρα σάβато“¹⁾. (1828 юлий първи д., д. недѣля, като дойде русина на Варна и воюва до септемврий 29, влѣзе день сѣбота).

3). Въ другъ тефтеръ на демогерондията е записано: „Пάλε ἦλθεν ὁ ρουσσος εἰς τὴν Βάρναν καὶ ἐπολέμισε τρεῖς μῖνες καὶ πῖρεν τὴν Βάρνα, καὶ ἐκάθισε μέσα εἰς τὴν Βάρνα 18 μῆνας, ἔκαναν ἀγάπὴ με τὸν Τοῦρκο καὶ ἔδωσε πίσου καὶ ἡ χριστιανὶ ἔφυγαν ἄλλη εἰς τὴν ρουσίαν, ἄλλи εἰς τὴν μολτόβα καὶ λίγι ἔρειναν μέσα εἰς τὴν Βάρνα καὶ ἄλλи εἰς Κωνσταντινούπολιν“²⁾. (Пакъ дойде русина и воюва три мѣсеца и взе Варна и сѣдя вжтрѣ въ Варна 18 мѣсеца, помириха се съ турчина и дойде обратно и християнитѣ избѣгаха други въ Русия, други въ Молдова и малко останаха вжтрѣ въ Варна и други въ Константинополь).

Каза ни П. Вретосъ, че 20 години, прѣди да напише съчинението си „La Bulgarie“ (т. е. ок. 1836 г.) въ Варна, освѣтнѣ митрополита, неговото духовенство и трима или четирма първенци, други знающи гръцкия езикъ нѣмало. А отъ езика и правописа въ изложенитѣ тукъ три документи се установява *елинофонията* на окръжаващитѣ митрополита варненци.

Едни отъ варненскитѣ гърци били избити при обсадата въ 1828 г., а останалитѣ избѣгали и се заселили въ Влашко, Бесарабия и Кримъ, казва Николау. Въ Кримъ не съмъ билъ и не зная да ли тамъ има прѣселени варненски гърци, но въ седемнайсетъ годишното си прѣбиване въ Бесарабия и Молдова (1860—1877 г.) азъ имахъ случая да срѣщна доста варненски колонисти въ Кончазъ, Болградъ, Кумратъ, Рени и други колонии. Отъ всички само трима търговци въ Рени знаеха и говориха криво лѣво на гръцки. Дали тѣзи хора сж напуснали Варна знающи гръцкия езикъ или сж го научили въ Рени, това не зная. Казаното отъ Ив. Николау, че масата на варненци, които се изселиха въ 1828 г. сж били елинофони, не се потвърждава. Не се потвърждава и твърдението му, че потомцитѣ на Милетянитѣ въ Одисосъ сж запазили древнитѣ си обичаи,

¹⁾ И. Николау, стр. 167.

²⁾ И. Николау, стр. 168.

нави, прѣдания и езика си, защото обичая да си врачуватъ момцитѣ и момитѣ срѣщу Енювъ день го имаше и въ България и този обичай може да е много старъ; стиховетѣ, които, както казва г-нъ Николау, че изговаряли момитѣ и момцитѣ при врачуването, сж нови, заети или отъ нѣкоя грѣцка пѣснопойка или пѣкъ сж изковани отъ самия него¹⁾. Така сжщо и суевѣрията за караконджовци, върколацитѣ, за лихуситѣ, за прокълнати запусѣли кжщи и мѣста, имаше ги и може би да ги има още изъ България. А приказкитѣ, изложени въ стихове, той самъ казва, че сж негови.

Отъ изложеното до тукъ се установява, че до откриването на училищата (елинодидактическо и елинско) въ 1845 г., господствующия между варненскитѣ православни християни, езикъ е билъ турския. Че тѣзи училища до 1863—1864 г. сж посѣщавани само отъ момчета, слѣдователно много е прибързано да се приеме, че въ 1853 и 54 г. сжщото това население е имало вече общъ говоримъ грѣцки езикъ. Много рано е още да се каже, че въ 1860 г. въ Варна е имало около 7 хиляди православни християни елини, освѣнъ иностраннытѣ.

Обществото, за което говори Вретосъ, види се, че се е състояло отъ около 70—100 гърци пришелци, послѣ отъ бивши учители и отъ младежи, които успѣли да излѣзатъ отъ училището, обществото, съ което Вретосъ, споредъ положението си, е могаль да бжде въ съприкосновение, а не масата.

Грѣцкитѣ имена, съ които много отъ елинизираниѣ покъсно варненци се красятъ, сж присадени. Мустакидевци не могатъ да откажатъ, че сж внуци на котленеца Стоянъ Буюклията; Парасковци не могатъ да отрекатъ, че сж синове на Пиличъ Парашкева отъ с. Добриня (Провадийско), Митисиядисъ, че е Мандежи Митишевъ синъ, Астенидесъ, че е Хаста Михалевъ синъ и много други „адевци“ и „идевци“.

Успѣха, обаче, на елинизма, слѣдъ 1870 г. въ Варна, е грамаденъ. Съставения отъ по-рано за тази цѣль силлогосъ, снабденъ съ голѣми парични срѣдства, подпомогнатъ отъ прѣданнитѣ на дѣлото учители, сж работили неуморно. Гърка Сулини подарява за цѣльта повече отъ 20 хиляди турски лири.

¹⁾ Стр. 225—228.

Парашкева Николовъ завѣщава грамадни срѣдства за построяване черква и болница и за издържане на двама стипендианти въ странство. Приходитѣ отъ мѣнастиритѣ св. Димитъръ и св. Константинъ, приходи отъ разни малки завѣщания, сж дали охолни срѣдства за подържане на училищата въ града и стипендианти въ Гърция.

Нескончаемитѣ проповѣди въ черквитѣ и публични сказки въ училищата на тема за славата и величието на Елада, че тя е била разсадникъ на наукитѣ и изкуствата, както и на християнството и въ края на крайщата „сѣки който не е грѣкъ е варваринъ,“ всичко това е било втѣлпено въ убеждението на растящата младежъ и е имало за слѣдствие да заваримъ въ 1878 г. не само гърци, но и фанатизирани грѣцки патриоти, които, слѣдъ установяването на българскитѣ власти въ Варна, нѣколко години наредъ, демонстративно проявяваха своя грѣцки патриотизмъ съ покачене грѣцки знамена по кжщитѣ и дюкениитѣ си и съ улични демонстрации.

Отъ дожаждането на римлянитѣ до византийско врѣме, за Одисось историята мълчи, казва И. Николау, а отъ дожаждането на българитѣ въ 678 г. името Одисось е замѣнено съ Варна; че града ни, макаръ и промѣнливо е владенъ около 300 години отъ българитѣ, а слѣдъ тѣхъ близу петъ вѣка отъ турцитѣ; че древния Одисось камѣкъ врѣхъ камѣкъ не е останалъ — е добръ, какъ тѣй, при такива голѣми катастрофи, въ течение на десетки вѣкове, приснопамятния И. Николау намира въ Варна милетийски потомци съ запазени нрави, обичаи и езикъ? Ако едничкитѣ паметници се състоятъ само отъ монети съ надпись „Одиситонъ“ и камѣни съ надписи, намѣрени заринати въ земята, може ли да се повѣрва, че православното население въ Варна (въ 1828 или въ 1860 г.) сж потомци на милетийцитѣ?

Поне моя отговоръ на този въпросъ е отрицателенъ. Ако милетийскитѣ потомци не сж напълно изчезнали, то малкитѣ имъ останки сж смѣсени съ прѣселници; въ римско врѣме съ римляни и други, въ византийско врѣме съ гърци и въ българско съ българи. Турцитѣ сж заварили въ Варна една разнородна и разноезична смѣсь, на която въ течение на четири-петъ вѣка, общия езикъ е станалъ господствующия турски; на тази смѣсь турцитѣ сж дали названието *Гага сж узъ* — *гагаузъ*. Гагаузи има въ нѣколко села въ Варненско, Балчишко,

и Провадийско. Има ги и въ Бесарабия въ Болградския окръгъ въ Комратъ и въ околността му, гдѣто гагаузитѣ се прѣселили главно отъ Варненския окръгъ; тѣ казватъ, че сж отъ българско потекло, но че се свикнали съ турския езикъ, защото пораснали въ села, въ които болшинството на населението било турско и кжщитѣ имъ размѣсени. Бесарабскитѣ гагаузи наричатъ себе си българи, а на българитѣ казватъ *Тукани*.

Б.

Пиящата въ Варна съставляваше единъ островърхъ тригълникъ съ прѣдѣли: Балжкъ пазаръ, търговска улица, крѣпостъта Барутъ хане, Къепрю или Табахна капусу¹⁾ и отъ тамъ право къмъ Балжкъ пазаръ.

Мѣстото, гдѣто е сега градината „Графъ Игнатева“, бѣше праздно, заградено съ низкъкъ полусъборенъ зидъ и се простираше до туй мѣсто, гдѣто е сега залата „Съединение.“ Отъ тамъ почваше празното мѣсто между града и крѣпостъта. Прѣзъ улицата подъ него мѣсто, кжщитѣ продължаваха по права линия малко на горѣ и отъ тамъ въ полегата линия до махала „Акъ Баиръ.“

Пашовия конакъ бѣше на мѣстото, гдѣто е сега окръжното управление, а задъ него бѣха старитѣ казарми.

¹⁾ *Извѣстията на арх-то друж. Варна, 1908, стр. 46 и 47.* Прѣди заселването на крѣмскитѣ татари въ Варна въ 1862 г. (въ IV участъкъ), порта „Татаръ Капусу“ се наричала „Шумна-капусу.“ На портитѣ имаше военна стража, полицейски (за прѣглеждане тескерета) и митнически стражаръ (за прѣглеждане стока).
Г. К.

Vretos споменува (стр. 231), че имало въ варненското укрѣпление само петъ порти, а тѣ били 11 (гл. *Извѣстията на варненското археол. д-во за 1908 год.*, стр. 44 и др.). Едната отъ портитѣ се отваряла само въ продължение на 40 дена, когато колили добитѣкъ въ скотобойната. (Тази порта се наричала Салхана капусу; гл. „*Извѣстията*“, стр. 48).

Втората порта се отваряла на Йордановъ день, когато гърцитѣ хвърляли кръстъ въ морето. (Тази порта се наричала „*Кумъ-капусу*“, гл. „*Извѣстията*“ стр. 44).

Останалитѣ три порти били денѣ отворени, защото служили за влизане въ града. Едната отъ тѣхъ, която се намирала откъмъ морето (Скеле капусу, гл. „*Извѣстията*“ стр. 44 и 45) била затваряна половина часъ по-късно отъ другитѣ двѣ, за да се дала възможность на хората отъ екипажа на търговскитѣ кораби, които били прѣснати изъ крѣчмитѣ въ града, да се завърнатъ. Тѣзи, които закѣснѣли били арестувани отъ полицията и закарвани въ затворъ, гдѣто стояли цѣла нощъ. На втория день тѣ бивали пускани, слѣдъ като последвало до пашата официално заявление отъ консулъ, че тѣ сж чужди поданици.

Ключоветѣ на всичкитѣ порти сж били пазени отъ команданта на полицията, който билъ отговоренъ прѣдъ пашата за всички прѣстѣпления противъ неговитѣ разпорѣждания.

Бъл. на ред.

Старитѣ постройки въ града, освѣнѣ крѣпостѣта, която обикаляла града¹⁾, бѣха цитаделя-барутѣ хане²⁾ и дебелиѣ зидове до черквата Св. Георги³⁾. Въ 1853—56 г. такѣвъ зидъ имаше още въ двора на Терзи Симеонъ и на брата му Димитъръ; кжщата на послѣдния бѣше залѣпена до самия зидъ⁴⁾. Азъ квартирувахъ въ Симеоновата кжща около три мѣсеца.

Всички постройки въ града, като изключимъ казармитѣ, два или три държавни хамбари, служащи за военни депозити, повечето отъ джамиитѣ, черквата св. Атанасий и 7—8 магазини, всички други постройки въ града бѣха отъ дърво и дъски. Всички улици бѣха тѣсни, криви, прашни и нечисти; въ кишаво врѣме тѣ бѣха непроходими отъ калъ. Най-главната улица, сегашна Прѣславска, бѣше тѣй разорана, че ми-наването по нея въ кишаво врѣме бѣше невъзможно, ако не бѣха тѣснитѣ и високи тротоари отъ страна. Сегашната „Софийска“ улица, ако и да бѣше тѣсна, пакъ за да се мине отъ едната ѣ страна на другата, имаше на двѣ мѣста поставени голѣми камѣни въ видъ на стѣпала та по тѣхъ можеше само да се прѣпрѣчи.

На лимана имаше само двѣ малки скели, при които спираха лодкитѣ за товарене или разтоварване стоки и пжтници. Митницата бѣше до самата Скеля капусу; въ нея имаше една голѣма стая за чиновнически персоналъ, състоящъ отъ управителя и двама кятипи (писари), една малка стаичка за при-слугата и хамбаръ.

¹⁾ Гл. *Извѣстията на арх-то дружество* за 1908 год.

²⁾ Гл. *Втори годишенъ отчетъ за 1907* (Варна), стр. 24 и 26 и *Извѣстията* за 1908 г., стр. 34—37.

Варненския гражданинъ Василакоолу, роденъ въ 1814 г., ни събщи допълнително (гл. *Извѣстията*, стр. 34), че въ кулитѣ, които се намирали въ сѣверната стѣна на крѣпостѣта (откъмъ Солунска улица) били изписани образи на светин съ много свѣжи бои (съ златна ореола около главитѣ имъ). Това потвърждава изказаното отъ насъ мнѣние, че „*барутѣ хане*“ било съградено още прѣди дохождането на турцитѣ въ България (гл. *Извѣстията*, стр. 58).

Бъл. на ред.

³⁾ Гл. *Втори годишенъ отчетъ*, стр. 26—28. — Зида се нарича „хуле“; по прѣдание той билъ правенъ отъ Генуезци (Джиневизденъ калма).

⁴⁾ Нѣма съмнѣние, че този, както и горния зидъ („кулето“) сж остатѣци отъ акропола на древния градъ Одисосъ. На сѣвероизтокъ отъ кулето, на разстояние 28 метра, се намира старъ зидъ съ сводъ; той е зазиданъ въ прѣградната стѣна, която дѣли двороветѣ на Фортуна и Тарси Димитрова. По прѣдание, имало едно врѣме подобни зидове на седемъ мѣста, въ съѣдство на кулето, което се намира на най-високата частъ на града (около 20 м. надъ морето).

Бъл. на ред.

Главната търговия въ Варна бѣше съ зърненитѣ храни. Износа на всички храни отъ Разградско, Джумайско, Шуменско, Провадийско, половината отъ Дели Орманъ, Добришко и Варненско се изнасяше прѣзъ Варна. Крупнитѣ търговци на този износъ бѣха иностранны гърци. Изнасяха и нѣкои турци съ малки кораби съ комисиона или за своя смѣтка. Почти до края на 1854 г. параходитѣ, които циркулираха между Варна и Цариградъ бѣха три въ седмицата. Въ 1854 г. почна да циркулира и единъ французки. Имаше и второстепенни търговци на храни, но тѣ купуваха и продаваха на мѣсто. Прѣкупчици (месити) между едри и дребни житари бѣха повечето иностранны гърци. Посрѣдници (зайкодѣжии) селени и търговци бѣха много, тѣ бѣха повечето турци и гагаузи. Много колари, работници и лодкари се прѣпитаваха отъ житната търговия. Валсови брашна произвеждаше въ своѣта парна мѣлница французина Шарно. Търговията съ вълна бѣше въ рѣцѣтъ на Адолфа и Мариасъ Тедески. Съ износъ на сирене и масла се занимаваха мѣстни турци. Подобни стоки отъ вжтрѣшността на страната минаваха и изпращаха за Цариградъ чрѣзъ комисионери. По-крупни търговци на колониални стоки имаше само трима, но и тѣхния пазаръ бѣше само града и околността му. Бакали имаше много, но тѣ държаха най-долнокачествена стока, каквато купуваха селенитѣ и работната класа.

Голѣма частъ отъ гагаузитѣ и арменцитѣ бѣха лозари (стопани на лозя и работници); тѣ продаваха вината си изъ селата въ Варненско, Добришко, Балчишко и Провадийско.

Въ Варна пристигнахъ, когато руситѣ и турцитѣ се готвиха да се счепкатъ; еднитѣ се трупаха задъ, а другитѣ отсамъ Дунава. Главната квартира на турцитѣ бѣше Шуменъ; въ него врѣме той бѣше свързанъ съ телеграфна жица (телеграфъ) прѣзъ Варна съ Цариградъ. Въ Варна укрѣпленията бѣха приготвени и поправени. Крѣпостна артилерийска прислуга бѣха мѣстни жители-запасни. Една голѣма частъ отъ тѣхъ, по занятие лодкари, облѣчени въ войнишкитѣ си дрехи, работиха си по скелето.

Седмично пристигаха по единъ по два парахода съ войски или военни припаси и голѣми толове; всичко това се прашаше къмъ дунавскитѣ градове. Турцитѣ нѣмаха обозни кола; такива тѣ си набавяха отъ селенитѣ, пристигнали въ

Варна съ храна; това бѣше станало една доходна статия за варненската полиция, а голѣма прѣчка на търговията. Нуждни и ненуждни кола, полицията ги ловеше и запираше въ крѣпостѣта. Тѣзи, които можаха да се откупятъ освобождаваше, а другитѣ държеше по три и четири деня, за да бждатъ готови. Изобщо турцитѣ въ Варна бѣха много гнѣвливи и надменни, особено топчиитѣ, които бѣха облечени въ войнишки дрехи; тѣ носѣха червени пояси, а въ пояса широкъ рибарски ножъ, готови при най-невиненъ случай да употрѣбятъ ножа.

Бѣше или на 25-й или 27-й октомврий 1853 г., недѣленъ день къмъ пладнѣ, когато турския редовенъ търговски параходъ бѣше готовъ да отпѣтува за Цариградъ и чакаше само пощата. Въ туй врѣме се показаха по пѣтя откъмъ Цариградъ два голѣми и единъ по-малѣкъ параходъ; тѣ се приближиха до лимана (залива). Голѣмитѣ параходи подъ пълна пара се спрѣха внѣ отъ залива, а третия, съ разтворени платна, безъ да издава пара, съ доста голѣма бързина, влѣзе въ залива, обиколи находящитѣ се въ залива кораби и турския параходъ и се върна обратно къмъ морето. По скелята и наоколо се дигна тревога, турски паши и полковници пристигнаха на коне и влѣзоха въ митницата, баталиони пѣхота пристигнаха и се наредиха отъ вѣтрѣ крѣпостната стѣна по мазгалитѣ. Топчиитѣ, които работиха по скелята и въ лимана съ маунитѣ, веднага се изгубиха и отидоха по укрѣпленията. Търговския параходъ извади пасажеритѣ, а въ него се качи една рота пѣхота съ карантинния началникъ и трѣгнаха къмъ морето. Тритѣ парахода бѣха вече много отдалечени по направление къмъ Цариградъ. Отъ една гемия, която бѣше въ морето, карантинния началникъ узналъ, че тритѣ парахода били руски. Тревогата се свърши, но слѣдъ тази случка топчиитѣ-работници се явяваха малко по скелята.

На петия день отъ тази случка, вечерѣта къмъ 9 часа, отъ табията, която бѣше срѣщу сегашния вълноломъ, се даде сигналъ (съ свѣтлина). Квартирата ни бѣше наблизу и ний се качихме на втория етажъ на прозорцитѣ. Мѣсечината бѣше пълна, врѣмето ясно, но морето много развълнувано. Единъ параходъ обикаляше близу лимана и искаше да влѣзе, но отъ табията не му позволяваха. Отъ двѣтѣ страни се даваха разни сигнали съ запалени фенери. Виждаше се, че парахода има голѣмъ товаръ и не искаше да се върне въ развълнуваното

море. Отъ табията изгърмѣ единъ празденъ топъ, но парахода не се връщаше и продължаваше съ всевъзможнитѣ си сигнали. Когато, обаче, отъ табията изгърмѣха три топа и гюлетата прѣфучаха надъ морето, парахода се върна и се спрѣ при мѣнастиря св. Димитръ (гдѣто е Евксиноградъ). На втория день отъ този параходъ излѣзе цѣль баталионъ турска пѣхота и извади много военни припаси. Обясни се работата, че парахода излѣзълъ прѣди петъ или шесть дня отъ Цариградъ и незнаялъ дадения му секретъ слѣдъ трѣгването му.

Войната бѣше вече въ разгара си по Дунава отъ Калафатъ до Тулча. Турската флота бѣше вече унищожена при Синопъ. Силистра бѣше обсадена. До Тутраканъ бѣше миналъ Дунава единъ руски отрядъ, който бѣше разбитъ отъ турцитѣ. Единъ день, прѣди пладнѣ, бѣхъ на скелята, когато доведоха 20—25 руски плѣнници. Бѣхъ се загледалъ въ плѣнниците, когато единъ гласъ извика: „ги Търновалж,“ обърнахъ се и видѣхъ турския полковникъ Авдула бей. Порадвай се, каза той, на вашитѣ. Да, отговорихъ азъ, радвамъ се на плѣнниците на полковника Гази Авдула бея, героя на Тутраканската побѣда. Азъ не съмъ вече полковникъ, паша съмъ. Ще заведа плѣнниците, да ги види Падишаха; той пожелалъ и мене да види, каза пашата. (Този офицеръ прѣди войната бѣше дълго време въ Търново).

Къмъ края на мѣсець май 1854 г. пристигнаха съ параходи първитѣ отряди на коалиционнитѣ френски и английски войски; тѣ дебаркираха съ мѣстнитѣ голѣми лодки. Англичанитѣ, при влизане въ лодката, снимаха раницитѣ, а французитѣ не ги снемаха. Това неснимане коштува на послѣднитѣ 30—40 войници: морскитѣ вълни прѣвърнаха една мауна и всички войници, що бѣха въ нея, се издавиха. Англичанитѣ излизаха на едната скеля и по взводъ, подъ командата на офицеръ, заминаваха за лагера, който бѣше къмъ с. Кадикьой (между Варна и с. Пашакьой). Френцитѣ излизаха на втората и заминаваха за лагера по баталионъ; тѣхния лагеръ бѣше на баира къмъ с. Франга. И еднитѣ и другитѣ имаха пушки съ капсули, а турскитѣ пушки бѣха съ кремъни (чакмаци). Отъ гоститѣ имаше разквартирувани и изъ града: по кжщата и по ханищата. Турцитѣ знаяха, че европейцитѣ сж дошли да имъ помагатъ, но не имъ се радваха. Особенно нѣкои обращения на чуждитѣ войници къмъ турчини, ги много трево-

жиха, но нѣмаше какво да правятъ. Дебаркирането продължаваше и нощъ; параходитѣ пристигаха единъ слѣдъ други. Както френскитѣ, така и английскитѣ войници излизаха въ отпускъ изъ града; еднитѣ и другитѣ разполагаха съ пари. Виното бѣше много ефтино (20 стотинки оката). Пиянството бѣ надминало върха на върховетѣ. Въ пиянството ставаше побратимяване, пригрѣщане, цѣлуване, спрѣчкване и сбиване, а най-послѣ търкаляне и заспиване по улицитѣ. Появи се и холера¹⁾: не се познаваше, дали падналия на улицата войникъ е само пиянъ или е холерно-заболѣлъ, прибираха ги и ги поограничиха. Пострадаха, обаче, подправенитѣ съ пилинъ вина на варненци. Санитаритѣ ги обявиха за врѣдни и ги източиха по улицитѣ. Холерата бѣше се усилила и много варненци напуснаха къщитѣ си и отидоха въ околнитѣ села, въ мѣнастиритѣ св. Димитъръ и св. Константинъ. Съ дохождането на войскитѣ, Варна се наводни съ всевъзможни чужденци-спекуланти. Отвори-ха гостилници, кръчми и разни дюгенчета.

Руситѣ бѣха прѣвзели Тулча и Исакча и бѣха достигнали къмъ Кюстендже, но съ идването на съюзницитѣ, бѣха почнали да се оттеглятъ. При всичко това, прѣзъ лѣтото, една частъ отъ френската войска и единъ 2—3 хиляденъ турски отрядъ башибозуци, замина за Кюстендже. Да ли цѣльта бѣше да гонятъ руситѣ или да прикриятъ плана си за отиване въ Кримъ незная. Близу до Кюстендже, тѣ сж имали едно или двѣ сражения съ руския ариергардъ, върнаха се обаче въ Варна съ много болни и ранени.

На 26-й юлий вечерята, къмъ 7 часа, избухна голѣмъ пожаръ въ пиящата, близу до магазинитѣ, въ които френцитѣ и англичани бѣха складирали своитѣ провизии. Патрони, а може би и други взривни вещества имаха складирани въ старото турско джипане²⁾; имаше и бѣчовки подъ шатри. Пожара скоро се разпространи къмъ четири страни. Подозирайки, че е причиненъ отъ руски агенти, френскитѣ войски блокираха цѣлата пияща и никого не пропускаха да се доближи.

¹⁾ Французитѣ построили палатковни болници (tentes-hôpitaux) по височинитѣ на Франга (L'expédition de Crimée. Bazancourt. Paris, стр. 139).

Б. на ред.

²⁾ Les poudrières se trouvaient, pour ainsi dire, cernées par réseau de flammes, et les munitions pour toute la guerre étaient là!... huit millions de cartouches (L'expédition de Crimée. Bazancourt. Paris. n. 141).

Бъл. на ред.

Английски войски по дружини дигаха бѣчовкитѣ съ взривнитѣ вещества отъ склада и покрай крѣпостната стѣна ги изнесоха въ полето. Състоящата отъ дървени постройки пияца, до сутринята се обърна въ пепелище.

Имбаркирането за Кримъ почна въ края на юлий или въ началото на августъ; то е ставало повече нощѣ. Въ Варна остана бригада или най-много една дивизия френска войска, а много малко англичани. За командантъ на града бѣше оставенъ френски генералъ.

Имамъ да спомена, че отъ Варна до Севастополъ бѣше поставенъ кабелъ ¹⁾).

При прѣвземането на Тулча отъ руситѣ, единъ турски паша бѣше отвлѣкълъ оттамъ едно 16—17 годишно момиче, българче, и го държалъ скрито, подъ особена стража въ близкитѣ до Варна села: Ени кьой и Франга. Когато вече Добруджа бѣ очистена отъ руситѣ, бащата или близкъ роднина на отвлеченото момиче дошелъ въ Варна да го дири.

Вѣроятно чрѣзъ варненския митрополитъ или чрѣзъ консулитѣ ²⁾), историята стигнала до знанието на команданта. Узнало се отъ селенитѣ-християни, че момичето е било обѣсено въ гората между двѣтѣ села.

Единъ день къмъ пладнѣ, подъ Балжкъ пазаръ срѣзнахъ трима или четирма доста добръ облѣчени турци, конвоирани отъ десетина френски войници, подъ командата на офицеръ. Узнахъ, че това сж били убийцитѣ на момичето и че трупа му е намѣренъ, донесенъ въ града и на втория день щѣло да бжде погребението.

На втория день, по улицата отъ конака до Балжкъ пазаръ, отъ двѣтѣ страни на улицата имаше наредена френска пѣхота съ пушки. Отъ Балжкъ пазаръ чакъ до митрополитската черква, бѣ наредена френска жандармерия съ голи сабли. Смъртнитѣ останки на нещасното момиче, начело съ всички варненски свещеници и причетници, съпроводени отъ хилядно множество народъ се прѣнесоха въ митрополитната черква,

¹⁾ Трой билъ положенъ въ 1853 г. между Варна и Балаклава съ цѣлъ да слѣдятъ въ западна Европа събитията на кримската война. (*Revue de deux mondes*. Tome onzième. Paris 1857, стр. 792).

Бѣл. на ред.

²⁾ L'archevêque a protesté contre cet attentat; les consuls de France et d'Autriche se sont joints à lui (*Revue des deux mondes*. Paris, 1856. Tome III p. 224).

Бѣл. на ред.

гдѣто бѣха събрани много офицери, начело съ команданта, който бѣше застаналъ до митрополитския тронъ. Опѣлото извърши митрополита. Гръцкия учителъ Милтиядесъ прочете въ черквата трогателна, но и много смѣла за онова врѣме рѣчь; рѣчъта бѣше написана на гръцки езикъ. Като описваше турскитѣ звѣрства, най-сетнѣ, обърнатъ къмъ команданта, завърши съ слѣднитѣ думи: „Нека види просвѣтена Европа, въ защита на каква държава, въ защита на какви звѣрове е пратила отъ далечния западъ своитѣ чада, да проливатъ кръвьта си.“ Щомъ Милтиядесъ довърши, единъ офицеръ взе рѣчъта отъ ржцѣтъ му!

Говореше се послѣ, че пашата и неговитѣ съучастници били сждени отъ турски сждилища и че пашата билъ оправданъ. Осждени сж били само двама отъ съучастницитѣ, но едва ли и тѣ сж видѣли вратата на затвора или каквото да е наказание.

На 15 мартъ 1856 г. се получи извѣстие за сключено примире. Вечеръта Варна бѣше освѣтлена, бѣха запалени кандилата по минаретата, а прѣдъ дюкянитѣ фенери съ лоени свещи. По Мусаллата се чуваха фишеци; казваха че въ двора на конака имало турско прѣдставление (карагѣози) и игри.

Незная да ли сж го посѣтили за морално назидание находящитѣ се въ Варна европейски офицери.

IV.

Сражението при Варна въ 1444 година

(Споредъ очевидеца Параспондилосъ Зотикосъ и споредъ Иеракса)

съ притурка:

Варненскитѣ черкви и гробътъ на Владислава.

Съобщава: Георги Димитровъ, у-ль при Варн. м. гимназия.

Прѣдговоръ (Prolegomena).

Параспондилосъ Зотикосъ. Така се нарича авторътъ на едно доста интересно сръдневѣковно гръцко стихотворение, прѣвода на което даваме въ проза на български по-нататъкъ. Тоя авторъ е билъ съврѣменикъ и очевидецъ на въпросното сражение и го описалъ въ 465 гръцко-византийски стиха, за размѣра на които се говори въ края на настоящитѣ Prolegomena.

Пръвъ открилъ тоя ржкописъ франц. *Fauriel*. Той въ съчинението си ¹⁾ межди друго, споредъ *Legrand*, казва: „Видѣхъ единъ твърдѣ обстоенъ и любопитенъ разказъ, който изглежда за много вѣренъ, по битката при Варна въ 1444 г. . . . Тоя разказъ е трудъ на единъ гркъ, очевидецъ на сражението, който, поразенъ отъ чудността на прославитѣ го събития, прѣдставя нѣкои нѣща доста живо.“

Ала пръвъ оттукъ, види се, водимъ издалъ и напечаталъ това стихотворение франц. *Emil Legrand* ²⁾. Тоя ученъ *Legrand* (дѣйствиелно *le grand*) съ своя си, колкото краткъ и съдържателенъ, толкова духовитъ и благороденъ французки стилъ, наистина омайва и плѣнява читателя на неговитѣ Prolegomena.

¹⁾ Chants populaires de la Grèce moderne. Discours préliminaire (page XXIII. Paris, 1824—25).

²⁾ Въ „Collection des monuments pour servir à l'étude de la langue hellénique. Nouvelle serie. № 5. Athènes 1875. Paris MDCCCLXXV.“

Ученията пъкъ *Pecz Vilmos* прѣвелъ тая поезия на унгарски ³⁾. Сжщиятъ, подражавайки на Legraud'a, е издалъ отдѣлно и грѣцкия оригиналъ отчасти поправенъ отъ него ⁴⁾.

Прѣдъ видъ тия два источника, ние тукъ ще се поста-раемъ да дадемъ покрай другото и нѣкои допълнителни свѣдѣ-ния по нѣкои въпроси, изказвайки мнѣнието си.

Ржкописътъ носи № CCCXVI отъ каталога на „Bibliotheca Coisliniana“ ⁵⁾ и се намира сега въ Парижката Народна Библио-тека. По голѣмина е октавъ. Брои 163 листа отъ добра и здра-ва книга, направена отъ коприна и памукъ, та затова е и за-пазена въ доста добро състояние. Подвързанъ е отъ нѣкого съ овча кожа и съ надписъ отгорѣ „Pugna Varnensis.“ Обаче, тая титла не отговаря напълно на съдържанието на книгата; защото нашата поема обхваща само първитѣ 12 листа, а оста-налитѣ сж напълнени съ една дълга „Илиада“ въ стихове отъ 8 силиби съчинени отъ Константинъ Хермониакосъ по запо-вѣдта на Иоанъ Комниносъ Ангелодукасъ, деспотъ на Епиръ, откъслечи отъ която Илиада сж издадени отъ Маврофридисъ ⁶⁾.

Нашиятъ ржкописъ, мислимъ да е продаденъ и купенъ неподвързанъ, а послѣ се подвърза заедно съ Илиадата отъ неизвѣстниятъ притежателъ на послѣдната.

Стиховетѣ сж написани редомъ единъ подиръ другъ, като въ прозата, и се отдѣлятъ само съ една точка отъ чер-вено мастило. Общата и отдѣлнитѣ титли сж бѣлѣзани изцѣ-ло съ червило.

Заглавието на това стихотворение, споредъ прѣвода на Legrand и Pecz, е: „Разказъ написанъ отъ менъ философа Па-распондилосъ Зотикосъ, който се е родилъ въ гр. Варна на 13 ноември, день срѣда. Въ Варна станало слѣдующето.“ Въ тоя надписъ изпусната е, очевидно, отъ автора годината на рождението, както изпуснато е и опрѣдѣлението ѝ отъ из-дателитѣ, прѣводачитѣ и коментариститѣ на това стихотворе-ние. А при това послѣднитѣ неаргументно прѣдполагатъ, че поемата е написана отъ автора ѝ въ сжщата 1444 година.

³⁾ Прѣводътъ е помѣстенъ въ списанието на маджарското ист. друже-ство „Századok.“ Budapest, 1894. Книга IV, стр. 323—337.

⁴⁾ Paraspondylos Zotikos отъ Pecz Vilmos. Budapest. 1894.

⁵⁾ Montfaucon, t. II, p. 1063.

⁶⁾ 'Εκλογὴ μυθιαιῶν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης. Атина, 1866.

Ала прѣдъ видъ, че 13 ноември — срѣда пада само прѣзъ годинитѣ 1443, 1437, 1426, 1420, 1415, 1409, 1398, 1392; и прѣдъ видъ, че не е възможно Зотикосъ да е билъ по-малкъ отъ 24 и 29 или най-много 35 и 46 години; то, мислимъ, сигуръ трѣбва да се е родилъ между 1420 и 1398 години.

Освѣнъ това, вмѣсто „отъ мене, който се е родилъ“, би трѣбвало да се каже „отъ мене, който съмъ се родилъ“ — отдѣто излиза, че споменатото заглавие не е всичко написано отъ автора, който трѣбва да е написалъ само „Разказъ написанъ отъ мене философа: Параспондилосъ Зотикосъ.“ А другото възможно да го е написалъ и прибавилъ другъ или пакъ сжщиятъ авторъ отпослѣ слѣдъ подписа си. Датата пакъ „13 ноември — срѣда“ възможно да се отнася до деня на битката, която е станала, види се, не на 10-й вторникъ, когато избухна бурята, ала на 11-й срѣда. Трѣбаше, естествено, да се чака да прѣстане бурята. Но, като не прѣставала и врѣмето минавало, стана бурно пакъ врѣме на 11-й срѣда. Зотикосъ побъркалъ числото 11 съ 13. Битката не е траяла само единъ день, а най-малко два дни, споредъ Иеракса ⁷⁾ отъ 11—13 т., е. отъ срѣда до петъкъ. Зотикосъ съ думата „срѣда“ възможно е да разбира започването на сражението (11 ноември), а съ числото 13 (петъкъ) — края и свършека му. Въ единъ день май не се свършва подобно едно сражение. Слѣдъ поражението на християнската войска имало и прѣслѣдвания до нѣкждѣ си. А всичко това не става за единъ день. Човѣкъ побъркалъ концитѣ си отъ страхъ, както самиятъ авторъ се признава за такъвъ ⁸⁾, не е чудно да е побъркалъ и датата, когато и други историци изпадатъ въ сжщата грѣшка, безъ да сж пострадали като Зотикоса, а опрѣдѣлятъ — едни 10-й вторникъ и други 11-й срѣда ноемврий за дата на сражението⁹⁾ Друго доказателство е, че писаното и четено въ оригинала ὁ γέγονεν, което Legrand и Ресз поправятъ на ὅς γέγονεν и прѣвеждатъ съ „който е роденъ“, по-скоро може да се поправи на ὅν γέγονεν. Думата ὅς се отнася до името Π. Ζωτικὸς, което, вмѣсто nominativus, трѣбвало да се пише и поправи на genitivus, споредъ ἐμοῦ φιλοσόφου. Думата пъкъ ὅν (= τοῦτον, ἃ) се отнася

⁷⁾ Гл. неговата поема стих. 456—461 за първия день; стих. 462—533 за втория день; па даже и стих. 534—539 за третия день — бѣгството на Янко съ унгритѣ.

⁸⁾ Гл. поемата на Зотикоса, стих. 436—447.

⁹⁾ Глд. Иоанъ Николау „Одисосъ (Варна),“ стр. 148.

като *genitivus objectivus* до думата διήγησις (= разказъ). Па и Зотикосъ никждѣ не употрѣбѣва думата γένονε съ значение „е роденъ,“ ала винаги съ значение „станалъ, α, ο“. Впрочемъ, ако всичко това е така, горѣозначеното заглавие трѣбва да се чете и разбира: „Разказъ, написанъ отъ мене философа Параспондилосъ Зотикосъ, върху това, що е станало при гр. Варна на 13 ноември — срѣда. Ето що е станало при Варна.“

Ако Зотикосъ, въ края на поемата си¹⁰⁾, прѣдставя доста живо работитѣ, като казва за себе си, че дотолкова билъ се уплашилъ когато наблюдавалъ развитието на битката, щото усѣщалъ въ себе си всичко да се е вкаменило: и чувства, и душа, — то не значи още, че трѣбва непрѣменно да заключимъ оттукъ, какво поемата е написана още въ сжщата година на сражението, т. е. на 1444 г. отъ 13 ноември до 31 декември! За такава цѣль се изискватъ други доказателства, мотиви и аргументи, съ каквито не можемъ още да разполагаме; та затова тоя въпросъ засега трѣбва да остане отворенъ и неразрѣшенъ.

Подъ названието *философъ*, което Зотикосъ самъ на себѣ приписва, се разбирало тогава, казва Pecz, нѣщо като свѣщенникъ или дяконъ. Но Legrand по-право казва *moine*, т. е. монахъ, калугеръ. А че Зотикосъ не се нарича философъ въ пълна смисълъ на думата, самъ обяснява въ 105—109 стихове. Споредъ насъ, отъ това, що говори за себе си авторътъ въ 98—109 стихове, изглежда, че при думата *философия* трѣбва да се разбира историографията и богословието или теософията за което се изисква повече философски умъ и разсуждение; а подъ думата пъкъ *филология* да се разбира поезията или просто стихотворението, както и пише той споредъ наклонността си. А пъкъ и тогава и сега още, грѣцкото простонародие нарича *философъ* всѣкиго (даже и съвсѣмъ неграмотенъ), който се е скиталъ и знае да приказва и разправя много истории и събития свѣтовни и религиозни. Сжщо подъ думата *филологъ* разбирали човѣкъ говорливъ, пѣвецъ, поетъ и стихотворитель.

Въ края на поемата и на 12-то листо, нѣкой отъ стопанитѣ на ржкописа е наплескалъ и задраскалъ съ лошо перо слѣдното:

¹⁰⁾ Глд. стих. 438—445.

1597 μηνὸς ἀπριλίου 2, ἐγόρασα τὸ βιβλίον ἐτοῦτο ἀπὸ χειρὸς ἐνὸς καλογέρου, ὁποῦ ¹¹⁾ τὸ ἐπούλειεν εἰς τὴν Πόλιν ¹²⁾ τὸν καιρὸν ὁποῦ ¹³⁾ ἐκάθισεν ¹⁴⁾ ὁ κύρ Μελέτιος πατριάρχης εἰς τὴν Κα[ν]στα[ν]τινούπολιν ¹⁵⁾ ὅπου τὸ ἐγόρασα ἐγὼ Γεώργιος Δαβιλᾶς (?) Χιώτης τοῦ παπᾶ Πα[ν]τολέου ἀπὸ τὸ Πυργί, ἔτους χιλιοσίου πεντακοσιοστοῦ ἐνενηκостоῦ ἐβδόμου ¹⁶⁾ μηνὸς ἀπριλίου εἰς ταῖς δύο.

т. е. 1597 г. апрѣль 2, купихъ тая книга отъ единъ калугеринъ, който я продаваше въ Цариградъ въ врѣмето, когато киръ Мелетий е станалъ патриархъ въ Цариградъ, дѣто съмъ я купилъ азъ Георги Давиласъ Сакжэлия, синъ на попъ Пантолей отъ с. Пирги, на хилядо петстотинъ деветдесетъ и седма година и мѣсець апрѣль на вторий.

Името на Мелетий говори за подлинността и гарантира за точността и истинността на датата 1597 априлъ 2. И дѣйствително, слѣдъ смъртта на патриарха Теофанъ I, цариградския патриаршески тронъ го управлявалъ, отъ 1 априлъ 1597 до началото на 1599 година Александрийскиятъ патриархъ Мелетий Пигасъ, който, безъ да даде оставката си отъ Александрия е дошълъ въ Цариградъ, по настояването на цариградския Св. Синодъ и слѣдствие султанското ираде, дѣто врѣменно изпълняваше надзирателни длѣжности при вселенския тронъ, както и се подписваше: ἐπιτηρητὴς τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου но въ сжщность официално не е билъ цариградски вселенски патриархъ. Народътъ, обаче, го считаше за такъвъ, та за това и тукъ така се нарича¹⁷⁾.

Legrand казва, че въ текста има тукъ-тамъ нѣкои хубави стихове; но тия подобно на мореходцитѣ въ Енеида отъ Виргилий „apparent rari“¹⁸⁾ и споменува извѣстнитѣ стихове на Хораций:

Quid dignum tanto f. ret hic promissor hiatu?
Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus¹⁹⁾.

¹¹⁾ вм. ὅπου, както правилно се пише 3-я пѣть.

¹²⁾ Ресз поправя Πόλι по атическото нарѣчие III склонение. Но по просто народно византийско нарѣчие думата се скланя по I-то склонение.

¹³⁾ вм. ὅπου, както правилно се пише 3-я пѣть.

¹⁴⁾ вм. ἐκάθισεν

¹⁵⁾ Ресз и тукъ поправя — πόλι. Стих. 11, 27, 53, 70, 111, 146, 148, 262 и 338 доказватъ, че той нѣма право.

¹⁶⁾ т. е. 1597. Ресз пропуска думата ἐνενηκостоῦ и излиза = 1507.

¹⁷⁾ Гл. Патриаршески таблици на Мануилъ Гедеонъ, стр. 540—541. Цариградъ 1885—1890 г. на грѣцки.

¹⁸⁾ Глд. Vergili Aeneis I, 118.

¹⁹⁾ Глд. Horatii art. poet. 139.

При все това, обаче, на Зотикоса дължимъ името на яничарина, който убилъ Владислава и отрѣзалъ главата му и който се наричалъ *Хамузасъ*; той е билъ на 30-годишна възраст, срѣденъ ръстъ, добъръ юнакъ и по народностъ гъркъ²⁰⁾. А пъкъ не отколѣ извѣстния лѣтописецъ *Иераксъ*, който на полския и унгарския царъ дава титлата „страшенъ пиянецъ,“ казва, че *Хамузасъ* е билъ турчинъ и че султанътъ го е наградилъ съ титлата на бей и паша на Филадельфия²¹⁾.

Относително народността на тоя *Хамузасъ*, мислимъ, че *Зотикосъ* има повече право не само като съврѣменникъ и очевидецъ, който имаше възможностъ, както по-долу казваме, да има срѣщи и съ християни, и съ турци и да знае по-добрѣ истината, а още и защото той, като много по-простъ и по-неученъ и не политиканинъ човѣкъ, изказалъ голата и проста истина. А пъкъ *Иераксъ*, като голѣмецъ и много по-ученъ сановникъ, макаръ и подъ турско управление, намѣрилъ даже за добрѣ, водимъ отъ патриотически и християнски чувства, да прикрие истината отмахвайки и изтривайки това пятно отъ гръцкото християнско име и лице и приписвайки го на турчинъ като съ това той сжщеврѣменно услужвалъ на турския егоизъмъ и героизъмъ.

Зотикосъ, струва ни се, трѣбва да е било собственото име на автора, синонимъ на българскитѣ Живко и Здравко. *Параспондилосъ* = Полиспондилосъ (на гръцки) пъкъ, като прѣкоръ = *Високорѣстенъ*, Узуновъ. Но понеже калугеритѣ обикновено имали си прѣкори не отъ родителитѣ си, ала отъ наставницитѣ и покровителитѣ си по-стари монаси, то възможно да е вм. παρὰ Σπ. Ζωτικὸς = храненикъ или ученикъ при Спондилосъ.

Както и да е, тоя *Зотикосъ*, като калугеринъ, мислимъ да е ималъ тѣсни връзки съ поповетѣ и калугеритѣ на Владиславовата войска. А той, доколкото отъ общия стилъ на поемата му може да се заключи, изглежда да е владѣлъ до извѣстна степенъ, покрай гръцкия езикъ, още и латинския или италиянския. Нѣма съмнѣние, че и ученитѣ калугери отъ Вла-

²⁰⁾ Глд. неговия разказъ за сражението стих. 405—424.

²¹⁾ Глд. неговата поема стих. 514—521. Прѣводъ на частъ отъ стиховетѣ отъ поемата на *Иеракса* досежно сражението при Варна на 1444 год., е помѣстенъ въ настоящитѣ извѣстия слѣдъ прѣвода на труда на *Зотикоса*, както е помѣстенъ подобенъ прѣводъ, на унгарски отъ *Pesz* въ списанието на маджарското ист. дружество „Századok“. Budapest, 1894. Книга V, стр. 409—413.

диславовата войска владѣли и тѣ, повече или по-малко, покрай латинския, и гръцкия езикъ, щото да могатъ тѣ съ него и той съ тѣхъ да се споразумѣватъ. Така че нашиятъ калугеринъ Параспондилосъ Зотикосъ, като единъ отъ рѣдкитѣ въ онова врѣме и въ тия мѣста учени нѣкакъ си мжже, лесно можеше да има свръзки съ калугеритѣ на Владиславовата войска. На това помагаше и унията, особено между черковни хора. Въпрѣки че нашиятъ калугеринъ Зотикосъ вжтрѣшно не признаваше унията, защото самъ се нарича *православенъ* ²²⁾ и пр., ала нуждата и обстоятелствата го карали и принуждавали да се съобразява и да води паралелна хамелеонска политика.

По тия именно съображения и причини, не е чудно Зотикосъ да е присжтствувалъ и на съвѣтитѣ и на събранията имъ, отдѣто да помни всичко, що се говорило и рѣшавало тамъ, което и съобщава въ разказа си. Или, най-много, възможно е Зотикосъ да е получилъ тия свѣдѣния отъ събратията си, западно-европейскитѣ калугери, и ги описва почти тѣкмо така, както и тѣ сж ги описали. Само че той всичко описва, що е видѣлъ и чулъ, съ по-голѣма подробностъ и непрѣдпазливостъ, за което заслужава, криво или право, повече и довѣрие ²³⁾.

По сжщитѣ съображения Зотикосъ, види се, е получилъ позволение да присжтствува на полесражението като зритель, скритъ въ гжсталакъ на висока обезпечена мѣстностъ, безъ да взима участие въ борбата, било като неопитенъ въ война, било като прѣминалъ възрастѣта си. Иначе невъзможно било да се самъ постави, безъ ничие позволение и прѣдъ очитѣ на войската, близо до дѣсното даже крило на християнската войска, отдѣто му е било възможно да наблюдава и съзерцава всички движения на войскитѣ, както и ги описва. А дѣйствиелно такава позиция за наблюдение имало тогава, както и сега има, въ тия мѣста.

Но, може би, Зотикосъ отпослѣ, слѣдъ навлизането на турцитѣ въ гр. Варна, дѣто вѣроятно Зотикосъ сполучилъ да прибѣгне на врѣме и да се спаси, да е ималъ сношение и съ нѣкои учени хора отъ турската войска, въ която имало

²²⁾ Ако това да не бѣше така, то нѣмаше защо той, похвалявайки Янко Гуниади, да му даде титлата *ортодоксъ* = православеиъ. Гл. стих. 46.

²³⁾ Срав. казаното отъ Fauriel въ началото на тия Prolegomena.

такива не малко — гърци, сърби и българи, отъ които да е получилъ пакъ други свѣдѣния, които, комбинирайки съ първитѣ, ги излага и описва въ разказа си, за който разказъ Папаригопулосъ казва, че „е лишенъ отъ разсѣдѣкъ и точностъ“²⁴⁾. Но това се дължи повече на хората, които сж му дали свѣдѣнията, отколкото на самия Зотикосъ. Когато се вършатъ безумни и глупави работи, то и свѣдѣнията сж такива по необходимостъ. Човѣкъ, който прѣзъ цѣлия си животъ се занимавалъ съ философия и филология, колкото можеше и колкото му позволяваха срѣдствата и обстоятелствата, май мжчно може да изпадне въ такава степенъ на безумие и заблуждение; толкова повече, че той самъ съ клетва казва, какво е билъ очевидецъ и пр.²⁵⁾.

За смъртѣта на Зотикоса нищо не е извѣстно. Но слѣдъ неговата смъртъ, ржкописътъ му падналъ въ ржцѣтъ, види се, на нѣкой неговъ подвѣдомственъ ученикъ, който заминалъ въ Цариградъ, по една или друга причина, дѣто случайно като се срѣцналъ съ търговеца Сакжзия, нуждата го е накарала да му го продаде. Търговецътъ го е продалъ или подарилъ на нѣкой италиянецъ, венециянецъ, генуезецъ и пр. и така отъ ржка на ржка, както и отъ библиотека на библиотека, се намира сега въ Парижката Народна Библиотека.

Ако думитѣ *Параспондилосъ Зотикосъ* сж истинското име на автора — очевидеца на сражението —, а не скроено отъ калугерина-продавачъ на ржкописа въ Цариградъ, то авторътъ трѣбва да е извѣстенъ и споменатъ нѣкъдѣ отъ *Palatio*, съврѣменникъ и съучастникъ на сражението и плѣнникъ и частенъ кореспондентъ и пълномощникъ по тая работа на Папа Евгений IV. Ала наслѣдниците на тоя папа до нинѣшенъ день тулятъ и крятъ истинската оригинална и официална кореспонденция на *Palatio* до Евгений²⁶⁾, за да не знае свѣтътъ нито за погребението на християнския мжченикъ Владислава (ако *Märgest* и *Beheim* сж въ правото си), нито за Зотикоса, нито за много други работи! Кой знае, какви тайнствени, мистериозни и, за смѣтка на нѣкои лица, печални нѣща тя е съдържала и съдържа, които попрѣчиха и още прѣчатъ на общедостъпността ѝ! Ималъ право евангелистътъ апостолъ Ма-

²⁴⁾ Глд. История на гръцкия народъ. Изд. П. Атина, 1887. Томъ V стр. 341.

²⁵⁾ Глд. стих. 100—110 и 555—558.

²⁶⁾ Подобно на евангелското въ Матей XXV, 24—30. Справ. Köhler. Die Schlachten Nicopoli und Warnau. Breslau 1882, стр. 35, подз. 1.

тей да казва: „Ами, ако солта се обезсоли, то тя съ какво ще се осоли?“²⁷⁾.

Най-послѣ, поемата на Зотикоса е ямбическо стихотворение. Стихотворениятъ размѣръ на всѣки стихъ, състоещъ се отъ 15 силаби, е чистъ ямбъ. Всѣки, обаче, стихъ може да се точно раздѣли на двѣ части — първа съ 8 силаби (iambus acatalecticus) и втора съ 7 (iambus catalecticus). По тоя размѣръ сж направени въ срѣдния вѣкъ и послѣ много гръцки народни особено поеми, както ония на *Еротокритосъ* и онази на прочутия въ о-въ Критъ покоенъ учитель-дѣецъ и възтаникъ *Даскалоянаки*, която се свършва съ слѣднитѣ два стиха:

Πὸ κεῖοῦ κολὲ²⁸⁾ περάσανε μὲ κῑᾶλλα παληκάρια.

Καὶ κεῖνον τὸν ἐτρώγανε τῆς θάλασσης τὰ ψάρια.

т. е. Отколѣ оттамъ сж минали съ други ош' юнаци.

Па с' него гозба правили рибитѣ на морето.

На края на крайщата, стилътъ въобще на поемата и безбройни въ нея езични доказателства говорятъ, че авторътъ Зотикосъ непрѣменно трѣбва да е билъ родомъ отъ о. Критъ²⁹⁾.

²⁷⁾ Глд. Матей, V, 13—16. Но при всичко това, срв. и Лука, XXIII, 34.

²⁸⁾ За забѣлѣзване е, че въ народното гръцко нарѣчие на критянитѣ често се срѣщатъ славянски думи, каквато е тукъ и колѣ.

²⁹⁾ Обща човѣшка слабостъ е да обичаме и имаме довѣрие повече къмъ сродничитѣ си. Тогавашиятъ цариградски патриархъ (1443—1450) е билъ родомъ отъ о. Критъ. Той се наричаше Григорий Мама или Мелисгносъ и Стратигопулосъ.

Извѣстно е, че той, като човѣкъ, е билъ коваренъ и приклоненъ къмъ догмитѣ на западната черква и затова най-гѣсенъ приятель и частенъ изповѣдникъ на императора Иоана Палеолога; ала затова пъкъ той билъ неприязненъ и навразенъ отъ народа, че прѣдавалъ на римската църква свободата на своята си църква.

Прѣдъ видъ на това, нѣма съмнѣние, че той, както и Палеологъ, трѣба да е кореспондиралъ съ папата. Както пъкъ папата въ врѣме на сражението при Варна ималъ между християнската войска свои частни кореспонденти, какъто единъ е билъ Palatio, така и тоя патриархъ възможно да е изпратилъ съотечественика си Зотикоса, за да го държи въ течението на работитѣ и събитията. Па критянитѣ, извѣстно е, че, покрай другото, единствени бѣха, които умѣли отъ военни работи, вслѣдствие твърдѣ чиститѣ имъ възздания и войни за свобода противъ вѣковнитѣ тирани. Отъ това даже още по-добъръ се обяснява и присѣтствието на Зотикоса съвсѣмъ близо до дѣсния флангъ на християнската войска.

Станалиятъ на 1450 г. въ Цариградъ Съборъ, подъ ржководителството на Александрийския, Антиохийския и Иеросалимския патриарси, осждилъ не само Събора, станалъ въ Флоренция по унията, но и патриарха Григорий. Сжщо и руската църква тогава, во главѣ на Киевския митрополитъ Доротей, освиркувала папския Съборъ.

Осждениятъ Григорий прѣзъ августъ 1452 г. заминалъ за Римъ, дѣто и се поминалъ на 1459 г. считанъ между папишанитѣ като чудотворецъ защото на единъ неговъ ржкописъ, въ Неаполската царска библиотека, е написано на гръцки при името му и: „погребенъ въ Римъ и чудотворецъ.“ Глед. Гедеоны, патриаршески таблици (на гръцки), стр. 466—467. Справ. и Cyrille, Cod. Qraeci. Mss. t. I, p, 246.

А.

Сражението при Варна 1444 г.

(споредъ очевидеца Параспондилосъ Зотикосъ¹⁾).

а) Прологъ (ст. 1—109).

Каква най-достолѣнна и чудесна и велика, каква най-драгоцѣнна похвала да напиша, какво странно и парадоксално и ужасно има, за да него азъ съ стихове опиша? Та кой човѣшки умъ би могълъ да опише подробно и заслужено, подобни нѣща да изложи? Моя умъ и рѣцѣ и езикъ се смаятъ, като си помисля, че несполучливо ще възпѣя великия и силния, като драконъ, трофеоносецъ; великия и умния и достойния за царъ; достоенъ и прѣдостоенъ на царска корона наслѣдникъ, за царуването съучастникъ и на Ромеитѣ императоръ; страшенъ побѣдоносенъ борецъ и на вѣрата защитникъ горещъ! Да запиша ли името му между първитѣ мъченици, апостоли, евангелисти, вѣроизповѣдници или онѣзи св. профети? Но всички тия той надминалъ, всички ги е прѣвишилъ (стих. 1—16).

Първъ царъ и слава на елинитѣ е Александръ Македонски, синъ на Олимпиада; царъ пъкъ на христианитѣ и корень и върхъ тѣхенъ е открительтъ на Кръста Великий Константинъ; и сега третий — Янко прѣпрочутиятъ царъ. Подобно и равно на двамата първи, горѣописани царе, давамъ мѣсто за почетъ азъ на тоя послѣденъ царъ (стих. 17—25).

Нека римската черкова и всѣки народъ христиански въ изтокъ и въ западъ зематъ поводъ отъ настоящето и му дадатъ надлежната почетъ съ споменъ. Нека всички, прославили се въ битки и войни, храбри и нехрабри и всѣки народъ, казвамъ, колѣ-

¹⁾ Подраздѣленето на три части а), б) и в) е направено отъ насъ. Въ прѣвода, съ запазването смисъла, строгичко сме се придържали о буквата на текста. Прѣводътъ е направенъ отъ грѣцкия оригиналъ, издаденъ и поправенъ отъ Ресз. Въ нѣкои мѣста не сме съгласни съ неговитѣ поправки, както и съ поправките на Legrand. Затова, както намѣрихме за по-умѣстно, така сме направили прѣвода, основайки се на логичното и синтактично изискване на оригиналния елински езикъ. За жалость, нѣмаме засега възможность да издадемъ оригинала коментарно и подробно. Г-нъ Ресз почти прѣписва всичко казано коментарно отъ Legrand, безъ отъ себе си да прибавя нѣщо ново и важно. Въ много мѣста даже усвоява неговия трудъ. Въ грѣцкия текстъ, издаденъ отъ Ресз, има още много погрѣшки, които имаше възможность и трѣбваше да се поправятъ.

нопрѣклонно днесъ да почитатъ унгареца Янко; нека го похвалятъ сега, като рицарь-конникъ; нека днесъ го възвишатъ като царь, наравно съ оня древния, великъ и храбрѣйший Сампсонъ и съ страшния Александръ и съ Великия Константинъ (стих. 26—35).

Азъ славя евангелиститѣ, славя и пророцитѣ, както и всички велики светци Христови мжченици. Но между тѣхъ словославя и царя Янко, римския проповѣдникъ, отъ Бога помазанъ, християнски мѣститель и великъ трофеоносецъ; него съ всеродни мелодии необходимо да прославятъ, а черковата съ новъ химнъ и пѣсень трѣбва да го възпѣй и възхвали. Защото той, безъ да разсчита на животъ, на родители и на толкова богатство въ тоя твърдѣ приятенъ земенъ животъ, полага живота си за живота на мнозина други и дава душата си за вѣрата Христова, като православенъ християнинъ и първъ измежду мжченицитѣ. Както Христосъ, който отъ милость и снисхождение къмъ човѣшкия родъ, го е спасилъ отъ робство и вериги (споредъ писанията и прѣданията на св. отци и твърденията на В. и Н. Завѣтъ), така и тоя прочутъ и великъ войникъ богоявленски Янко се оказалъ като отъ Бога прѣдвиденъ най-горещъ защитникъ и ратникъ на вѣрата и народа на Ромеитѣ (стих. 36—55).

Той, надѣвайки се първо на Бога, второ на умѣнието си и трето на храбростта си, рѣшава да освободи за винаги народа на Ромеитѣ отъ Агаринянитѣ. Опасанъ съ меча на християнската вѣра, трѣгва съ смѣлость и тактика военна противъ Измаилтянитѣ; търси Амуратъ-бея, господаръ на Мусулманитѣ, господаръ великъ и силенъ въ изтокъ и въ западъ, и иска, съ смѣлость и чистосърдие съ него да се бие прѣдъ очитѣ на цѣлия свѣтъ. Вижъ юначество достопохвално, рѣшение ужасно, рѣшителность чудесна, смѣлость удивителна! А всичко това избликъ отъ сърдце и душа блѣскави. Поклонъ, Янко, на твоята рѣшителность; поклонъ на твоята смѣлость! Търси чудесния господаръ въ изтокъ и въ западъ и иска войски съ войски геройски да се блѣснатъ. Никога досега не се е чуло да се рѣши човѣкъ съ турцитѣ да воюва.

Откакто турцитѣ прѣминаха въ Ромжния въ западъ, не се намѣри господаръ, който да може да се бие съ тѣхъ. Това, що пиша тукъ, не е погрѣшка, а цѣла истина. Че ако нѣкои се намѣриха да се рѣшатъ на това, то тѣ като паяжина се

явиха и оказаха прѣдъ Измаилтянитѣ. Досега само великиятъ богоявленски Янко е, който трѣгналъ и чакъ вжтрѣ слѣзналъ въ Ромжния съ малобройна войска 40 хиляди противъ 200 хиляди измаилтянска войска. Чуди се свѣтътъ, ангелитѣ се ужасяватъ! (стих. 56—84).

Славя те за чувството, славя те за смѣлостъта, славя те за рѣшителностъта, за чистото ти сърдце, славя те за горѣщата ти вѣра. Славя и прѣславя те, Янко, юнакъ войникъ, истински християнинъ и другаръ Господенъ. Какъ по-достойно и достолюбно да те похваля и възпя? Ти се ползувашъ съ слава на тоя свѣтъ, навредъ тебе хвалятъ; но ти си усигурилъ и друга още слава велика и небесна, па и царство съ корона отъ Божиитѣ ржцѣ, и носишъ вѣнецъ мжченически отъ ржцѣтъ Христови. Славя те за вѣнеца, славя те за рѣшителностъта ти, славя те за сърдцето ти истински блѣстяще! Многого думи сж доста голѣма тежестъ, а малкото думи сж умни и размишлени (стих. 85—99).

Всѣки човѣкъ желае да види и да прочете. Затова азъ тукъ давамъ край на прѣдговора си и минавамъ къмъ описането въ пълна истина страшнитѣ битки станали при Варна. Азъ, като малограмотенъ (Защото често се свенувамъ, когато пиша подобни нѣща. Отъ мене липсва философско образование. Азъ отначало се стремя къмъ филологията) ще сторя това, споредъ силитѣ си и ще опиша това, на което очевидно съмъ билъ (стих. 100—109).

б) Сражението (стих. 110—437).

Дошли унгритѣ и се настаниха при границитѣ на гр. Варна съ смѣлостъ и гордостъ голѣма; а пъкъ на други мѣстности установили се на лагеръ огромно множество турци. Три мили разстояние между двѣтъ войски имало.

Писмо на Амуратъ-бей до Унгритѣ.

Тогава Амуратъ праща извѣстие и съ писмо казва слѣдующето: „Слушай, царю на Унгрия и ти Луксбане Янкуле, на войската първенци. Дайте ми тридневенъ срокъ прѣди битка и сражение, за да наредя войскитѣ си и рудименти всички, да поставя срѣщу Васъ избранитѣ си юнаци, народа си да въоръжа, както трѣбва и прилича, та веднага послѣ

да се сблъснемъ и каквото Богъ даде. Надѣвамъ се на величайшия силенъ Махуметъ да върза всинца ви съ лалета (= окови на гърлошията), да поробя всички и да ви унищожа.“ (стих. 110—125 ³⁾).

Отговоръ на Янко до Муратъ-бей ³⁾).

Янко, като получилъ писмото на Амурата, праща до измаилтянитѣ слѣдващия отговоръ, та слушай, за да се очудишъ на съдържанието на писмото му: „Амуратъ-бей, агаринянино, врагъ на Ромжния, унищожителъ на Ромеитѣ и на свѣта опустошителъ! Надѣвамъ се на всесилния великъ сътворителъ, да те азъ обезглавя съ събственитѣ си ржцѣ скоро и позорно; а нехрисимата ти и мръсна глава да я поставя на страннитѣ унгарски граници, за да я видятъ всички ⁴⁾), и отъ кръвѣта агаринянска да направя цѣли рѣки (стига само отъ войскитѣ ми недовѣрието да липсва), да освободя Ромжния отъ ржцѣтъ на неприятелитѣ и да повдигна и възвиша намръщенитѣ Ромеи.“ Това бѣше съдържанието на писмото му, писано съ голѣма дързостъ (стих. 126—140 ⁵⁾).

Съвѣщание на унгаритѣ.

Кралѣтъ Бернадъ и великиятъ богоявленски Луксбанъ свикватъ унгритѣ на съвѣтъ, за да имъ искатъ мнѣнието. Зима кралѣтъ думата първъ той и казва: Янко, велики ти стратегъ и въ войската първи! Ужасни болки усѣщамъ си и сърдцераздѣлателни, като си припомня, че Константинополскиятъ царь Палеологъ, който народа на Ромеитѣ разрушилъ и унищожилъ отъ небрѣжностъ и невѣжество, твърдѣ често

³⁾ Съ това писмо султанътъ сполучилъ да излѣже християнитѣ, щото тѣ по-непригответи да нападнатъ него по-пригответъ. Г. Д.

⁴⁾ Владиславъ не отговаря, като че ли отъ срамъ за клятвонарушеніето, що той билъ извършилъ. Той вече знаелъ, че султанътъ ималъ право да не дава вѣра на нищо, що той щѣлъ да пише и самъ да се подпише. Г. Д.

⁵⁾ Каквото християнитѣ по-рано въ това писмо мислѣли да сторятъ на агаринянитѣ, това сж отпослѣ сторили вторитѣ на първитѣ. Г. Д.

⁶⁾ Оттукъ се вижда, че думитѣ *Ромжния* = балкански полуостровъ, византийски владѣния, православни християни т. е. *ромеи*, а не Влашко и Власи. — Любопитно е още, че никждѣ поетътъ не споменава България и българитѣ, които въ случая трѣбва да се разбиратъ подъ думата *ромеи*, т. е. подданици византийски. Или думата *ромеи* = урумъ, рая, турски подданици, православни християни, както турцитѣ наричаха въобще всички християни на балканския полуостровъ, безъ разлика на народностъ. Срв. и послѣдващата рѣчь на краля Владиславъ въ съвѣщаніето на унгаритѣ. Г. Д.

ни съобщаваше, какво турцитѣ се унищожиха ⁶⁾ и Амуратъ отсѣтствува.“ „Корабитѣ ни“ казваше той „пазятъ тѣснинитѣ морски и елате часъ по-скоро макаръ и съ малко войска.“ А пъкъ то азъ сега гледамъ множество народъ, безбройна войска 60 хиляди подъ командата на Караджа-бей, анадолски господаръ; отъ друга страна Амуратъ-бей стои съ сто и повече хиляди! Какво прѣминаване и какви тѣснини пазелъ тозъ негодникъ-царь? Азъ надежда и довѣрие съмъ ималъ на неговитѣ думи и писма и на помощъ съмъ дошълъ съ малко войска“ (стих. 141—161 ⁷⁾).

Тия сж думитѣ, които кралътъ Бернадъ е казалъ. И веднага Луксбанъ отговорилъ му така: „Право говоришъ, чудесни кралю, мошу Бернаде! Виждамъ ги като скакалци и мравки и се чудя. Да избѣгнемъ невъзможно, а да се прѣдадемъ и поробимъ и така да ни надвиятъ, безъ битка и сражение, никакъ; по-добрѣ да мремъ съ честъ и похвала надъ сабята ни.“ Тия бѣха думитѣ и мнѣнието на Луксбана (ст. 162—170).

Думи на великия Янко до краля.

А богоизпратениятъ великъ богоявленски, чудесниятъ Янко, мжжествено и неустрашимо казва така: „Кралю Бернаде, благородний господарю на Унгория! Моли се отъ войскитѣ ни да липсва недовѣрието. Ако това липсва между насъ, азъ Ти се заклѣвамъ, че съ помощта на Сътворителя ще да направя цѣли рѣки отъ кръвта на Агаринянитѣ и въ окови вързани да ти прѣдамъ турцитѣ и да се очуди цѣлиятъ свѣтъ.“ Съ това мнѣние и съ тия думи закри се засѣданието на унгритѣ (стих. 171—179).

Съ настѣпването на полунощта подчува се отдалечъ шумъ неприятелски и тутакси съ голѣма бързина се въоръжаватъ

⁶⁾ Въ биткитѣ, види се, съ Караманскитѣ сатрапъ. Г. Д.

⁷⁾ Че Владиславъ ималъ право на всичко, що е казалъ, се вижда отъ това, що Папаригопулосъ говори за византийскитѣ царе, които разполагали съ всевъзможни срѣдства отъ хора и пари за да бждатъ готови да надвиятъ и смажатъ турцитѣ, и по сухо и по море, и които не сж направили нищо, защото се самоизтощавали, като воювали противъ българи, сърби и франги, вмѣсто да се съюзятъ съ тѣхъ и се опълчатъ противъ общия врагъ. Отъ друга пъкъ страна, главната причина за всички несполуки въ борбата противъ общия врагъ и за послѣдвалитѣ се нещастия въ изтокъ и въ западъ лежали въ раздоритѣ на западната латинска черкова, вслѣдствие на което Aeneas Sylvius (послѣ папа Pius II) давалъ право на източнитѣ православни християни да се смѣятъ (вм. да каже: да плачатъ) на безумието на латинитѣ. Гл. Папаригопулосъ. История, томъ V, стр. 242—243 и 341. Изд. II. Атина 1887.

всички и съ изгрѣването на слънцето, всичко бѣше готово за сражение, слѣдъ като се едни до други приближиха войскитѣ и слѣдъ като съ отмахването на покривалата изблѣскахъ оржията. Всички се явиха едни срѣщу други съ ангелска доблестъ и голѣма яростъ. Чия душа оная минута нѣмаше да се развълнува, да онѣмѣе и безчувствена да стане? Заклѣвамъ се въ името на истината, господа, не ми е възможно, както трѣбва, обстоятелството да опиша. Тепърва Агаринянитѣ се оплашиха, та мнозина отъ тѣхъ почнаха да се криятъ въ храсталцитѣ. Изтрѣбиха тропети и други разни музикални унгарски и измаилитски инструменти и отъ двѣтъ страни; но тѣй неестествено и силно, че летящитѣ птици падаха на земята. Почнали да се нареждатъ едни срѣщу други, като прѣзъ това врѣме се произведе и голѣмъ шумъ, трепетъ ужасенъ, страшенъ смутъ, ревъ и трѣсъкъ. Цвилятъ ли конетѣ цвилятъ и скачатъ, искайки бой. Тогава една часть отъ унгритѣ напада измаилтянитѣ и убива всички Амуратови азапи и ги разтуря като слана. Друга пѣкъ часть (агариняни) излиза срѣщу унгритѣ, но пакъ и тя биде унищожена като първитѣ. Турцитѣ съ ужасъ и трепетъ бидоха смаяни отъ безстрашието, смѣлостта и рѣшителността унгарски (стих. 180—206).

Тогава Караджа-бей, голѣмъ господарь и анадолски маршалъ, когото агаринянитѣ считали за страшенъ юнакъ и, който бѣше зетъ на великия отомански господарь Муратъ-бей, че сестра му водилъ, тича той съ бързина, идва при Амурата и така му дума:

Думи на Караджа-бей къмъ Амуратъ-бей.

„Ей султане велики, прочутъ отомански Муратъ-бей, надежда, величие и щастие на мусулманитѣ! Днесъ живота си прѣдавамъ на тебе и готовъ съмъ да влѣза въ сражение и да мра за тебе. Надѣвамъ се, съ силната помощъ на великия Мохаметъ, да изколя и унищожя унгритѣ до кракъ, за да голѣма честь и слава принесе на тебе.“ Така Караджа-бей казалъ и продумалъ. А великиятъ Амуратъ-бей слѣднѣото му отвърналъ:

Отговоръ на Амира, къмъ зетя му Караджа-бей.

„О най-драгий, прѣлюбезний, многообиченъ, най-якъ стѣлпъ и крѣпость на мусулманитѣ! Желая, одобрявамъ и

рѣшавамъ азъ съ тебе заедно да мра и се погребѣ. Заклѣвамъ ти се и душата ми да бѣде отговорна на другия свѣтъ, ако не изпълня всичко, що азъ мисля за да сторя на тебе, ако останешъ живъ, и на цѣлия твой родъ, ако умрешъ.“ Покланя се Караджа-бей рабопрѣклонно и съ 60 хиляди анадолска силна и чудесна войска отправя се смѣло срѣщу унгритѣ, слѣдъ като за това изтрѣбиха трѣбитѣ (стих. 207—233).

Тогава страшниятъ и храбрѣйши Янко се обръща къмъ своитѣ юнаци и имъ така дума: „Чини ми се, че той който слиза и идва съ толкова голѣма дързостъ и съ многобройна войска, трѣбва да е Амуратъ-бей великиятъ султанъ. Моля ви се, братя мои, храбри господари, всинца ни да мремъ съ честъ, да мремъ и съ слава; всинца ни да покажемъ тукъ геройство и неустрашимостъ“ (стих. 234—241).

Тия думи негови внушиха на войницитѣ яростъ па и гнѣвъ. Войскитѣ се схванаха, веднага се сблъснаха. Смъртностъ ги е постигвала страшна и голѣма. Кой може да я разкаже и подробно да я опише? Но пакъ нека на прѣдметния въпросъ да се върнемъ. Три унгарски стрѣли се забиватъ на гърдитѣ на великия анадолски Караджа-бей господарь. Него падналъ унгритѣ сами сж го вдигнали и на високо държали. Другитѣ турци това като видѣли, трѣгнаха да бѣгатъ и страшна паника ги обвладява. Унгритѣ прѣслѣдватъ ги и убиватъ, когото стигатъ. Старото пророчество тогава се изпълни: „Синътъ ще се прѣдвижи и ще хиляди прогони.“⁹⁾ И какъ да опиша на дълго и на широко станалото по-нататѣкъ? Смае се умѣтъ ми, спиратъ се рѣцѣтъ, спира се езикътъ! Каква сѣчъ и погромъ турцитѣ постигатъ! Както страшенъ градъ, кога пада на една нива, счупва и завива стеблата и ги простира на земята, така и царь Янко, великиятъ пълководецъ, на земята турцитѣ всички ги е прострелъ. Страшна панорама, нечувана досега! (стих. 242—261).

Тогава изуменъ западниятъ (европейски) Беглеръ-бей тича съ войскитѣ си, 80 хиляди на брой, за да посрѣщне унгритѣ. Луксбанъ забѣлѣжи това, се връща съ войскитѣ си, за да го и той посрѣщне. Напада го съ смѣлостъ, напада го съ яростъ,

⁹⁾ Тази християнска стратегика усвоиха отпослѣ турцитѣ съ въздигането на усѣчената и натикната на копие глава на Владислава, за да се изпълни, види се, и другото пророчество: „Око за око и зѣбъ за зѣбъ.“ Глд. Библия Изх. XXI, 24 Лев. XXIV, 20; Второзак. XIX, 21 Матей V, 38

щото отъ кръвта Агаринянска цѣли рѣки се образуваха. Кой човѣкъ въ подобно едно зрѣлище нѣма да онѣмѣе и безчувственъ той да стане? Всичко това унгритѣ, като звѣрове сториха. Турцитѣ отстъпватъ, удрятъ на бѣгъ и въ лѣсове се криятъ (стих. 262—273).

Само повелителятъ, великиятъ Муратъ, съ своитѣ и съ всички яничари остана. Страхъ и трепетъ и ужасъ завладѣха турцитѣ. Самъ самичкъ беглеръ-бей спасенъ тича при Амуратъ-бея, великия господарь, държайки на раменѣ гола блѣстеща сабля, и съ плачъ и съ ревъ дума на Амурата:

Думи на Беглеръ-бей къмъ Амурата.

„Нали по-отрано Ти казвахъ, прѣпрочутъ Господарю на Господаритѣ, и ти освѣдомявахъ, че, когато отиваме на война и се наредимъ за бой, турцитѣ двѣ страни държатъ и двѣ нѣща си знаятъ — да нападнатъ и избѣгнатъ, и че азъ ще за това прѣтърпя срамъ и позоръ?“ На това му отвѣрна великиятъ Амуратъ-бей: „Не му е сега врѣмето за това, що ми говоришъ. Стани, ези, войскитѣ си нареди и въ срѣдата стой; че гледамъ унгритѣ да идватъ твърдѣ усилено срѣщу менъ“ (стих. 274—290).

Послѣ великиятъ Амуратъ-бей прибавилъ слѣднитѣ думи: „Чада мои, юнаци мои, другари мои, яничари мои, господари, желѣзна крѣпость и бѣла моя силна кула! Днесъ на вашитѣ съмъ ржцѣ; отъ васъ зависи, за да азъ живѣя или мра. Който тукъ сега прѣдъ мене покаже готовность и усърдие, заявявамъ ви, че нему ще сторя прѣдъ очитѣ на всички много добрини. Но гледамъ и забѣлѣзвамъ, че сме съсипани и погинали, та иска ми се да бѣгамъ“ (стих. 291—298).

Думи на единъ яничаринъ къмъ Амурата.

Тогава единъ отъ яничаритѣ, добъръ и многоопитенъ, залавя на коня му юздитѣ, спира го и дръзко и гнѣвливо на Амуратъ-бей дума: „Ей султане, чудесенъ господарю, Атмане⁸⁾, Амуратъ-бей! Скоро слѣзъ отъ коня си, веднага, тозчасъ, за да съ насъ мрешъ и ти и ние заедно съ тебе. Че, ако имашъ

⁸⁾ Диалектично произнасяне: Атманъ вм. Отоманъ, както и Амуратъ вм. Муратъ, Амира вм. Емира и пр. Г. Д.

задна цѣль и да бѣгашъ искашъ, заклѣвамъ се на твоята златна глава и смѣя да ти кажа, че азъ самъ съ ржцѣтъ си рѣшенъ съмъ да те убия“ (стих. 299—307).

Амуратъ, като излушалъ думитѣ на яничарина, слиза отъ коня си, гомѣма порта загражда и множество колове около тентата си забилъ. Войниците поставили камили многобройни, мжски и коне, които вързали околорвѣстъ съ здрави силни синджири; а въ срѣдата, като въ кале и крѣпостъ здрави и силни, влѣзаль Амуратъ-бей и чакалъ да се мръкне и да настѣпи тъмната нощъ, за да отстѣпятъ слѣдъ полунощта и избѣгатъ (стих. 308—316).

Но що да многоглаголя и надълго и широко за всичко да разправамъ? Отъ изгрѣването на слънцето до часа чакъ деветъ ⁹⁾ унгритѣ нанесоха 7 поражения на мусулманитѣ. Неописуема е катастрофата нанесена на измаилитянитѣ, неописуемо поражението и внушениятъ имъ страхъ! Всичкитѣ анадолски войски, пѣхотата, азапитѣ и всички акинджии паднали убити. Страхъ, трепетъ и паника овладели турцитѣ (стих. 317—324).

Слѣдъ това унгритѣ съ слава и честь голѣма побѣдносно сж се върнали съ всичкитѣ си сили на поста и на лагера си, дѣто слѣзали отъ конѣтъ си, за да си малко починатъ съ радостъ и съ скачания па и съ голѣма гордостъ. Помислили и сж повѣрвали, че сж свѣта побѣдили (ст. 325—330).

Но послѣ що се е случило на унгритѣ и на власитѣ? Събрали се унгритѣ на съвѣтъ съ краля и съ Луксбана царя заедно Янко, за да видятъ, какво да направятъ. Кралятъ зима думата и казва: „Кажете и вие мнѣнието си, началници и войници славни. Азъ виждамъ, че Богъ ни е дарилъ побѣдата, и ненадѣйно за турцитѣ ние ги побѣдихме. И всичко, защо копнѣхме и защо се молихме и защо молѣше се и църквата въ Римъ и Цариградъ, това ни Богъ всесилниятъ го е подарилъ. Но азъ сега желая самъ да навлѣза въ тентата на великия господаръ Амуратъ-бей, за да му отрѣжа главата съ собственитѣ си ржцѣ, отъ кръвта яничарска конѣтъ ми да пиятъ и най-блѣскаво името ми да се прочуе и слави (стих. 331—344).

⁹⁾ т. е. отъ 7 ч. прѣди обѣдъ до 2 ч. послѣ обѣдъ. Ще рече битката е траела най-много 7 часа. Всѣки часъ и поражение. Г. Д.

Думи на Янко към краля.

„Благородний кралю господарю и многопочтений Бернаде! Не бива това, що казвашъ, да стане; не прилича ти самъ лично въ сражение да влизашъ; че възможно да сполучишъ и гонимата цѣль да постигнешъ; но сигуръ войскитѣ си ще погубишъ, като развалишъ боевия строй и нарушишъ тактиката и наредбата военни. Азъ смѣя да ти кажа и нека тежко това и тжжно хичъ да не ти бжде. Ти трѣбва да стоишъ, като крѣпость силна, и никакъ отъ мѣстото си ти да помръднешъ; а, като кула прѣукрѣпена, вжтрѣ въ тентата си да стоишъ, имайки всички около си войски и рудименти. Та позволи ми да отида азъ при самата тента на Амуратъ-бей, да ги нападна и унищожа. Ако мра азъ и загина, ущърбъ никакъ не ще има; стига само ти да си живъ и здравъ и читавъ“ (стих. 345—356).

Тогава единъ отъ първенцитѣ, таенъ кралски съвѣтникъ, тайно кралю пошушука.

Думи на тоя злокобенъ към краля.

„Видѣ ли, Господарю, надмѣнность и клюкарство на злонравенъ човѣкъ, що мисли и крои надмѣнниятъ Янко?! Кои въртятъ саблитѣ? Унгритѣ роби твои. Кои влизатъ въ сражение и показватъ юначество? Пакъ тия. Ето на, още капи кръвта мусулманска отъ ржката и мишницата ми, па неговото име се носи и слави. Ние печелихме всичко, турцитѣ сж унищожени, остана само Амуратъ-бей съ яничаритѣ си. Та сега злонравиятъ и вѣроломенъ Янко иска и крои дано и той направи нѣкой малъкъ подвигъ, та така похвалата и славата на цѣлия свѣтъ да падне на него безъ юначество и прокопсия, само съ лукавщина“ (стих. 357—369).

Думи на Краля към Янко.

Като чулъ това мнѣние кралтъ Бернадъ, гнѣвливо нѣкакъ си на Янко отговорилъ: „Добро ти е усърдието, о! войниче Янко ¹⁰⁾, ние да вършимъ всичко, ние да се биемъ, а славата и похвалата да падатъ сѣ на тебе. Азъ съмъ естест-

¹⁰⁾ Говори му като на простъ войникъ, и като че ли му отнима титлата. Глед. „Сражението при Варна 1444 г.“ стр. 32—38 Изд. на варнен. арх. д-ство. Варна 1908 г. Г. Д.

венъ господарь и царь на Унгрия, та трѣбва и прилича съ великия Амуратъ-бей, господарь на мусулманитѣ, да се бия азъ. Царь съ царь да се бие. И азъ съмъ единъ господарь и тозъ часъ съ господарь искамъ да се бия и чакъ на самата шатра на Амуратъ-бея да навлѣза“ (стих. 370—381).

Силенъ стремежъ го завладѣлъ, та съ дързостъ и малодушие, съ бързина и правъ стоещъ на коня си, стигналъ до тентата на Амуратъ-бей. Но портата намѣриха околловръстъ затворена здраво съ синджири, около съ камитѣ, мжски и коньетѣ, рѣжатъ ли, сѣчатъ ли, портата развалятъ и така навлизатъ; колятъ, убиватъ, когото найдатъ, и господаря Амурата принуждаватъ да излѣзе отъ скривалището си (стих. 382—389).

Тогава власитѣ съ бързина грабватъ хазната, вещитѣ ограбнали на великия господарь, щомъ богатството видѣли безбройно и голѣмо, по-скоро на бѣгъ го ударили и се назадъ върнали право на своя лагеръ; а кралътъ съ малцина свои хора продължавалъ да се бие¹¹⁾ (стих. 390—394).

Обърна се Амуратъ и вижда смѣлостта на краля, какъ той съ извънредна звѣрщина и яростъ, съ само 400 души настоява да се силно бие и портата му да разтуря и да напръд-ва съ сила и да се установява. Тогава връщатъ се яничаритѣ, турятъ ги въ сръдната и ги окръжаватъ. Завързва се сражение силно до залѣзването на слънцето. Съ стрѣли и копия коньетѣ имъ убиватъ (яничаритѣ). Унгритѣ съ краля си рѣшиха да отстѣпятъ. Кралътъ се опитва, ако му е възможно, къмъ своя лагеръ да се върне. Тогава единъ яничаринъ, отъ потекло ромейско, на име Хамуза, хубавецъ хемъ и юнакъ, сръденъ рѣстъ — почти низкъ, на 30 годишна възраст, като драконъ изревалъ, спроти краля се нахвърля, съ секира, пѣши той, кралския удря конь на прѣдния му кракъ; веднага коньтъ съ носа си пада на надолу и пада краля този часъ долу на земята; вади ножа си онзи Хамуза, отрѣзва му главата и на копието си я натиква. Отъ всички, навлѣзли въ пор-

¹¹⁾ Оттукъ се вижда, че Владиславъ направилъ това нападение не само съ свитата си 400 души (стих. 398), но и съ власитѣ 4000 на брой. Ако власитѣ не избѣгали и се храбро и честно биели, то не остава съмнѣние, че имаше надежда за сполука. Затова нѣкои историци, като Dlugoss и други, повсече право биха имали да се оплакватъ и осждаатъ за несполуката власитѣ, отколкото храбрия и гениаленъ унгарецъ generalissimus Янко Гуниади. *ibid.* стр. 21—30.

тата на Амурата, нито единъ биде спасенъ, всички бидоха изклани и избити.

Турцитъ въздигнали копието съ натикнатата въ него главата съ такъвъ голѣмъ викъ и крѣськъ почнали да се биятъ, че лѣтящитъ птици оплашени крѣкали и падали. Турцитъ нападнали унгритъ и власитъ и голѣмо число отъ унгаритъ разтурили, отъ които спасенитъ, бѣгайки и разбити, къмъ лагера си се отправили съ ревъ и плачъ и страхъ и съ ужасъ и трепетъ, разпрѣснати по долини и полета, като птици (стих. 395—425).

Тогава многоумниятъ и велики Янко голѣма скръбъ, наистина, е ималъ за това и плакалъ отъ дълбочини на своето си сърце; но тайно пакъ се радвалъ за кралевата смъртъ, че не го послушалъ и не му изпълнилъ волята. При все това чудесниятъ царъ Янко събралъ и съсрѣдоточилъ въ лагера войскитъ, като самъ той затрѣбилъ велегласно съ многоцѣненъ и силно звучащъ рогъ, какъвто носятъ господаритъ, който висѣше изотзадъ му съ всезлатенъ единъ ремѣкъ и съ плюскюли маргаритни. Страшната оная минута и страшната уплаха не е нито да я спомене човѣкъ, нито да я чуе! (стих. 426—437).

в) Епилогъ (стих. 438—465).

Азъ стояхъ на една гора, вжтрѣ скритъ въ лѣсове и бѣхъ станалъ, като мряморъ, бѣхъ се вкаменилъ (отъ страхъ). Както га морето видишъ да се свирѣпо въздига отъ силенъ вѣтъръ и да е пълно съ талази, тѣй и азъ полето виждахъ пълно съ вълни и се чудихъ и се маяхъ, дали това сж вълни морски, та азъ не си усѣщамъ, и се обърнахъ на човѣкъ безъ чувствителностъ и безъ душа (стих. 438—445).

Видѣ ли, какво нѣщо е станало чудесно, ужасно, неизказуемо, велико и парадоксално отъ Бога, че да се умѣтъ на човѣка смае?! Всѣки родъ и жива душа трѣбва да величае всесилния Богъ, сътворителъ на всичко. Станалото се чу чакъ до небесата и падаха звѣздитъ¹²⁾. Отъ страхътъ си слънцето скоро си залѣзе; мѣсецътъ се затъмни прѣзъ нощта, за да не освѣтлява ужаснѣйшето зрѣлище, по заповѣдта Божия (стих. 446—453).

¹²⁾ Види се, оная нощъ трѣбва да сж паднали много аеролити. Г. Д.

Казватъ нѣкои, че станалото дѣло е на случай. Всѣки единъ отдѣлно, кой така, кой пъкъ инакъ, може различно да мисли за подобно едно нѣщо. Но азъ пъкъ казвамъ, твърдя и засвидѣтелствувамъ, че никакъ нищо не е станало безъ Господне повеление. Недостъпно тайнство за човѣшкия умъ е това, за което азъ се чудя и се мая (стих. 454—458).

Всѣка жива душа се чудила на случилото се на унгритѣ; че седемъ пжти тѣ турцитѣ отблѣснали силно и побѣдоносно, а тѣ само единъ пжтъ отблѣснати бидоха, та сж съвсѣмъ отстжили, безъ да могатъ битката да подновятъ и повторятъ (стих. 459—462).

Слава и сила и честь, хвала достойна и велика всесвѣтѣйшему Отцу, Сину и Св. Духу; трисиештата Св. Троица хваля и величая (стих. 463—465¹⁾).

Б.

Сражението при Варна 1444 г.

(отъ Иеракса, велики Логотетъ²⁾).

§ XXXVI.

(стих. 423—435).

Събрали се унгритѣ на съвѣтъ и рѣчи сж държали, чуваха се шумове отъ Унгрия и смутове. Чули сж, че има новъ султанъ неопитенъ, незнающъ дѣла, машини, тактика, опера-

¹⁾ Къмъ стиховетѣ 242—261 имаме да прибавимъ тукъ слѣдното: Споменатото тукъ отъ автора пророчество или библейско изречение се намира въ второзаконието гл. XXXII, стих. 30: „Синътъ ще прѣслѣдва една хиляда, и двама ще прогонятъ хиляди.“ Поетътъ го е съкратилъ по стихотворителни причини. Скратението, обаче, е тѣй изкуствено и майсторски направено, щото да се доказва, че поетътъ е владѣтел доста добръ елинския езикъ, макаръ и поемата си той да я пише, както изглежда, така, че тя да е общедостъпна. Legrand и Pecz Vilmos не пожелаха да обърнатъ внимание на тая религиозна антична фраза. Г. Д.

²⁾ Велики Логотетъ, т. е. канцлеръ на великата константинополска черква. Гл. Брокгаузъ + Ефронъ Энциклопедическій Словарь, томъ XVII А- стр. 902—903. — Brockhaus' Conversations Lexikon, Band XI, s. 149.

Тая титла, въ врѣме на византийскитѣ царе, е била и свѣтска. За подробноститѣ на тая титла, като византийски царски чинъ гл. La grande Encyclopédie, t. XXII, p. 423.

Официалнитѣ държавни чинове, опрѣдѣлени отъ самия Велики Константинъ, сж били на брой 80, начинайки отъ Севастократора т. е. императора. Чинътъ на Великия Логотетъ е билъ 7-й по редъ, слѣдъ императорския първи. Отъ 2-й до 8-й носили каскети червено-златни, а отъ 9-й да 17-й — каскети сребросърмени. Гл. „Сборъ на истории“ на Монеувасийския митрополитъ

ции военни; че той се занимавалъ съ ловъ на звѣрове, та нему тѣ желяели да отворятъ война.

Между тѣхъ е билъ и Янко, първи генералъ. Марсова буйность имайки, па още храбъръ и смѣлъ, копие употребявалъ той, какъ старитѣ, добръ носилъ въ ржцѣтъ си мазракъ, мечъ и лжкъ, къмъ него самъ ромейскитъ самовластникъ-царь писалъ и обѣщаль му цѣнна царска корона, ако ще съдѣйствува да се спасятъ ромейтъ.

§ XXXVII.

(стих. 436—443).

Но що ми сж подробности? Тия около султана съ писма сж се отправили, съ писма бързокрилни, до неговия родителъ въ Магнезия живущъ: „Ако тукъ, всесилний ти, бърже не пристигнешъ, цѣлиятъ родъ нашъ позорно ще загине; че въ войни неопитенъ е нашиятъ господарь.“ Щомъ стариятъ Мурадъ е чулъ това, се възмутилъ, силно се е разтревожилъ, противъ унгритѣ е тръгналъ.

§ XXXVIII.

(стих. 444—450).

Срѣщу отъ Византия дошелъ на Халкидона, тракийския Воспоръ желяелъ да прѣмине; отъ страна на Йоана, ромейски императоръ, праща Халилъ слугата си, кораба да иска, да изпроси прѣминаването на турцитѣ въ Европа; а Йоанъ му праща пѣкъ и кораби три военни и поздравъ ужъ сърдеченъ съ подаръци не малко³⁾.

киръ Доротей, изд. на грѣцки за прѣвъ пѣтъ отъ Апостолъ Цигаръ въ Венеция, 1684 г., стр. 550—552.

Трудътъ на Иераксъ, въ 64 §§ и 734 стихове отъ 15 глави напечатанъ, се намира въ *Bibliotheca graeca medii aevi* на Конст. Сатасъ, томъ I. Сжщо и въ *Mon. Hung. Hist.*, vol. XXI, 1-re partie, p. 349—390. А ние тукъ даваме прѣводъ само на тия стихове и параграфи, които се отнасятъ до варненското сражение, т. е. отъ § 36 — § 46 вкл. и отъ 423—539 стихове.

Иераксъ, като висшъ сановникъ ученъ, пише на чистъ византийско-грѣцки езикъ. Оригиналниятъ ржкописъ, написанъ отъ него въ 1597 г., се намира въ библиотеката на Божи-Гробския метохъ въ Фенеръ-Цариградъ. Първъ го открилъ и въ ржкописни прѣписи го разпространилъ великиятъ Логотетъ на источната православна черква Кир. С. Д. Аристархъ; а пѣкъ за прѣвъ пѣтъ го напечаталъ белгнецътъ Dethier въ централната типография и литография въ Пера-Цариградъ, улица Journal, № 6.

³⁾ Спорниятъ въпросъ за мѣстото, отъдѣто султанътъ прѣминалъ морето отъ Азия въ Европа, сега окончателно се рѣшава и тукъ точно се опрѣдѣля. Иераксъ, като висшъ сановникъ и многоученъ, имаше всичката възможность да узнае и опише това. Въ случая папската флота се оказва съвсѣмъ невинна за прѣминаването на турцитѣ, щомъ като цариградскитъ императоръ позволилъ това на султана и му помогналъ даже съ флотата си.

Г. Д.

§ XXXIX.

(стих. 451—461).

Като султанътъ прѣминалъ, направо въ Европа, съ наредена войска силна и голѣма, въ Варна турцитѣ дошли, дѣ сж унгритѣ били, имота на ромеитѣ злѣ ручайки и опустошавайки, откакто тукъ сж слѣзли изъ отечеството си. Свързва се сражение, битка твърдѣ страшна; султанътъ се уплаши, бѣгло той отстѣпва. Че азиатскиятъ най-главенъ неговъ полководецъ, когото Караджа зовѣха, отличенъ въ войни, биде убитъ нещастниятъ съ други първенци, щото бѣгството отъ битката владѣтельтъ кроилъ.

§ XL.

(стих. 462—466).

На ново пакъ събрали се унгритѣ на съвѣтъ, за да рѣшатъ Муратовото унищожение до край, и желание изказалъ кралятъ да излѣзе съ него на дуелъ, за да султана побѣди и го въ края пороби; а Янко пѣкъ въ тоя съвѣтъ прѣдъ всички това казалъ:

§ XLI.

(стих. 467—488).

„Ето азъ, кралю всесилни и всички други унгри, утрѣ на сражение излизамъ и на битка съ войници, които зная азъ; та ако азъ ще побѣдя, много ще се зарадватъ съплѣменици ваши *); ако ли пѣкъ, не дай Богъ, противното ми се случи, само азъ ще понеса позоръ и срамъ отъ всички. Но ако излѣзе измежду насъ кралятъ, господарятъ, и влѣзе въ сражение и битка съ Мурата, и, ако него побѣди трофеоносно и убие, ще се всичко добрѣ сбъдне, слава на унгритѣ ще да е. Но, ако обратното се случи, чий позорътъ ще да е? безъ друго ще изгине цѣлиятъ нашъ народъ. Прѣдпочитамъ азъ да бжда отъ Мурата побѣденъ, нежели държавниятъ глава да влѣзе въ опасностъ. Че ако, който държи кормило, въ буря страшно силна и въ развълнувано море, пълно съ таласи, своята работа си остави и се залови о матрозка друга длъжностъ,

*) Оттукъ може да се заключи за потеклото на Янко Гуниади, че той не е билъ унгарецъ. Иераксъ и затова имаше възможностъ да знае много по-добрѣ отъ всѣкого. Срав. „Сражение при Варна 1444 г.“ стр. 24—25 подзаб. 2.

за него съвсѣмъ чужда, и въ морето остави кораба да се колебае, нима тѣзи въ кораба опасностъ не ще ли прѣкарать? Впрочемъ, всѣки главатаръ не трѣбва войникъ да става, да изпълнява длѣжности войнишки и рискува.“

§ XLII.

(стих. 489—506).

Това казалъ прѣдъ всички и така свършилъ рѣчьта си. Колкото послѣ имаше умни, които чуха, похвалили стратега Янко за тая негова рѣчь; но на други не се понравили тѣзи хрисими думи; но, като сж се посѣвѣтвали безумнитѣ съ краля, подлитѣ, злокобнитѣ и крайно завистливи, казали му: „О! всесилний, гледашъ ли плана на Янко? желае самъ наградата да земе отъ народа, побѣдителъ той да се нарече и великъ трофеоносецъ; защото, когато унгритѣ ще печелятъ цѣлата побѣда, а султанътъ съ турцитѣ си въ положение трудно се намира, тогава да открадне той похвалата крои, а цѣлото безчестие на тебъ да остави само ⁵⁾.“ Такива сж му давали съвѣти тия мерзавци: „Слушай Впрочемъ нашитѣ думи и съвѣти, и ти своя врагъ смажи сражавайки се утрѣ. Защото Богъ ни е дарилъ цѣлата побѣда, и подъ меча ни ще умратъ всички турци до единъ.“

§ XLIII.

(стих. 507—513).

Така му сж говорили тия съвѣти давайки, на които опованъ той, прѣпивайки и вино, както прѣди битка той обичалъ да пие вино, съ силенъ стремежъ къмъ война на битката се впусна, за да султана побѣди и да го плѣни. Така злѣ тичайки, зашеметенъ отъ вино, срѣщу Мурада стигналъ той и почналъ си дуелъ.

§ XLIV.

(стих. 514—521).

Тогава се намѣри единъ храбъръ Хамуза, който съ секира ударилъ коня му на прѣднитѣ крака; наведилъ се и

⁵⁾ До сега не бѣше извѣстно отъ каква порода сж били тайнитѣ свѣтници на Владислава и никой не е пожелалъ да се позанимае съ тоя въпросъ. Оттукъ, обаче, сега става явно и ясно, че тѣ сж били поляци, какъвто е билъ и Владиславъ.

падналъ коньтъ съ господаря заедно, послѣ главорѣзва краля онзи Хамуза; турчинъ той, единъ отъ турцитѣ, извършилъ това дѣло. Уви ти! кралю нещастнико, страшенъ винопиецъ; че единъ човѣкъ нищоженъ, онзи Хамуза, ти бей първъ си го направилъ, паша Филадельфийски.

§ XLV.

(стих. 522—533).

Между другитѣ имало сѣчъ, кръвопролитие силно, и шумъ и врѣва страшна и челоуѣкоубийства; хала! хала! бѣше викъ голѣмъ агаринянски, за да гонятъ и убиватъ; а бѣгството бѣ на унгритѣ, и мечоветѣ турски се багрѣха въ кръвта на падацитѣ, като класове, зашеметени унгри. Едни бидоха вързани, въ плѣнъ тѣ сж отвеждали; други пѣкъ злѣ падали, мизерно тѣ се давяли, влажна смъртъ намирали, въ варненската рѣка,⁶⁾ нещастни сж умирали и сж се давяли. Послушалъ ли си съвѣтитѣ? видѣлъ ли си края? Така изпълняванъ лошъ съвѣтъ твърдѣ оказва се лошъ.

§ XLVI.

(стих. 534—539).

Впрочемъ, слѣдъ поражението, що сж унгритѣ прѣтърпѣли, Янко самъ бѣ избѣгналъ съ нѣкои други умни, и къмъ отечеството си радостно прибѣгналъ; и както едно врѣме Лотъ избѣгналъ отъ Содома,⁷⁾ така и търпеливиятъ Янко да се отърве сполучилъ, съ други войници заедно, и се спаси при своитѣ.

В.

Варненскитѣ черкви и гробътъ на Владислава.

а) Варненскитѣ черкви.

Тукъ е въпросътъ за най-старитѣ, извѣстни до сега, черкви.

Х. Шкорпилъ казва: „Не е още опрѣдѣлено, коя отъ

⁶⁾ Или разбира само рѣката, тогава придошла и дълбока, или разбира езерото, което, бидейки съставъ отъ тая и отъ другитѣ рѣки, изтича въ морето пакъ като рѣка. Това е важно да се има прѣдъ видъ, за обяснение на много исторически и археологически въпроси.

Г. Д.

⁷⁾ Гл. Библия, Битие, глава XIX.

варненскиѣ черкви е най-старата. Това опрѣдѣление ще има важно значение, защото въ най-старата варненска черква се прѣдполага да е гроба на полския и маджарски краль Владиславъ. По показанията на Н. Märgest, който билъ плѣненъ въ сражението въ 1444 год. и държанъ 16 години въ плѣнъ, краль Владиславъ е погребенъ въ една малка гръцка черквица¹⁾. Изказахме мнѣние, че най-старата черква е св. Панагия (св. Богородица) и че въ нея, слѣдователно, трѣбва да се търси кралския гробъ. Х. Шкорпилъ още казва, че въ пристройката на тази черква, отъ лѣвата страна на черковната врата (западна), показано му е било покритото съ тухли (и безъ надгробна плоча) мѣсто, дѣто се намиралъ ужъ нѣкакъвъ много старъ гробъ, и дѣто прѣдполага да е погребенъ безглавиятъ трупъ на Владислава²⁾.

Оттукъ водими направихме възможни изслѣдвания, основайки се даже и на свѣдѣния придобити отъ частни лица, а главно, на най-стария за сега варненски жителъ г. Георги Василагоолу³⁾, който брои на гърба си не по-малко отъ единъ вѣкъ години, бидейки и сега още здравъ и читавъ въ всѣко отношение. Ето резултатътъ :

1.

Св. Атанасъ. — Отдавнашна гръцка митрополитска черква. Надъ входната храмова врата има на гръцки написано (на мряморна плоча) слѣднѣото :

„Стариятъ храмъ на св. Атанасъ, който не сж го понапрѣдъ съборили Марсовитъ бомби, опожаренъ на 1836 год. 15 февруари, се е възобновилъ на 1838 год. 29 августъ⁴⁾.“

За древността на тоя храмъ нѣма никакви свѣдѣния. Г-нъ Василагоолу казва, че тоя храмъ, прѣди да се изгори, е билъ въ такова състояние, както сегашната черква „Панагия.“

Изгорѣлата черква е била по-малка, разширена послѣ съ сегашния нартиксъ и съ олтаря (отчасти), на мѣстото на които имало останки отъ крѣпостна стѣна, която била съединена, види се, съ джинеvizката кула до черквата св. Георги.

¹⁾ Гл. „Сражението при Варна въ 1444 год.“ Варна, 1908, стр. 43, 44, 63 и 64.

²⁾ Ibid. Гл. „Извѣстия II на варн. арх. дружество“, стр. 59. Варна, 1909 г.

³⁾ Роденъ въ 1814 г.

⁴⁾ Гл. И. Николау „Одисосъ“, стр. 179.

Въ сегашния храмъ „св. Атанасъ“ и въ срѣдата на лѣвия отдѣлъ има дълбокъ зимникъ, въ който сж погребени рѣдомъ (почивайки на столъ) архиереитѣ: Захарий (на 1821 г.), Порфирий (на 1864 г.) и Григорий (прѣди 10 год.). Послѣднитѣ двама архиереи сж умрѣли отъ естествена смъртъ; а първиятъ — Захарий билъ отровенъ отъ членовѣтъ на възстаническия комитетъ „филики етерия“ (= приятелска дружба) за освобождението на Гърция⁵⁾, като знаели неговия слабъ и страховъ характеръ, вслѣдствие на което той можеше да издаде всичкитѣ имъ тайни и да пострадатъ мнозина, като приспособиха Кайафовото:

„По-добрѣ е да гине единъ човѣкъ за народа“⁶⁾. Тогава били обѣсени отъ турцитѣ и много други видни варненци⁷⁾.

На двора, срѣщу входната храмова врата и вънъ отъ нартика и въ видъ на прѣдградие, се намира старо здание, което е служило за училище и, въ даденъ сличай, за приемна стая на извънредни чужденци и голѣмци гости. Подъ туй здание има единъ дълбокъ зимникъ (стара постройка), който

⁵⁾ Любопитно е слѣдното, което ни разправи старецътъ Василакоолу: отъ 1832 до 1842 г. той прѣкаралъ въ Цариградъ, като комисонеръ. Прѣзъ това врѣме имало въ Долма-бахче доанма за въ честь на Даматъ Халилъ Паша, който се женѣлъ за дъщерята на тогавашния султанъ Махмудъ. Тамъ отишелъ и нашиятъ Василакоолу задружно съ единъ свой приятель турчинъ Али Мола Налбунъ. Прѣдъ тѣхъ, сѣдѣйки на едно канапе, миналъ единъ човѣкъ облѣченъ въ турски дрѣхы, високъ, дълголиченъ, дългоносенъ, грозенъ, но благогласенъ. Турчинътъ, другаръ на Василакоолу, му казва: Гледашъ ли тоя турчинъ? Той е бившъ вашъ дяконъ, потурченъ, който е прѣдалъ тайнитѣ на Патриката и на „филики етерия“, който е направилъ нарочно и на *инадъ* една джамия срѣщу и близо до Патриаршията, наречена „Инадие Джамиси.“

⁶⁾ Глд. Евангелие отъ Иоана, XVIII, 14.

⁷⁾ Глд. И. Николау „Одисось“, стр. 201—202. — Тогава, за сжщата причина, избѣсиха до единъ всички първенци на християнската община въ Аспросъ (Бѣла) и по нѣмане, кой да управлява общината и да я отговорно прѣдставлява прѣдъ властѣта, биде назначена една твърдъ способна жена на име Ясура (Ibid стр. 202). А когато руситѣ прѣвзеха Варна на 1828 година, варненски митрополитъ бѣ Филотей, който послѣ заминалъ заедно съ руситѣ въ Одеса, слѣдъ като прибралъ всичко цѣнно и антично, що се е намирало въ всички черкови, и слѣдъ като заминавайки е проклѣлъ всички жители, които биха останали въ родното си мѣсто (Ibid). — Подиръ него митрополитъ е станалъ Иосифъ. На негово врѣме се възобнови черквата „св. Атанасъ“ и се построиха зданието на митрополията и двѣ училища основно и прогимназия. Иосифа го хвалили за строгостѣта му и за черковното му въобще управление (Ibid. Срав. и „Сраз. при Варна 1444,“ стр. 44, подзаб.). — Подиръ него за варн. митрополитъ се назначи Прѣславский Порфирий на 1849 г. родомъ отъ Мундана въ М.-Азия. Той се е поминалъ на 1864 г. и биде погребенъ на сжщия храмъ на св. Атанасъ на 29 ноември сжща година (Ibid.). Въ негово врѣме, твърдятъ Василакоолу и други живущи старци, че на тържества и голѣми празници прѣзъ годината евангелието се четеше на гръцки, турски и български. Самъ Порфирий, свещенодѣйствувайки, на сжщитѣ езици изго-

въ врѣме на войни, между другото, е служилъ като скривалище на сѣмействата.

При направата на черквата, като копаяли за основитѣ ѝ, намѣрили основи на нѣкакво здание и парчета отъ камѣни, повечето отъ колони, отъ които единъ капителъ е прибранъ отъ археологическото дружество и прѣнесенъ въ музея му. Но тамъ сж намѣрени тогава и двѣ огромни бѣломряморни плочи, корнизообразни, отъ които едната е употребена въ постройката на „св. Никола,“ а другата още лежи въ двора на „св. Атанасъ“ откъмъ южната страна на храма⁸⁾.

Отъ казаното за черквата св. Атанасъ се вижда, че тя не е много стара, за да се търси въ нея гроба на Владислава.

2.

Св. Георги. — Тая черква се намира до развалинитѣ на горѣказаната кула. Черквата е полуподземна. За основанието ѝ свидѣтелствува една дървена стара икона на светеца великомжченикъ трофеоносецъ Георги (на дължина 2½ педи, ши-

варялъ: „Господи, Господи, призи съ небесѣхъ и вишъ и посѣти и укрѣпи виноградъ сѣи, егоже насади дѣсница твоя.“ Затова за него може, мислимъ, да се повтори тукъ извѣстното: „Такъвъ първосвещеникъ подобаваше намъ прѣподобенъ, незлобивъ, непороченъ, отлжченъ отъ грѣшнитѣ, който е станалъ по-високъ отъ небесата; който нѣма всѣки день нужда, както първосвѣщеницитѣ, да приноси жертва първо за своитѣ си грѣхове, послѣ за грѣховеѣтъ на народа“ (Послание къмъ Евреи, VII, 26, 27).

По-стари извѣстни варненски митрополити сж:

а) Калиникъ на 1721 година („Одисось“, стр. 201).

б) Григорий на 1698 година. Глд. ц. „Св. Марина.“

в) Митрофанъ на 1672 година, който е подписанъ въ протокола съставенъ отъ патриарха Дионисий за Калвинистическитѣ секти („Одисось“ стр. 198).

г) На 1652 г. Каварненската патриаршеска екзархия се присѣдинила къмъ варненската епархия съ патриаршеско и синодално рѣшение находяще се въ Νομικῇ Συνοῳσίῳ τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου съ дата 1652 год. Не е извѣстно името на митрополита. Прѣдполагаме да е билъ прѣдидущиятъ Митрофанъ или послѣдующиятъ Партений (Ibid. стр. 200—201). Срав. и ц. „Панагия,“ подзаб.

д) Партений на 1632 година. Глд. ц. „Панагия,“ подзаб.

е) Гавриилъ на 1466 — 1469 година, който е подписанъ въ синодалното рѣшение, съ което биде сваленъ отъ цариградския патриаршески тронъ Йоасафъ I Кока („Одисось“, стр. 199).

8) Плочата има дължина 1·94 м., ширина 2·45 съ 1·82 м. и не еднаква дебелина (срѣдньо около 0·50 м.). Едното ѝ лице е жбесто по двѣтѣ краища (външно и вътрѣшно крѣгловидни), а на другото има 4 издълбани четворожълни дупки съ ширина 0·12, дължина 0·13 и дълбочина 0·11 м. Разстоянието на тия дупки едната отъ другата по ширината на плочата е 0·62, а по дължината 0·64 м. Въ срѣдата на плочата е изработена овална основа на нѣкой стълпъ съ височина 0·17 м. и съ подложка. Дължината и широчината заедно съ подложката на овалния стълпъ сж 1·50 и 0·77 м., а безъ подложката — 1·33 и 0·63 м. елипса. Тая плоча има отъ едната и другата страна двѣ други дупчици (отгорѣ и отдолу) и се съединява съ други подобни плочи. Въ тия

рина 2 педи и дебелина около 3 пръста). На гърба на тая икона е живописанъ съ маслена боя и лакиранъ единъ голѣмъ кръстъ съ съкратенъ грѣцко-византийски надписъ (отгорѣ): „*Исусъ Христосъ побѣждава*“ и въ срѣдата съ грѣцки букви годината 1605 или (ако втората буква се земе за κ, която се писала и се пише приблизително подобна на κ) 1025; а отдолу подъ кръста черепъ и човѣшки кости.

Въ двора на тая църква, до самата основа на кулата, е съзидана кѣщичка въ видъ на параклисче; въ него се съхраняватъ черепи и кости на умрѣли отъ незапомнени врѣмена. Коститѣ се намиратъ въ дълбокъ зимникъ, който изглежда да е билъ частъ отъ старитѣ подземни скривалища, които се намиратъ подъ кулата⁹⁾.

Относително гроба на Владислава, и тая черква, основана въ 1605¹⁰⁾ г., не е възможно да крие нѣщо отъ 1444 г.

Прѣдъ черквата Св. Георги имало въ 1828 г. голѣмъ площадъ¹¹⁾ нареченъ *кале мегданъ*¹²⁾; той е застроенъ сега съ здания.

дупчици още личи олово и части отъ желѣзни скоби. Тая плоча трѣбва да е много антична и е служила заедно съ други плочи като корнизъ на нѣкое грамадно здание.

⁹⁾ Ала и голѣмата икона на св. Георги, находяща се на иконостаса (темното) трѣбва да има сжщата древностъ, защото е направена отъ едно и сжщо дърво, а отпослѣ изцѣло посребрена съ разноски на двама благочестиви християни отъ 1811 г., както се вижда отъ надписитѣ на двѣ сребърни пвички заковани отдѣлно върху иконата.

¹⁰⁾ Откъмъ сѣверозападната страна на кулата, която се отдѣля отъ двора на „св. Георги“ съ малкъ единъ зидъ, е дворѣтъ на кѣщата на нѣкогашния грѣкъ Харитоолу Мумджи и на зета му Костаки Стояновичъ, бѣлгаринъ интелигентинъ и любитель-археологъ. Въ тоя дворъ на тая кѣща до самата кула имало голѣмъ и дълбокъ до три човѣшки боя лагжмъ, който се съединявалъ съ зимника подъ училището или приемния домъ на „св. Атанасъ.“ Въ врѣме на войната на 1828 г. въ него се скривали жени и дѣца на брой повече отъ 200 като слизали въ него спускайки се чрѣзъ една мачта отъ корабъ снабдена съ макара и вжже и направена съ стълбичка отъ вжже. Тая старина, лагжма, археологътъ Стояновичъ я прѣобърналъ на нужникъ и такава си е била до послѣдни дни, до като арх. дружество издѣлствувало да се прѣкрати това свѣтотатство (Глд. II год. отчетъ на вар-то арх. друж. стр. 25, подзаб. 2 и стр. 26—28).

По патриаршеско и синодално рѣшение съ дата „януари 1605“ тогавашниятъ варн. митрополитъ Теодинтъ биде отлжченъ отъ архиерейския чинъ. Това рѣшение се намира въ „*Νομικὴ Συναγωγή τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου*“ стр. 172. А причинитѣ на това отлжчване се подробно излагатъ отъ И. Николау въ „Одисось“, стр. 200.

¹¹⁾ На него ставало обучение на рускитѣ войници (въ врѣмето на руската окупация въ 1828—29 г.). Тука сж били войницитѣ наказвани. Споредъ Г-на Василагоолу наказвания, голъ и държещъ байонета и съ ремѣкъ вързанъ и телгенъ като съ конски юларъ отъ другъ войникъ, трѣбваше да мине нѣколко пѣти прѣзъ два реда войници отъ единия до другия край, споредъ степента на наказанието. Въ двѣтъ краища имало по единъ барабанъ даващъ

3.

*Св. Димитъръ.*¹²⁾ — Тоя храмъ ималъ византийска на-
права (ритмъ). Василагоолу го сварилъ съ полусрутенъ олтаръ
и недѣйствиуващъ и го счита за най-старъ варненски храмъ.
Василагоолу слушалъ отъ стари хора, че прѣди единъ вѣкъ
храмътъ дѣйствиувалъ. Други данни и свѣдѣния за древността
на тоя храмъ нѣма, освѣнъ, че е служилъ за училище¹⁴⁾ дѣто и
самъ Василагоолу е билъ ученикъ (7—8 годишенъ).

4.

Св. Илия. — Сегашниятъ храмъ въ болницата на Парас-
кева Николау е новъ, направенъ, когато се устрои болницата,
въ сжщото мѣсто, дѣто е билъ стариятъ храмъ, който си уни-
щожилъ на 1828 г. и е ималъ византийски ритмъ и направа
съ сводове (споредъ Василагоолу).

Старата голѣма икона на Св. Илия е запазена, но отпос-
лѣ наново е живописвана съ маслена боя и лакирана. Отгорѣ
има надписъ на гръцки „пророкътъ Илия;“ а отдолу на бъл-

сигналъ за трѣгване. Прѣзъ това врѣме, всѣки войникъ отъ единия и другия
редъ, държещъ въ рѣцѣтъ си прѣчка или снопъ отъ прѣчки, длѣженъ бѣ вни-
мателно и непогрѣшно да удря по единъ пжтъ, колкото му държеше силата,
минаващия наказуемъ голъ войникъ, докато се изпълни точно опрѣдѣленото
наказание. Всѣки ударъ се броеше за толкова удари, съ колкото прѣчки удря-
ше всѣки войникъ. Въ случай, че наказваниятъ войникъ онемощавалъ прѣди
да се точно изпълни рѣшеното наказание и падалъ на земята, то го прости-
рали на слѣдваща рѣчна колесница и работата се е продължавала до край, па
било и да е умиралъ. Ако наказаниятъ оставаше живъ, лѣкаръ му даваше ме-
дицинска помощъ. Отпослѣ той или оздравялъ или умиралъ, споредъ натурата му.

¹²⁾ гл. *Извѣстия* II стр. 36.

¹³⁾ Гл. *Извѣстията* II стр. 59. Сегашниятъ мѣнастиръ „Св. Димитъръ“
(въ Евксиноградъ) е основанъ слѣдъ руско-турската война въ 1828 г. отъ ка-
питанъ Герасимъ отъ о. Кефалония, който бѣ спечелилъ много пари въ врѣме
на войната и завѣщалъ на наслѣдниците да сторятъ това; той скоро се е
поминалъ и не успѣлъ самъ да устрои. Глд. „Одисосъ“ стр. 224.

¹⁴⁾ Въ него, единствено тогава училище, прѣподавалъ нѣкой си остров-
чанинъ *Ченгеле Костанди*; тѣй нареченъ, защото е билъ есмеръ и черникавъ
като циганинъ. Той получавалъ заплатата по 10 гроша на 6 мѣсеца за всѣки
малѣкъ ученикъ и по 5 гроша на мѣсець за всѣки голѣмъ ученикъ. За учеб-
ници служили: Филадата съ „ставрѣ войти ме“ (т. е. грѣчка азбука съ нача-
ло „крѣсте, помагай ме“), Октоиха (= осмогласникъ), Псалтира, Апостола и
Минея. Освѣнъ тия, се учили и 4-тѣ аритметически дѣйствия и калиграфия
(= краснописанне). Класове и години за изучаване прѣподаваемия учебенъ мате-
риалъ нѣмаше опрѣдѣлени. По-талантливиятъ ученикъ прѣминавалъ прѣзъ го-
дината отъ урокъ; та за колкото врѣме той довършвалъ и усвоявалъ материа-
ла, толкова за него бѣха и годинитъ и класовѣтъ. — Единствено строго нака-
зание бѣше *фѣлаката*, за която А. Дювернуа пише: *Pièce de bois avec une*
cord au moyen de laquelle on serre les pieds des délinquants pour leur donner
la bastonnade sur la plante des pieds (Словарь болгарскаго языка II. стр. 2452
Москва 1809).

гарски слѣднѣото: „1856 юли 29 Никола Илия, Димитъръ Николовъ, Христо Косма Николовъ, Василъ Иоановъ, Никола Василевъ.“

Въ сѣщия храмъ има една голѣма икона на Исуса Христа, унищожена откъмъ горнята лѣва страна на длѣжъ около 1 педа и на ширъ $\frac{1}{2}$ педа; а отдолу личи съ грѣцки византийски букви датата 1785 (ако буквата у = ψ) или 1485 (ако буквата у = υ).

Споредъ Василагоолу, тоя храмъ, заедно съ св. Димитъръ и св. Марина, се считаше за единъ отъ най-старитѣ. Въ него се черкували по-виднитѣ и богати сѣмейства.

И тукъ не може да се търси нѣщо за Владислава, съ надежда на сполука.

5.

Св. Марина ¹⁵⁾ — Сѣщо и тоя храмъ е унищоженъ на 1828 година. На мѣстото му било отпослѣ направено изгорѣлото грѣцко дѣвическо училище. Василагоолу го помни още когато бѣ здравъ и въ него се вършела св. литургия.

Имало една голѣма посребрена икона на св. Марина, която се намира въ храма „Панагия;“ на иконата има надписъ на грѣцки: „Посребри се тая чудотворна икона на славната и великомѣченица св. Марина въ врѣме на Н. Прѣосвещенство варненски митрополитъ киръ Григорий подъ надзоръ и грижа на тогавашния епитропъ киръ Атанасъ Сивроглу и на вторичния ефимерий попъ Димитрий, на 1698 г. юлий 7.“

Споредъ тоя надписъ, само посребряването на тая икона е станало на 1698 г. А дървената икона подъ сребърната голѣма плоча изглежда да е нѣколко вѣка по-стара. Едвамъ се различава образътъ на лицето на светеца! Благодарение на чу-

Освѣнъ въ казаното училище, прѣподавало се просто четене (отъ неспециалисти учители) и въ „Св. Георги“ и въ една-двѣ кѣщички изъ града. Фалагата ни напомнюва *томрука*, (находящъ се сега подъ инвентаренъ № 170 въ варн. музей, който се намираше, неизвѣстно отъ кога, въ нартика на черквата „Панагия“, дѣто е служилъ за наказание и укротяване на полуделитѣ. За забѣлѣзване е, че направата на тоя родъ наказателни орждия и машини, като томрука, е много стара. Сѣщитѣ тия томруци сѣ се употрѣбавали прѣди Христа най-малко 600 години. Ала и апостолъ Павелъ прѣтърпѣлъ едно наказание на томрукъ Глд. Словаръ на св. Писание отъ Г. Константинову, стр. 708—709. Атина 1888. — Срав. въ Библия, Иовъ, XIII, 27: Евангелие, Дѣяния, XVI, 24; „Одисосъ“, стр. 193—195; II Извѣстия на варн. арх. дружество, стр. 59 и II год. отчетъ, стр. 19.

¹⁵⁾ Глд. Извѣстия II на варн. арх. дружество, стр. 59.

дотворството на тая икона, види се, посребриха я и така биде запазена до сега тая старина. Тая икона трѣбва да е изрисувана и живописвана още въ византийската епоха. Слѣдователно и храмътъ „св Марина“ трѣбва да е билъ много старъ. Тоя храмъ бѣше полуподземенъ съ византийски ритмъ, както разказва стареца Василагоолу.

За забѣлѣзване е още, че никой не обърналъ внимание на тая икона нито на скрития и долу подъ среброто горѣозначения надписъ. Па и въ описа на най-старитѣ варненски архиереи отъ покойния учителъ-списателъ Иоанъ Николау не се споменава митрополитътъ Григорий ¹⁷⁾.

По това, смѣемъ да поправимъ подзабѣлѣжката на И. Николау ¹⁸⁾ и нашата ¹⁹⁾, като заключимъ, че една отъ тритѣ черкви, които сварилъ въ Варна Венелинъ, е била „св. Илия.“ А пъкъ „св. Георги,“ „св. Параскева“ и „св. Марина“ не винаги сж дѣйствували; а постоянно сж дѣйствували само казанитѣ три черкви. Сжщо и на 1775 г. двѣтѣ черкви, които сварилъ Lechevallier ²⁰⁾, трѣбва да сж били „Панагия“ и „св. Атанасъ,“ като по-голѣми; а „св. Илия“ да е билъ затворенъ, като по-малъкъ. На това е съгласенъ и Василагоолу, който опровергава даванитѣ свѣдѣния само за двѣ и три, а не за повече черкви отъ Венелина и Lechevallier.

И тая черква, споредъ Василагоолу, се считала, заедно съ „св. Димитъръ“ и „св. Илия,“ за една отъ най-старитѣ.

Оттукъ вече изчезнала всѣка надежда за търсене и намиране гроба на Владислава.

6.

„Панагия“ или „Св. Богородица.“ — Откъмъ южната външна страна на храма има залѣпена една малка пристройка (като параклисче) съ икони и кандила. Тука въ източния зидъ намѣрихме зазиданъ и замазанъ съ варъ единъ мряморенъ камъкъ (дълъгъ около 3 педи и широкъ около 1½ педи) съ гръцки надписъ, който гласи: *„Устрои се тоя св. храмъ на прѣсв. наша Богородица съ помощъ и разноси на всички*

¹⁷⁾ Глд. „Одисосъ,“ стр. 196—202.

¹⁸⁾ Ibid стр. 177, подзаб. 2.

¹⁹⁾ Глд. „Сражението при Варна 1444 г.,“ стр. 44, подзаб.

²⁰⁾ Voyage de la Propontide et du Pont Euxine pendant 1775. Paris, 1800.
— Срав. и И. Николау „Одисосъ,“ стр. 163—164.

благочестиви християни на тоя градъ. 1602²¹⁾). Надъ входната храмова врата има дълъгъ надписъ върху мряморна плоча, въ който особено впечатление ми направи писаното въ скоби: „Въ замѣна постройка на мусулмански храмъ въ ужасни, тѣжни и мѣчни врѣмена.“ Послѣ тоя надписъ се свършва така: „Основанъ около 1646 г. отъ Р. Х., а възобновенъ въ врѣме на варн. митрополитъ Поликарпъ и епитропа на черквата Йоанъ Макри Въ 1896 г. мѣсець юний²²⁾).“

Съставителятъ на надписа прѣдизвѣстява въ началото на надписа (I редъ), че всичко що пише, го пише по прѣдание. Послѣ въ скоби казва неразбраното „въ замѣна построяване на мусулмански храмъ (джамия). Слѣдъ това прибавя, че храмътъ Панагия е основанъ въ 1640 г.; и най-послѣ, че той е възобновенъ и поправенъ въ 1896 г.

Голѣмата стара икона на Прѣсв. Богородица (Панагия) е посребрена цѣла. Отгорѣ на сребърната голѣма плоча, въ единъ край, има, колкото една петолевка, още една плочица сребърна съ надписъ на грѣцки (съ главни букви), въ който се казва: „Въ врѣме на попъ Димитръ икономъ е направена тая икона съ съдѣйствието на иконома и съ разноси на черквата и съ ржката моя Христодулъ хаджи отъ градъ Синопъ. Въ 1646 г.“

Нѣма съмнѣние, че тукъ буквата Ч=υ, както и другадѣ; но причислителни може Ч=ψ.

Послѣдното число 6 отъ 1646 (писано съ грѣцки числителни букви) бѣ покрито отдавна съ ражда, която като изтрихме, намѣрихме числото 6. Затова погрѣшна е датата 1640 въ надписа, надъ входната храмова врата, съчиненъ отъ покойния И. Николау, който е челъ, види се, писаното на сребърната плочица, безъ да обърне внимание на покриващата буквата или числото 6 ражда.

Отъ горното се вижда, че храмътъ Панагия е основанъ въ 1602 г. А датата 1646 означава само кога е посребрена иконата, а не кога е основанъ храмътъ.

²¹⁾ Числото „6“ може да се чете и като „8,“ защото откъмъ лѣвата му страна има отгорѣ кавичка. Работника-каменаръ, види се, отъ невѣжество, дълбалъ турското число „6,“ на което се дължи кавичката и приликата на „6“ съ „8.“

²²⁾ На 1632 г. голѣмата цариградска църква, повишавайки Никодима отъ епископъ на архиепископъ Закинѣтски и Кефалонски, издаде писмо, подписано и отъ варн. митроп. Партений. Гл. „Одисось“ стр. 199—200. Срав. Библиотека на Сата. стр. 282—284; М. Гедeonъ, Патриаршески таблици (на грѣцки), стр. 556—558. Срав. ц. „Св. Атанасъ, подзаб. 8, г.

Въ тази черква ²³⁾ билъ томрука, за който виж. ц. „Св. Димитръ.“

7.

Св. Параскева ²⁴⁾. Въ тая черкова, сега параклисъ, има една стара икона, голѣма колкото тая на св. Никола, съ дата 1785 (ако числителната гръцка буква Ч=ϥ) или 1485 (ако Ч=υ) Тая дата, ако иконата е принадлежала на тоя молитвенъ домъ изначало, говори, по единъ косвенъ начинъ, за неговата древностъ. Но възможно е, че прѣди вѣкове е съществувала и черква „св. Никола“ и тая икона да е оттамъ прибрана и ъврѣме донесена тукъ.

б) Гробътъ на Владислава

Отъ всичко горѣизложено за варненскитѣ черкви, явно става, че ни единъ отъ тия храмове не е съществувалъ въ 1444 г., защото, ако се потърси чрѣзъ разкопки ²⁵⁾, съмнителна е всѣка надежда да се открие гроба на Владислава.

²³⁾ Тукъ била погребена въ 1850 г. и хубавицата българка Недѣлка, която за честъта своя, за честъта народна и за слава на християнството (защото отказала да се потурчи и да промѣни народностъта и религията си) е била обѣсена и погребена въ двора на тая черква (Глд. стр. 47 на статията на Ст. Кабакчиевъ въ настоящата книжка на извѣстията). Въ разпитванията и изслѣдванията си ние не можѣхме да узнаемъ на кой именно жгълъ на черквата е погребена покойната.

²⁴⁾ Не изглежда да е нѣкое особено солидно черковно здание. За нея не се знае нѣщо особено, нито какво е била, нито каква история е имала. По-скоро изглежда да е била частно здание, употребявано, споредъ врѣмената и обстоятелствата, ту за училище, ту за молитвенъ домъ, въ видъ на параклисъ, какъвто най-послѣ е останалъ и се зове.

²⁵⁾ Въ турско врѣме, малко по-надолу отъ сегашната кжша на Хаджи Пѣйчевъ, на сжщия редъ, улица „Царъ Борисъ,“ е била кжщата на турчина Кара-Кондакчиолу. Тоя турчинъ, като копаселъ градината си, случайно намѣрилъ една мряморна четворожгълна плоча, около 1 метъръ голѣма на дължъ и ширъ съ гръцки букви. Съ вдигането на плочата, откриха се стълбички, които въ дълбочина единъ и повече метъръ водили въ едно четирежгълно подземно здание съ сводъ около 2—3 метра широко и дълго, прилично на параклисъ, ала праздно, което турчинътъ послѣ го употребявалъ, като келерче и зимникъ. Турчинътъ бѣ повикалъ нѣкои свои приятели-гърци, за да му обяснятъ писмото на плочата. Присжествувалъ и Василагоолу и слушалъ обясненията, но помни само думитъ „Папа Данаилъ.“ Сигуръ тамъ трѣбва да е билъ нѣкой гробъ, а не подземно параклисче. Нѣма съмнѣние, че турчинътъ, слѣдъ като изчистилъ и отстранилъ оттамъ всичко, що е намѣрилъ, тогава чакъ съобщилъ това и повикалъ хора да му четатъ плочата или по-добрѣ плочата, която прѣдварително му е четена, да имъ и тѣхъ прочете думитъ на „Папа Данаилъ.“

Г-нъ К. Шкорпилъ ни даде слѣднитѣ свѣдѣния за тоя гробъ: „Гробницата „Папасъ Куюси,“ въ кжщата на г-на П. А. Полювъ, помошникъ кметъ, видѣхъ прѣзъ 1888 год. Гробницата въ направлението 65° С И въ правож-

Ако Владиславъ дѣйствително билъ погребенъ въ Варна, то Зотикосъ непрѣменно щѣлъ да спомене това, както щѣли да го споменатъ и другитѣ отъ лѣтописцитѣ и историци, живи плѣнници и учени калугери, какъвто е билъ Palatio и други. Сжщо щѣлъ да го спомене и Иераксъ. Подобно едно събитие немислимо е да сж го пропуснали.

Впрочемъ, Hans Märgest или е излѣгалъ Бехайма или биде прѣтълкуванъ отъ него. Най-много, възможно да е имало просто молебень, който, като се извършилъ съ всички религиозни треби и погребални пѣсни и четива, е получилъ характеръ на погребение. Или нестаналото погребение се е прѣдставило като станало, по други съображения, изложени отъ насъ другадѣ ²⁶⁾.

Споредъ Legrand, ²⁷⁾ самитѣ турци сж се погрижили за погребението на Владислава, като въ полесражението, дѣто се намѣри трупътъ му, въздигнали една колона съ слѣдующия латински надписъ:

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi.

Discite, mortales, non temerare fidem.

*Me nisi pontifices jussissent rumpere foedus,
non ferret Scythicum Pannonis ora jugum.*

гълна форма 2·08 м. дълга и 1·14 м. широка съ цилиндрически сводъ; височина до върха на свода 1·6 м. Въ западната тѣсна стѣна 0·33 м. дебела, входъ 0·6 м. широкъ и 1·25 м. високъ и къмъ него 5 стѣпала 1·25 м. широки се почватъ 1·37 м. подъ нивото.

Входътъ отъ вънъ е билъ закритъ съ една мряморна плоча съ надписъ, която видѣхме счупена тогава въ градското управление и го публикувахме въ Archäologische — epigraphische Mittheilungen XII, 2 подъ № 90, послѣ въ „Паметници Одессоу—Варна“ (въ отчета на държ. мжжка гимназия) подъ № 51. Камъкътъ е прѣнесенъ въ софийския музей и е публикуванъ въ „Schriften der Balkankommission“ въ томъ IV „Antike Denkmäler in Bulgarien“ подъ № 361.

Прѣводъ: Тука лежи Дулкисимосъ, епископъ Доростолски, който е умрѣлъ на 27 януарий индикт. . . “

Друго. Малко подиръ французско-германската война (1871), построяваше се сегашната голѣма турска баня. Тогава, като копаели, намѣрена е била голѣма мряморна 4-жгълна плоча съ гръцки букви, която, споредъ мнѣнието на тогавашнитѣ учени, била олтарна св. трапеза. Прѣписъ на ония писма се намираше у покойния Елефтераки, чийто роднина е живущиятъ сега бившъ протопсалтинъ и старъ черковень пѣвецъ г-нъ Елефтераки.

²⁶⁾ Гл. Сражението при Варна въ 1444 г., стр. 44—45. Варна 1908.

Прѣдъ видъ, че не сж извѣстни причинитѣ за наказанието на Märgest съ 16 год. тъмниченъ затворъ, то другъ е въпросътъ, ако се прѣдположи, че плѣнникътъ Märgest, слѣдъ сражението, веднага, отъ патриотическо и религиозно чувство водимъ, отишелъ самъ или съ други и съ позволение, разбира се, да посѣти полесражението и да търси трупъ или трупове на убити свои братя и роднини, та да е намѣрилъ трупа на Владислава, да го е докаралъ по единъ или другъ начинъ въ Варна и да го е погребалъ въ една отъ

т. е. *Ромулидигъ Кана*, азъ пъкъ *Варна* съ погрома си прославихъ. Научете се, смъртни, въроломни да не ставате. Ако мене папигъ не заставяха да наруша договора, то папниската страна не би търпяла скитското иго.

V.

Битката при Варна въ 1444 г.

(споредъ Фулстинъ ¹⁾).

Съоб. Н. К. Мирски.

Владиславъ тръгналъ слѣдъ септември отъ Сегединъ съ доста голѣми мжки. Турцитѣ били вече пуснали на свобода плѣнниците-дѣца и прѣдали крѣпоститѣ, както обѣщали. Отъ друга страна, хората на Владислава имали прѣдъ видъ, че силитѣ имъ не сж достатѣчни за една такава голѣма война, каквато прѣдприели и че войниците имъ били значително по-малко по численостъ, отколкото въ по-прѣдишния имъ походъ. Защото липсвали мнозина отъ тѣзи, които били както въ Унгария, така сжщо и въ другитѣ християнски земи. Владиславъ се опжтилъ за Бѣлгария и на трети ноемврий прѣминалъ Дунава при Оршова и пристигналъ въ Никополъ, слѣдъ двадесетъ и шестъ дена отъ тръгването си. Тука дошелъ при него *Wladus*, иначе нареченъ Дракулъ Палатенъ, за да му се извини, че се е видѣлъ по-рано принуденъ да сключи примирие съ турцитѣ. Послѣдниятъ, слѣдъ като видѣлъ колко

тогавашнитѣ черкови; вслѣдствие на което, турцитѣ, като узнали, че той извършилъ това, наказали сж го на 16 год. затворъ. Но всичко това щѣше да стане тогава, па да е и сега, извѣстно.

Както и да е, за сега два гроба може да се каже че има за Владислава — единъ въ Бруса за главата му и втори въ варненското поле за трупа му. Гробътъ на Владислава се намира сжщеврѣменно въ Азия и въ Европа. Тоя християнски герой царъ е станалъ символъ за съединението на тия два континента на земното кълбо въ едно всемирно общо християнско царство, за да се изпълни отчасти поне пророчеството: „и ще бжде едно стадо и единъ пастирь.“ (Гл. Иезекія, XXXVII, 22; Иоанъ, X, 16).

²⁷⁾ La bataille de Varna III.

¹⁾ Отъ френския прѣводъ на латинската книга на *Herburt de Fulstin*. Оригиналътъ не можахъ да намѣря въ публичната библиотека въ Женева. Прѣвода е печатанъ още въ 1573 г. (*Histoire des rois et princes de Pologne, composée en latin et divisée en XX livres.*).

малко хора има Владиславъ въ армията си, която се състоела само отъ петнадесетъ хиляди конници и сжщо толкова пѣхотници, помжчилъ се да го убѣди да се върне, но не можалъ да направи това — не можалъ да го разубѣди. *Wladus* като видѣлъ неговото твърдо рѣшение, далъ му четири хиляди коня и сина си, и се върналъ у дома си. Той му изпратилъ още два коня, които бѣгали чудесно, и двама млади хора, които познавали всички пѣтища, за да му служатъ въ случай на нужда. Слѣдъ като достигналъ до границитѣ на Тракия, (*Thrace*) кралятъ публикувалъ единъ едиктъ, съ който било позволено на турцитѣ да се оттеглятъ отъ мѣстата, що окупирали и да отидатъ кадѣто искатъ. Тоя едиктъ билъ прѣведенъ на турски и изпратенъ на турцитѣ посрѣдствомъ плѣнниците турци, които сжщо били пуснати да си отидатъ. По такъвъ начинъ нѣколко крѣпости се прѣдали, и тия като *Perresse* (Петричъ кале) и *Sumen* (Шуменъ), които упорствували, били взети насила въ единъ и сжщи день. Въ прѣвземането на тѣзи двѣ крѣпости се показали храбри между другитѣ: *Jean de Tournouic* и *Lesc de Bobrice*. Първиятъ отъ тѣхъ билъ раненъ, но, въпрѣки това, съ двѣ настѣпления строшилъ вратитѣ на *Sumen* (Шуменъ), а вториятъ прѣвъ се изкачилъ на стѣнитѣ на *Perresse*. Обаче стигнали новини, че *Amurath* (Муратъ) е миналъ вече отъ Азия въ Европа съ четиридесетъ хиляди турци (*Paule Joue* пише, че сж били сто хиляди.) Турцитѣ сж минали върху малки кораби, водени отъ венецианци и генуезци, които сж били подкупени. Въпрѣки тѣзи новини, Владиславъ не се отказалъ отъ прѣдприятието си. На 10 ноемврий той билъ на лагеръ въ Варна, наричанъ отъ старитѣ *Dionysiopolis*²⁾, който се прѣдалъ прѣди нѣколко дена. Тука неговитѣ военни шпиони, когато слънцето изгрѣвало, му донесли, че неприятелтъ е наблизо. По това врѣме кралятъ ималъ едно подуване на крака си, и по тая причина вмѣсто него, *Jean Huniad* далъ заповѣдъ и развилъ войската въ боенъ редъ. Това направено, тѣ трѣгнали и изминали около двѣ хиляди крачки по посока къмъ неприятеля. Слѣдъ това издигнали знамената и чакали неприятеля на едно разстояние отъ три часа. Най-послѣ, неприятелскитѣ войски се явили и нападнали дѣсногто крило на Владиславовата войска,

²⁾ Така се наричалъ гр. Балчикъ, а не Варна.

което било отблъснато и пропждено отъ тая страна, и то защото конетѣ не могли да гледатъ на камилитѣ и да чувствуватъ тѣхната миризма, на която не били навикнали. По тая причина конетѣ били отведени на четири-петъ левги задъ войскага. Отъ другата страна, кралятъ и *Huniad* се сражавали и отблъснали турцитѣ на около двѣ левги; отъ тука Владиславъ се върналъ заедно съ *Julian* и *Francovan* за да помогнатъ на хората си отъ дѣсното крило. Отъ тука сжщо неприятелитѣ били прѣслѣдвани и избѣгали въ *Thrace* (Тракия), дѣто изпълнили цѣлата страна съ страхъ и ужасъ. Слѣдъ като кралятъ турилъ въ бѣгъ цѣлата турска кавалерия, той отишелъ и се хвърлилъ върху тѣхната пѣхота, състояща се отъ еничеритѣ, които били главната имъ сила. Тука билъ лично *Amurath* (Муратъ), сжщо и *Bascha d'Asie*, (паша отъ Азия) който и успѣлъ да се спаси слѣдъ бѣгството си. Владиславъ билъ придруженъ отъ едно много ограничено число поляци, защото *Huniad* отишелъ да прѣслѣдва неприятеля, както това казвали унгарцитѣ, а даже и самитѣ турци. Но споредъ поляцитѣ, послѣдниятъ е избѣгаль съ половината отъ армията. Владиславъ като не искалъ съ позорно бѣгство да извърши нѣщо недостойно за величието и честъта, хвърлилъ се на погибель посрѣдъ неприятелитѣ, направилъ грозна касапница и убилъ *Bascha d'Asie*, т. е. паша отъ Азия (Караджа паша), както пише *Bonsin*. Но надвечеръ коньтъ му билъ убитъ подъ краката му отъ еничеритѣ, и той самия билъ обезглавенъ. По такъвъ начинъ е билъ убитъ Владиславъ, който заслужавалъ да живѣе още много години, и който билъ достоенъ за вѣчна хвала.

Неприятелитѣ които изгубили кавалерията си, не се осмѣлили да прѣслѣдватъ унгарцитѣ и транзалпийцитѣ, които бѣгали въ това врѣме, нито даже да нападнатъ лагера и припаситѣ имъ. Настанала нощъ и тя турила край на сражението. Турцитѣ не сж знаели на коя страна е побѣдата и се бояли отъ засади. Но на третия день тѣ нападнали лагера на поляцитѣ, разграбили всичко що намѣрили и избили жестоко всички болни и ранени. Казватъ, че кардиналъ *Julian* и епископитѣ загинали въ бѣгането си. Отъ всички поляци спасили се само двама, а именно: *Jean de Ressoui* и *Gregoire Sanoc*. Отъ цѣлата армия, която не била повече отъ двадесетъ хиляди войници, едва една четвъртъ часть била избита отъ неприятеля, но въ

всѣки случай не се е върнала даже една третя, защото едни погинали въ бѣгството, а други потънали въ тинята и блатата. Отъ турцитѣ, които били шейсетъ или осемдесетъ хиляди, убити имало повече отъ тридесетъ хиляди. Това станало въ 1444 г., единадесета отъ царуването на Владислава въ Полша, и пета отъ царуването му въ Унгария, безъ самия Владиславъ да е ималъ повече отъ двадесетъ години. Той ималъ тѣло високо и снажно, лицето му било възчерно, но пълно съ величие и прѣдставителностъ; коситѣ му били черни. Той търпѣлъ гладъ, жажда и работа; билъ трѣзвенъ и вино не пиелъ; той билъ добродушенъ, милостивъ, човѣколюбивъ даже и къмъ неприятелитѣ; свободолюбивъ извънъ мѣрката, и твърдъ въ прѣдприятіята си,—тѣй че единъ пжтъ рѣшенъ на нѣщо, по никакъвъ начинъ никой не е можалъ да го разубѣди. Накратко, той притежавалъ всички качества, що правятъ царетѣ съвършени. Смъртта му била славна и достойна за уважение, защото съ една голѣма ревностъ той умрѣлъ за благото на цѣлото християнство, въ борба съ непримиримитѣ негови неприятели—турцитѣ. Не е било само за една празна слава и амбиция, дѣто той се сражавалъ съ великия монархъ и могщия турски императоръ *Amurath*.

Слѣдъ като новината за участиа на Владиславовитѣ войски била обявена въ неговитѣ провинции, цѣлиятъ свѣтъ се потопилъ въ голѣма скръбъ и печаль. Но понеже още не се знаело положително дали Владиславъ е живъ или умрѣлъ, изпратили отъ Полша въ *Thrace* двама души, а именно: *Jean de Ressoui* и *Gilles de Suchodol* за да разузнаятъ и да научатъ нѣщо. Но тѣ не донесли нищо положително.

Женева. VIII- 1909 г.

VI.

Девненскиѣ извори.

Съобщава Х. К. Шкорпилъ.

Подъ това заглавие почваме да обнародваме въ „Извѣстията“ материали за изучаване девненскиѣ извори, които, както Глава Панега (въ Луковитско¹⁾), сж една благодать за нашата страна.

1. *Главнитѣ извори въ Девня* сж шесть, а именно: 1) *Халкалията* (Кара Дипсисъ), 2) *Башъ Гьозъ* (*Игрекъ*), 3) *Дипсизъ*, 4) *Ада*, 5) *Дели душка* и 6) *Хавузъ*. Първитѣ два се намиратъ до политѣ на върха Голѣмъ кайракъ. Изворнитѣ води образуватъ три вади, — срѣдня, лѣва и дѣсна; тѣ се съединяватъ близу до моста, който се намира на държавното шосе Варна—Шуменъ. Срѣдната вада се образува отъ малката рѣчица Хамамъ дере (Карахюсеинско дере), Халкалията, Башъ-Гьозъ и Ада. Съединената Хамамъ дере и Халкалията минаватъ прѣзъ воденицата на братя Мирчеви; тука водното количество (литри въ секунда) възлиза на 240 и теоретическата енергия въ конски сили на 13·4²⁾. На Башъ Гьозъ се намира тепавицата на Ив. Георгиевъ и Ат. Златевъ; водното количество възлиза на 32, а силата на 1·3. Вадата отъ казанитѣ извори и отъ Хамамъ дере, усилены още съ други малки изворчета, минава прѣзъ Козлуджанската вакуфска воденица, гдѣто водното количество възлиза на 437, а силата на 15·1.

¹⁾ Krasské zjevy v Bulharsku. Списанията на чехската академия. Praha 1895. Н. а К. Skorpil. — Les pertes des eaux et les sources de la Bulgarie. Schcorpil. Paris 1898. — Х. К. Шкорпилъ. Кражски явления. Пловдивъ, 1900.

²⁾ Изчисленията сж направени отъ инженеръ Иосифъ Ивановъ въ 1907 г. Горнитѣ свѣдѣния за количеството и силата на водата, по поискване на арх-то дружество, съобщил Министерството на Търговията и Земледѣлието (отдѣление на водитѣ съ № 3027 отъ 31.XII.1908 г.).

Вадата, усилена съ водата на двѣ изворчета (Куртъ-бей), достига до ютовата фабрика (съ турбина); количеството възлиза на 611, а силата на 14·3. Като се усили вадата съ изворчето „Сютлю“ и съ половина отъ водата на Адата, достига до воденицата на Д. К. Поповъ (съ турбина), гдѣто количеството на водата възлиза на 812, а силата на 19. Напослѣдъкъ е присъединена къмъ вадата втората половина на „Адата“, която има количество 607, а сила 13·0. По-долу отъ казаната воденица вадата минава прѣзъ воденицата „Хисара“ на А. Люцкановъ, гдѣто количеството възлиза на 960, а силата на 15·0. Сега е усилено количеството и силата ѝ съ втората половина на Адата.

Дѣсната вада зима началото си отъ главния изворъ *Дипсизъ*, който образува два голѣми басейна (горенъ и доленъ). Между двата басейна се намира воденицата на Т. Стефановъ (сега на кредитното дружество); водното количество възлиза на 781, а силата на 35·5. Подъ долния басейнъ се намира воденицата на бр. Чирпанлиевъ, въ която количеството е сжщо, а силата възлиза на 12·3.

На съединенитѣ срѣдня и лѣва вада се намира втора воденица на А. Люцкановъ, съ 1700 и 27·4¹⁾.

Лѣвата вада събира водитѣ на Дели Душка и на Хавуза. Водата на първия минава прѣзъ воденицата на Н. Т. Тжп-тжклията (сега тука е единъ клонъ на ютовата фабрика съ турбина); водното количество е 490, а силата — 26·4. Водата отъ Хавуза минава прѣзъ воденицата на Ив. Михайловъ, съ 114 и 5·6. Вадата минава послѣ прѣзъ воденицитѣ на К. Димитровъ П. Ивановъ и Козлуджанската вакуфска²⁾ и се събира до моста съ двѣтѣ съединени вади (срѣдната и дѣсна).

Общо водно количество на описанитѣ извори възлиза на 2804 литри въ секунда³⁾ и енергията (теоретическа) на 233·2 конски сили.

¹⁾ Сега е увеличена съ прибирането на втората половина на „Адата.“

²⁾ Прѣди присъединяването на втората половина на Адата къмъ срѣдната вада, водата ѝ се съединявала съ лѣвата вада. Тогава водното количество на първата и втора воденици възлизало на 1000, силата на първата на 21 6, а на втората 13·3.

³⁾ А. Иширковъ (Девненскитѣ извори. Годишникъ на Софийския университетъ. II. 1905—1906, стр. 245) казва, че тритѣ вади носятъ 3670 кубически метра вода въ секунда.

II. *Водата на девненският извор е варовита.* Варовитото вещество се съсирва отъ нея въ видъ на шуплестъ камъкъ (бигоръ); това се вижда много добръ по стѣнитъ на водоскока между горния и долния басейнъ на Дипсиза. Веществото се съсирва и по воденичните колела въ видъ на кора, на която повърхността има много извити гънки, та прилича много на повърхността на голѣмия мозъкъ у човѣка.

По колелата на Чирпанлиевата и Д. К. Попова воденици се е образувала въ продължение на 12 години кора, която има дебелина 20 мм., значи, всѣка година се съсирва пластъ на дебелина 1·066 мм. Състава на кората отъ първата воденица е слѣдния:

1.	Калциенъ карбонатъ ($CaCO_3$)	92·6600%
2.	Магнезиенъ карбонатъ ($MgCO_3$)	1·2975%
3.	Желѣзенъ и алуминиевъ триокись (Fe_2O_3 , Al_2O_3)	0·6255%
4.	Вода	0·3851%
5.	Органически вещества	3·8168%
6.	Силициенъ двуокись (SiO_2)	1·1868%

Всичко 99·9717%

Отъ анализа, който билъ произведенъ въ химическо-микроскопическия институтъ въ Лухачовице (Моравия) се вижда, че водата съдържа най-много калциенъ карбонатъ.

Този, както и магнезиевия карбонатъ, се съсирватъ отъ бикарбонати. При скачане изворната вода прѣзъ воденичните колела, отдѣля се отъ бикарбонатитъ една частъ отъ вжглевия двуокись, та се съсирватъ карбонатитъ. Види се, че и при самото извиране се отдѣля вече вжглевия двуокись, който изкача отъ дъното на изворитъ въ видъ на мѣхурчета. В. Тепляковъ, който посѣтилъ изворитъ прѣзъ 1829 г., спо-

менува за излизането на мѣхурчета¹⁾. Дали има въ тѣхъ само чистъ вжглеливъ двуокисъ или не, остава за изслѣдване. Възможно е, че двуокиса е размѣсенъ съ метанъ и съ слѣди отъ сѣроводородъ. Когато врѣмето е тихо, усѣща се до изворитѣ много слабъ дѣхъ на сѣроводородъ.

¹⁾ Стр. 142 на „Письма изъ Болгаріи“ (Москва 1833). Ето какво друго говори Тепляковъ за изворитѣ: „Увѣряють, что вода сія врачевала многіе тяжкіе недуги, дѣйствуя подобно минеральной на больныхъ, ввѣрившихся ея цѣлительному могуществу. Ето сказаніе должно быть не безъ нѣкотораго правдоподобія, судя по теплой температурѣ воды и пузырькамъ, вскакивающимъ на поверхности ключа, который самъ собою бьетъ почти на аршинъ вверхъ посреди одного изъ рукавовъ рѣки, не вдалекѣ отъ сего мѣста. За всѣмъ тѣмъ въ химизмъ воды, ни вкусъ, ни обоняніе не ощущають частицъ минеральныхъ.“

VII.

Разкопкитѣ въ Патлейна (до Прѣславъ) и значението имъ за българската история.

Съобщава Иор. С. Господиновъ.

„Още много ще се открие отъ останките на старитѣ българи и прикаваме за това нашата младежъ и изобщо всичката интелигенция да се сдружатъ въ едно отечестволубиво дружество, което по-сериозно да се интересува за домашни старини и да докажатъ съ това, че старитѣ българи не сж останали въ културно отношение задъ другитѣ съврѣмenni народи.“

К. и Х. Шкорпилъ ¹⁾).

Вѣренъ на горнята мисль, изказана отъ многуважаемитѣ наши археолози, братия Шкорпилъ, и на онзи исторически фактъ, че Царь Борисъ като напуска българския прѣстолъ, отива въ единъ старопланински мѣнастирь, кждѣто да прѣкара въ постъ и молитва, пишуция тѣзи редове, още прѣди четири години, разпитвахъ мѣстното население въ Прѣславъ за, дали не знаятъ други още старини въ околността освѣнъ ония, които сж вече извѣстни на всинца ни. Прѣзъ врѣме на разпитванията си, па и по-рано, четохъ и слушахъ (не отъ мѣстното население, разбира се), че царь Борисова мѣнастирь може да се търси нѣгдѣ къмъ Осмаръ, Крумобо, Троица, Мадара, Провадия, Айтосъ и другадѣ, но не и въ, или около, Прѣславъ. И на тѣзи, именно, съвсѣмъ неправдоподобни прѣдположения, като не съмъ се никога довѣрjвалъ, ето защо съмъ всѣкога стоялъ на убѣждението си, че този мѣнастирь трѣбва да се дири, съ най-голѣма вѣра, въ околността на Прѣславъ, въ Балкана. И, водимъ отъ туй си убѣ-

¹⁾ Гл. Първата българска столица до Абоба. Въ отчета на варненската м. гимназия. Варна 1901, стр. 24.

ждение, се домогнахъ до прѣданието, съобщено ми отъ двама старци, че въ мѣстността „Патлейна,“ е имало една черкова, — по думитѣ на едина старецъ, по думитѣ на другия, — единъ мѣнастирь. По една или друга причина, обаче, едва тази година, водимъ отъ единъ мѣстенъ иманяръ, познаващъ добръ мѣстността, направихъ, заедно съ десетина още членове на прѣславското арх. дружество първата археологическа разкопка на 10 май 1909 г., слѣдъ която послѣдваха редъ други.

Самата мѣстность „Патлейна“ се намира на ю.-и. отъ гр. Прѣславъ, на разстояние 1 ч. и 20 м., отвѣдъ р. Тича¹⁾, въ Балкана. Мѣстото е твърдѣ живописно, най-удобно за мѣнастирь и твърдѣ лесно се е поило съ изобилна студена вода. Цѣлата мѣстность наедно съ старината, е покрито сж гжста гора, като изобилва повече липата, която прѣзъ врѣме на цѣвтенето си, пълни съ чудесно благоухание цѣлата мѣстность. Самата площъ на която е построенъ мѣнастиря, прѣди да се започнатъ разкопкитѣ, бѣ покрита тоже съ гжста гора, дебели, вѣковни липи, така че съвсѣмъ трудно бѣ ходенето и забѣлѣзването на старината, отъ която, впрочемъ, надъ земята нѣмаше никакви признаци, освѣнъ хоросанени блокове, разхвърлени, кжсове отъ тухли и керемиди. Тѣй че, за да стане разкопката, трѣбваше прѣдварително да се изсѣче гората и и послѣ да се почнатъ разкопкитѣ, които продължаваха цѣлото лѣто.

Макаръ разкопкитѣ и да не сж още окончателно привършени, то тукъ ще изложа едно кжсо описание на всички по-главни прѣдмети, които досега сж открити и изкопани.

Отъ разкрититѣ досега постройки, се установява слѣдниятъ планъ:

1. Самиятъ храмъ²⁾, дългъ 13 и широкъ 8 м., обѣрнатъ малко на ю.-и., се състои отъ двѣ малки отдѣления (олтарчета), отъ двѣтъ страни на главния входъ; по на изтокъ е самиятъ олтарь съ двѣ апсиди отъ двѣтъ му страни (малки олтарчета). При съвършенното разкриване на храма, въ олтаря му се намѣри прѣстолния стълбъ, малко наклоненъ къмъ с.-и., и прѣстолната, квадратна почти мраморна плоча, под-

¹⁾ Старото име на р. Камчия е било Тича, или „Тоутза,“ както се назовава въ Омортаговата колона. Вижъ: „Материали для болгарскихъ древностей Абоба-Плиска,“ 545 и още „Атхитза,“ Иречекъ „Княжество България,“ 879.

²⁾ Гл. плана на храма въ статията „Прѣславъ“ на настоящитѣ Извѣстия.

лесната и опрѣна на прѣстолния стѣлбъ; между тѣхъ се намѣри друга, варовита, четвъртита и по-малка плоча съ дупка варовита, четвъртита и по-малка плоча съ дупка, която, ясно е, била поставена на самия прѣстоленъ стѣлбъ, а на нея — прѣстолната плоча. Тѣ първоначално сж си стоели въ истинското си положение, но вслѣдствие събарянето на храма, падането на покрива и кубетата, — вслѣдствие на всичката тази тежестъ, сж паднали и изкривили. Колкото за олтарната постилка, тази е почти изцѣло запазена, а отчасти е запазена онази на цѣлия храмъ.

2. На югъ отъ храма се намиратъ редъ келии, раздалечъ на 11 м., съ три раздѣления, отъ които послѣдното е най-дългото — 15½ м. Това сж били собствено избитѣ, а самитѣ живѣлни келии сж били на горния етажъ. Въ най-дългата келия се намѣриха двѣ стрѣли и единъ глиненъ голѣмъ купъ строшенъ на много части.

3. Успоредно съ тѣзи келии е и верандата, — дългъ коридоръ, а подъ тази постройка, на по-ниска площъ, сж построени и други отдѣления, прѣдначението на които не може още да се разбере, тѣй като още не сж разкопани съвършено. Едната отъ тѣзи изглежда да е служила за пещъ, а въ другата се намѣриха, освѣнъ другитѣ прѣдмети, и една стрѣла.

4. На западъ или ю.-з., отъ храма, на 5 м. разстояние, се намира друга пристройка, съ двѣ келии, отъ които прѣзъ по-малката минава водопровода за долината, а въ другата, по-голѣмата, се намѣри единъ гробъ, съ скелетъ, а прѣдъ тази келия, на изтокъ, — други два гроба съ по единъ скелетъ. Още единъ подобенъ гробъ се откри до самия храмъ, къмъ входа, при южното му олтарче.

5. Къмъ с.-з. жгълъ на храма, на сжщото разстояние, се разкри друга, тѣй наречената „терасова“ келия, постлана съ квадратни, варовити плочи, а на сѣверъ отъ нея, други подпорни зидове, съ подраздѣления, подобни на стаи, но още не сж доразкрити.

6. Като продължение отъ зидовѣтъ на тази келия, тъкмо на с.-з. се намира друга дълбока стая, а непосредствено до нея е кулата, която високо и гордо се е издигала въ този свещенъ и вѣчно-таинственъ долъ.

7. На сѣверъ отъ храма се спусчатъ 12 стѣпала, т. е. една стѣлба, която води за една сводова гробница, чиито сводове, пострадали силно отъ зли ржѣ и отъ вѣковетѣ, не можаха да се задържатъ. Въ тази гробница се откриха 6 гроба, отлично изработени и циментирани, четирѣтѣхъ отъ които имаха скелети, а двата празни. Въ първитѣ два гроба, паралелно стоещи, се намѣриха по два скелета, въ третия послѣдующъ — единъ, а въ четвъртия гробъ — два скелета, отъ които единъ женски, а другия дѣтски, на около едногодишно дѣте, който бѣ сложенъ до лѣвата страна на женския скелетъ ¹⁾.

Тѣзи сж до сега изровенитѣ изъ земята постройки. Не ще и дума, че ще се разкрийтъ още такива, като се продължатъ дружественнитѣ разкопки идното лѣто.

Отъ изкопанитѣ прѣдмети ще изброимъ само по-главнитѣ въ тази прѣдговорна статия за патлейнскитѣ разкопки, тѣй като, когато се прѣвършатъ окончателно послѣднитѣ, тогасъ, било въ особенна статия, или брошура, ще се изложи всичко, що е разкрито и намѣрено.

До сега сж изкопани: единъ желѣзенъ кръстъ 12 см. дълъгъ; единъ кръстъ издѣлбанъ на дебелъ мраморенъ корнизъ, дълъгъ 10 см.; другъ кръстъ издѣлбанъ на варовникъ; двѣ мраморни плочи, срѣдняя величина, съ издѣлбани по тѣхъ кръстове; единъ мраморенъ откъслекъ отъ надписъ, отъ когото сж останали само двѣтѣ букви АЄ; една византийска монета; малки кжсове оловени листа; двѣ колони, на едната си страна съ орнаментъ лира, дълги по 1.40 м.; единъ мѣденъ пръстенъ съ кръстъ; керамични издѣлия по-вече отъ 15-20 вида, начупени на стотини кжсове; стъкла най-разновидни и разноцвѣтни; стъклени мозаики; стъкла отъ полюлеи и кандила; множество кюлчета отъ изгорѣло стъкло; тухли квадратни, правоъгълни и триъгълни; мраморни квадрати, правоъгълници и триъгълници; три разномормени стрѣли; едно точило; много гвоздеи; кжсове отъ мраморенъ кюпъ; два варовити и три почупени капители; единъ четвъртитъ стѣлбъ; останки отъ черна и червена боя; единъ кжсъ отъ мазилка съ фреска на него; единъ мраморенъ правоъгълникъ съ ху-

¹⁾ Че скелета е женски — се произнесе военния лѣкаръ въ Шуменъ г. Д-ръ Ямуковъ, а възрастъ на дѣтския скелетъ опрѣдѣли лѣкаря при бактериологическия институтъ въ София г. Д-ръ Тодоровъ.

бави орнаменти по него; единъ откъслекъ отъ мряморна плоча съ остатки отъ надписъ по нея и др.

Отъ всички тѣзи изброени прѣдмети кръстоветѣ сж, които най-живо ни свидѣтелствуватъ, че това дѣйствително е било единъ християнски мѣнастирь съ храма и всичкитѣ му необходими пристройки. Разнитѣ видове червени, шлифовани тухли и мрямори показватъ, че постилката, както въ олтаря, храма и около храма, е била все отъ тѣхъ. Множеството стъклени кжсове, полировани отъ едната страна съ златозеленъ цвѣтъ, а отъ другата олѣпени съ хоросанъ ни показватъ, че тѣ първоначално сж били залѣпени на извѣстна повърхность и послѣ разлѣпени и изхвърлени навънка отъ храма. Другитѣ видове стъкла, съ различни форми и цвѣтове, ни показватъ, че прозорцитѣ на храма и околнитѣ му келии сж имали разноформени и разноцвѣтни прозорци и стъкла. Тоже такива стъклени откъслечи се намиратъ, които ясно твърдятъ, че тѣ сж части отъ кандила и полюлеи. Тритѣ вида стрѣли сж намѣрени: едната въ най-дългата келия, а другитѣ двѣ — въ другата, паралелна на тази. Тѣ живо ни свидѣтелствуватъ, че този мѣнастирь е притежавалъ и воени лица, войници и пр., на врѣмето си. Единствения откъслекъ отъ фреска, ни свидѣтелствува за една важна промѣна и прѣокраса на храма, който до извѣстно врѣме е билъ украсенъ съ керамични плочки извжтрѣ, които, слѣдъ разграбването на мѣнастиря, когато той бива възобновенъ, замѣнятъ съ фрескова живопись. Въ изработката на мряморнитѣ фрагменти, съ часть отъ надписи по тѣхъ, е твърдѣ оригинална: тя е въ видъ на тѣсни, дълги стълбички, или по добрѣ, редове, по които сж написани буквитѣ.

Но като най-важна удирка въ този мѣнастирь е старобългарската керамика, прѣдставена отъ около 20 разновидни керамични издѣлия, съ най-разноцвѣтна и разновидна орнаментика. Глината, изъ която сж приготвяли тѣзи керамични издѣлия, е вземена отъ глината, що се намира на сжщото мѣсто. Всичкия строителенъ материалъ, изключая варовницитѣ, е все вземенъ отъ сжщото мѣсто. И този именно материалъ, тази именно керамика, най-красноречиво ни говорятъ за българския характеръ на мѣнастиря, както и за художествения вкусъ на тогавашния българинъ. Тѣнкостьта на изработката на тази керамика, чудесната и художествено изработена орнаментика, най-хармоничното поставяне разнитѣ тонове на

цѣтветѣ, твърдѣ нежнитѣ извивки на разнитѣ фигури, — всичко това ни говори за единъ художественъ вкусъ, за една смѣла живопись, която може да излѣзе изподъ рѣцѣтъ само на хора, които притежаватъ една доста висока култура. Едни отъ керамичнитѣ издѣлия, които сж съ квадратна форма, сж служили за олѣпване на вжтрѣшнитѣ стѣни на храма, — първия видъ на този послѣдния — съ картини, образи и надписи по тѣхъ, други сж стоели по корнизитѣ, трети — по рамкитѣ на икони, четвърти керамики сами сж прѣдставлявали икони и пр. А като най-знаменително по тази керамика е това, дѣто по вжтрѣшната ѣ страна, opakито се намиратъ писани старобългарски букви и други бѣлѣзи. Тѣзи послѣднитѣ най-категорично, най-тържествено ни доказватъ, че това е единъ мѣнастирь отъ висококултурно и царско достойнство, и че, слѣдователно, е отъ твърдѣ голѣмо значение за българската история.

Отъ всичко до тукъ казано за „патлейнскитѣ“ разкопки, отъ наблюденията ми върху всички изкопани постройки и прѣдмети, отъ характера на самата мѣстность, гдѣто е построень мѣнастиря, отъ всичко онова, що е писано въ историята и разнитѣ брошури за св. царь Борисъ излиза, *че този трѣбва да е мѣнастиря на царь Бориса*, който мѣнастирь непрѣмѣнно е носилъ името „св. Пантелеймонъ“¹⁾. Къмъ тази мисль, т. е., че този трѣбва да е мѣнастиря на св. царь Бориса, кждѣто той се оттеглилъ да прѣкара послѣднитѣ си години въ постъ и молитва, ни навеждатъ и слѣднитѣ обстоятелства: 1). че самъ Омортагъ въ надписа на колоната си, поставена отъ него на построения му мостъ на р. Тича, казва, че отъ това врѣме, т. е. отъ 822 г. насетнѣ, се започва прѣнасянето столицата отъ Плиска въ Прѣславъ²⁾. Значи, още отъ Пресияма Прѣславъ почва да става столица, а при Бориса той става вече настояща такава; 2). както отъ историята, така и отъ разнитѣ биографии на царь Бориса се разбира, че той, като се отрича отъ прѣстола, се оттегля въ близъкъ около Прѣславъ мѣнастирь да прѣживѣе послѣднитѣ си години.

¹⁾ Мѣстното население обикновено казва на името „Пантелеймонъ“ или „Пантилей“ — „Патлей“ и отъ тукъ названието на цѣлата мѣстность „Патлейна.“

²⁾ Успенскій, Шкорниль и др.: „Матеріалы для болгарскихъ древностей въ Абоба-Плискѣ“, 547.

Тѣй напр. въ брошурата : „Служба свѣтаго равноапостола царя Бориса“ на стр. 51 се казва : „Дѣхъ Божій призвѣніенъ вѣрѣ-
теса въ тѣбѣ, тревлаженне царю Борису, того рѣди вѣрѣ оут-
вердѣнѣ, ѿ цркви воздвигнѣнѣ, совлѣкаѣ ѿси вагранницѣ цар-
скѣю, ѿ ѿдѣлваса въ врѣтище молѣніа, въ пѣстыню Тыческѣю
вселѣлса ѿси.“ Освѣнѣ, че на всѣка почти страница на тази бро-
шура се споменува за мѣстото на въпросния мѣнастирь, но на
стр. 51 ясно се казва, че „на Тычѣ ѿбѣтѣа ѿсновалѣ.“ Това
сжщо споменува г. Н. А. Начевъ въ брошурата си : „Врѣме
и животъ на св. царь Борисъ Михаила“ стр. 65. 3). Руския
ученъ Юрій И. Венелинѣ, като говори въ своята „Исторія
Болгарѣ“ за царь Бориса на стр. 159, казва : „ . . . и по-
слѣдніе дни свои посвятилъ тышинѣ и благочестію, проводя
время, большею частію, въ монастырь, имѣ учрежденномъ.
[к. н.] гдѣ старался оутвержденіи своихъ поданныхъ въ
истинномъ ученіи Спасителя, и оу образованіи достойныхъ
пастырей и учителей“ (к. н.). Отъ тѣзи мисли, изложени въ
историитѣ и на други учени, се ясно вижда, че въ подобенъ
моментъ, когато Борисъ дава нова религія на народа си, съв-
сѣмъ новѣ държавенъ строй, нова писменность, той далечъ е
не могаль да си строи мѣнастирь далечъ отъ Прѣславъ и, слѣ-
дователно, да отиде да живѣе доста надалеко отъ прѣстолния
си градъ. 4). Извѣстно ни е, че старобългарската писменность
се въвежда въ България почти едноврѣменно съ приемане на
християнството. И тукъ, въ въпросния мѣнастирь, доколкото
знаемъ, за първи пѣтъ въ българска старина отъ IX в. въ
Прѣславъ, се намиратъ, макаръ и откъслечни, старобългарски
букви. Отъ тѣзи и други данни иде да се заключи, че въ тази
знаменита святиня сж изобилствували множество старобългар-
ски надписи и памятници, но и затова пѣкъ византийцитѣ,
отъ врѣмето на Иванъ Цимисхесъ, 971 г. и по-пслѣ, въ врѣме-
то на Василий II българоубица, 1000 г., при второто прѣвзе-
мане на Прѣславъ, сж всичко скжпо ограбили, памятници и
документи унищожили и, най-сетнѣ, всичко сж прѣдали на
разорение и опожарение! . . . 5). Намирането на старобългар-
ска писменна, буквена титла и глаголицата „А,“ тоже ни гово-
рятъ още по-краснорѣчиво за великото значение на този мѣ-
настирь. 6). Че този не е отъ обикновеннитѣ общонародни

мънастири за онази епоха, отъ втората половина на IX в., се вижда отъ това, дѣто сж намѣрени сръдневѣковни стрѣли на 3, 4 и 5 метра подъ земята; а това ни навежда на мисълта че тукъ сж живѣли и военни лица. 7). Сжществуването, както и по-горѣ се спомена, на скелети — женски и дѣтски — ни тоже каратъ да вѣрваме, че мънастиря се е обитавалъ не отъ обикновенни лица.

Отъ дотукъ изложеното за този мънастиръ, съвсѣмъ не слѣдва, че е казана послѣдната дума за него.

Трѣбва да се прѣвършатъ разкопкитѣ и чакъ тогасъ да се изкаже едно, сравнително, по-подпълно и обосновано мнѣние.

Гр. Прѣславъ, януарий 1910 г.

VII.

Прѣславъ.

Съобщава К. Х. Шкорпиль.

A.

Географически прѣгледъ на околността му.

Прѣславската планина образува първа естествена укрѣпителна линия на пътя отъ Дунава къмъ Цариградъ.

Планината се почва на западъ съ Каябашскитѣ скали, на югъ отъ с. *Чекендинъ* (Ескиджумайско) и се свършва до пролома на Лопушенската рѣчка (Лахналжкъ дере) между с.с. *Лопушина* и *Реджебъ махле* (Провадийско). Въ дѣсния жгълъ на тази рѣчка и р. Тича се издига уединенъ върхъ „*Арковна*“ (366 м.) съ развалини на една стара крѣпостъ, която съ крѣпоститѣ: *Истенликъ* (Στενόν¹) на западъ отъ с. Реджебъ махле и *Карабурунската* (Черни върхъ), сж пазили Лопушенския проходъ — най-стария и единъ отъ най-важнитѣ проходи въ източния Балканъ.

Прѣславската планина на три мѣста е пробита съ рѣки въ дълбоки гористи проломи, които още отъ най-старитѣ врѣмена сж имали стратегично значение и сж играли важна роль при укрѣпителната система на източния Балканъ и неговитѣ прѣдпланини и затова сж били пазени съ крѣпости. Тѣзи проломи сж:

1. *Дервентъ*, проломътъ между Герловската долина и Ески Джумайското поле, на р. Врана, прѣзъ който води шосето Османъ-Пазаръ—Ески-Джумая. До сѣверното му устие се намиратъ развалини на единъ старъ градъ. Проломътъ е билъ пазенъ съ три крѣпости: „*Градище*“ (на югоизтокъ надъ с. Дервентъ) до южното устие; „*Кале-дузу*“ (Куртъ-Кале) до сѣверното устие, а „*Хисаръ-Кале*“ — на платото на планината въ срѣдата надъ лѣвия брѣгъ на пролома. Споредъ едно прѣдание, с. Дервентъ е било християнско (до селото има развалини на една църква) и, носило, както и пролома, име „Уица.“

¹) Абоба-Плиска стр. 563 заб. 1.

2. *Герловски* (въ Прѣславско) или *Прѣславски* (въ Герлово) *проломъ* на р. Тича ²⁾ между Герловската долина и Прѣславското поле.

3. *Байрямдерски проломъ* на рѣката Кръшилница (Байрямъ-дере) между Ришката долина (Чалж-кавакъ) и югоизточния жгълъ на Прѣславското поле. Този проходъ е билъ пазенъ съ двѣ крѣпости до сѣверното му устие: *Пчелина-кале* (Пчелникъ-кале) — надъ лѣвия брѣгъ на пролома и *Читрѣкско Хисаръ-кале* — надъ дѣсния му брѣгъ, а *Кълновско Кале* — въ югозападния жгълъ на Провадийската планина.

Освѣнъ казанитѣ проходи, въ Прѣславската планина е имало редъ други проходи прѣзъ планината, които сжщо сж били укрѣпени отъ двѣтъ страни на планината съ редъ крѣпости.

Съ третѣ пролома планината е естествено раздѣлена на 4 части:

1. *Карталийска* ³⁾ — на западъ отъ прохода Уица;

2. *Прѣславска гора* (на рус. карта Дервентъ Балканъ) до Герловския проломъ, най-висока въ източната си часть, наречена *Дервишиа* (735 м.);

3. *Драгоевско Смядовска гора*, раздѣлена съ Ришкия проходъ, най-висока въ западната си часть, наречена *Карабурунска* (Черенъ връхъ, 615 м.);

4. *Сарж-кованлъшка* до пролома на Лопушенска р. (до 515 м.).

На сѣверъ Прѣславската планина се спуща стрѣмно въ Ески Джумайското (Вранско) поле и въ Прѣславското поле, а най-източната ѝ часть — въ тѣсната долина на р. Тича, образувана отъ тази часть на планината и южния клонъ на Провадийската планина.

Най-важенъ и най-стратегиченъ пунктъ на сѣверната страна на планината е *сѣверното устие на Герловския проломъ*. Още въ прѣдисторическитѣ врѣмена тукъ е сжществувало селище; слѣдитѣ му се намиратъ на западъ отъ окол.

²⁾ Българското население не употрѣбява названието: „Камчия“, но названието „Тича“, което се споменува въ надписа на Омортагъ като „Тобѣѣа“ (Абоба-Плиска стр. 545—554, Табл. CXVIII), вмѣсто Голѣма Камчия (Буюкъ или Акили Камчи), а „Луда рѣка“ — вмѣсто Малка Камчия (Дели Камчи).

³⁾ С. Картали (рус. карта: Кыртырлы) се състои отъ двѣ села Къочекларъ и Орченларъ (Ески Джумайско).

градъ Прѣславъ въ мѣстността *Мъртвица*¹⁾. Намирането на македонски и римски монети въ околността на Прѣславъ, показва, че и въ тракийско и римско врѣмена е имало тукъ заселище.

Ханъ Омортагъ е избралъ това мѣсто за постройка на нови аулъ (дворецъ) *Тоутѣѡ* (Тича) въ 822 г. сл. Хр.²⁾, който вѣроятно въ врѣмето на царъ Симеона (888—927) е билъ повдигнатъ за главна резиденция на българскитѣ царе и като такава се споменува подъ ново име „*Прѣславъ*“ или *Велики Прѣславъ* (ή Μεγάλη Περίσθλαβα³⁾).

Този пунктъ е изходъ къмъ най-важнитѣ проходи въ източния балкански гребенъ: *Върбишки*, който въ срѣднитѣ вѣкове се споменува подъ името *Сидера* (*Σιδερά πύλαι σιδηραῖ*), *Ришки*, който се споменува подъ името *Верезава* (*Βερί-υάβον*, *Верезάβα*) и къмъ други четири по-малко важни проходи между първитѣ два. Оттукъ е водилъ и правъ пѣтъ къмъ Котленския проходъ и други два по-малки проходи между този проходъ и *Върбишкия*. Съ повдигането аула *Тоутѣѡ* на столица и стариятъ пѣтъ, който е вървѣлъ на сѣверъ успоредно съ Балкана прѣзъ *Абобскитѣ укрѣпления*⁴⁾ отъ гр. *Одесосъ* (Варна) прѣзъ гр. *Маркианополъ* (Рѣка Девня) и гр. *Никополъ* (до с. Никюпъ) въ гр. *Мелта* (с. Чомаковци) е билъ прѣмѣстенъ по на югъ, къмъ политѣ на Прѣславската планина. Въ това ново положение пѣттътъ е описанъ отъ арабския географъ *Идриси* въ съчинението му отъ 1153 г., както слѣдва⁵⁾: „Отъ града *Барнасъ* на брѣга на *Бонтосъ* има 30 мили навжтрѣ къмъ хубавото мѣсто *Бетерни*. Оттука има пакъ 30 мили или едnodневенъ пѣтъ къмъ западъ до града *Борфанто*, който лежи на една рѣка между двѣ планини. Оттука е едnodневенъ пѣтъ къмъ града *Мигали Берисклафа*, който лежи на една рѣка, която на югъ отъ *Барнасъ* се влива въ морето; този градъ е билъ голѣмъ и славенъ, сега е пропадналъ. Оттукъ е единъ малкъ дневенъ пѣтъ до

¹⁾ Прѣдмети, които се намиратъ тука (камѣни чукове, глинени сѣдове и др.) иматъ сѣщия типъ, както ония, що се срѣщатъ въ прѣдисторическитѣ заселища отъ камѣния периодъ (Глд. Х. К. Шкорпилъ, Могили, Пловдивъ, 1892, стр. 80 и др.).

²⁾ Абоба-Плиска, стр. 544 и др.

³⁾ Абоба-Плиска, стр. 560.

⁴⁾ Абоба-Плиска: Сѣверо-балканская дорога, стр. 469—482.

⁵⁾ W. Tomaschek: Zur Kunde der Hämus-Halbinsel II. Die Handelswege im 13 Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi, стр. 28.

Мисионосъ, старъ и значителенъ градъ, който лежи до подножието на една височина въ водна и прѣвъзходно положена страна и извлича голѣмъ доходъ отъ търговията.“

Споредъ нашитѣ изслѣдвания, споменатитѣ въ описанието на този пжтъ градове сж били слѣднитѣ:

Барнасъ = *Варна* на брѣга на Черно-море (Pontus).

Бетерни, вѣроятно *Витренъ*. Когато императоръ Алексий I. въ 1088 год. бѣгалъ отъ Силистра (Дриста), изпратилъ военния си багажъ прѣзъ Βέτρινον понеже пжтътъ прѣзъ Вел. Прѣславъ е билъ заетъ отъ неприятеля⁴⁾. Това мѣсто отговаря на с. *Авренъ*, разположенъ на най-високото мѣсто на западния край на Авренската планина, гдѣто има три крѣпости: „*Петричъ калеси*“ на сѣверозападния край, „*Акъ веранъ*“ (Кишишликъ) на югозападния край на планината, а малка крѣпость на жгъла на *Голѣмата канафа* (на югъ отъ Петричъ калеси), съ стари селища, църкви и скални вдлъбнатини въ околността на тѣзи крѣпости.

Борфанто (Прованто, Провато) отговаря на Провадия, която, споредъ описанието, е била на сегашното си мѣсто до рѣката.

Мигали Берисклафа е тождественъ съ стария Вел. Прѣславъ.

Мисионосъ (Меберсиносъ, Мирсиносъ, Месиносъ), развалинитѣ на който се намиратъ до сѣверния край на пролома Дервентъ (Уица), което мѣсто напълно отговаря на описанието на този търговски градъ.

*Герловски проломъ*⁵⁾. Този проломъ на р. Тича се намира между двѣтѣ най-високи планински групи: отъ западъ *Дервиша* на Прѣславската гора, а отъ изтокъ *Карабурунска* на Драгоевската гора. Двѣтѣ групи сж разцѣпени къмъ пролома съ кжси стрѣмни долинки, почти непроходими, между

⁴⁾ Anna Comn. I. p. 344.

⁵⁾ Въ пролома расте интересно дръвче съ хубави червеникави цвѣтове; населението го нарича, споредъ вида на плодоветѣ му, „дивы рошкове“ или кечи-буйнусу (т. е. кози рогчета.) Научното му название е *Cercis Siliquastrum* L. Изъ народа се говори, че когато турцитѣ прѣвзели тукашнитѣ страни, царица проклела това дръвче да завързва плодове, които да не сж за ядене. Въ България се срѣща това дръвче още само до Анхиало и до текето (до Козлуджа). Отецеството му е Азия (Индия и др.) и южна Европа (Гърция, Македония и др.).

Интересно е още друго дърво, което расте въ Прѣславската гора (на Дервиша); то е дивия кестенъ (*Aesculus Hippocastanum* L.) Види се, че той е тука съморасълъ, подобно както въ Тесалия. До сега сж смѣтали дивия кестенъ за прѣнесенъ отъ Азия въ Цариградъ (около 1557 г.).

които се спускатъ, повечето дълги и стръмни рътове въ завоитъ на р. Тича, която протича пролома на разстояние 10 км. По склоноветъ на Дервиша върви новото шосе за Върбишкия проходъ между гр. Прѣславъ и с. Кара-демиръ въ сѣвероизточния пжтъ на Герлово.

При описанието на околността на прохода ще се ограничимъ повечето съ тѣзи мѣста които сж свързани съ столица Прѣславъ.

На сѣверозападъ отъ Дервиша се отдѣля единъ дълъгъ връхъ, нареченъ *Забуйтъ* (350 м.), който само съ едно тѣсно седло е съединенъ съ казаната планинска група; върха Забуйтъ е отдѣленъ на югъ чрѣзъ една долинка *Каръ-йолъ* отъ по-южния връхъ „*Малъкъ Драганъ*“, който на западъ се съединява съ в. *Голъмъ Драганъ* и *Бѣлоградска поляна*. Отъ послѣдната къмъ сѣвероизтокъ се намиратъ върховетъ *Меча Крѹша* (Ай-Армуду) и *Кушле* съ *Габрова стока*; между послѣдния и на западъ отъ в. Забуйтъ се образува една малка котловинка, наречена „*Тонесецъ*“ съ изворитъ на *Тонешка рѣка* и едно кладенче, наречено „*Старо*“ или „*Свето кладенче*.“ На сѣверъ долината Тонесецъ е затворена съ низкъкъ рѣтъ, който се спуска отъ Габрова стока, завива къмъ изтокъ между Тонешката рѣка и Прѣславската рѣка, на която отъ двѣтъ ѝ страни е разположенъ окол. градъ Прѣславъ и се свършва скалисто до р. Тича; този рѣтъ ще наречемъ *Прѣславски*; той носи на разни мѣста разни названия (*Драката*, *Черешето*, *Табията* и надъ *Вареницитъ*).

Отъ Бѣлоградската поляна къмъ сѣверозападъ се спускатъ три рѣтове, на срѣдния отъ които се намиратъ развалини на една малка крѣпостъ, наречена „*Бѣлото градище*“ или „*Бѣлъ градъ*“ съ останки на единъ водопроводъ; на срѣщуположната страна надъ прохода Дервиша, прѣзъ който водило старото шосе отъ гр. Прѣславъ за с. Иваново (*Уйванъ*), се издигатъ три чуки *Голешъ*, *Орелчето гнѣздо* и *Шаханка* (сѣверната).

На гребена на върха Забуйтъ се издигатъ двѣ малки скалисти вършини: *Качулка* на западния му край и *Голешъ* почти въ срѣдата; отъ тѣхъ къмъ югъ излизатъ два кжси клона, източния нареченъ *Таушанъ*, между който се образуватъ двѣ долчинки, наречени *Каръ* и *Таушанъ бунаръ*. Отъ *Голешъ* и гребенътъ на Забуйтъ, който върви въ югоизточно направ-

ление се снишава и на края като скала „Ялова скала“ (Касаръ-канара) се спуска отвѣсно къмъ р. Тича; отъ източната частъ на Забуитѣ, се отдѣля на сѣверния му склонъ една могилообразна вършина, наречена *Сакаловата Могила*. Другъ гребенъ отъ Забуитѣ, отъ вършината Качулка се спуска стръмно къмъ сѣверъ къмъ Тонешката рѣка на склона на който се намира една мѣстностъ нарѣчена *Мънастиръ*, а подъ нея друга „*Подъ мънастиря*“ и затова казания гребенъ ще наречемъ *Мънастирски*; на западъ този гребенъ се спуска стръмно къмъ долинката Тонесецъ. Между двата гребена на Забуитѣ се образува единъ жгълъ; подъ този жгълъ къмъ сѣвероизтокъ до носа *Гебе-клисе* се простира една почти равна мѣстностъ, която се спуска стръмно къмъ Тонешката рѣка и къмъ долината на Тича; между източния брѣгъ на тази равнина, и лѣвия брѣгъ на р. Тича се намира по-низка равнина, наречена „Селище,“ а близо до южния ѝ край една частъ „Радула,“ подъ ъшмата съ сжщото название въ стръмния брѣгъ.

Тонешката рѣка като мине тѣснината между Мънастирския и Прѣславски гребени, носи название „*Урумска рѣка*“ (Урумъ дере), Румска рѣка⁹⁾, отъ което въ ново врѣме е произлѣзло ново погрѣшно название „Крумска рѣка.“

Карабурунската група надъ дѣсния източенъ брѣгъ на пролома е отъ горѣ широка и почти плоска съ най-високия връхъ *Кара-бурунъ* (Черенъ връхъ, 615 м.), който много стръмно се издига надъ пролома; на югоизтокъ отъ него е другъ връхъ „*Отъкъз*“ (Воткъзъ, 600 м.), а отъ този връхъ къмъ югоизтокъ се стѣснява и снишава планинския гребенъ къмъ Ришки проходъ (370 м.).

На сѣверъ отъ тази група се отдѣля една частъ съ една сѣдловина, която се образува между долините *Патлейна* (тече къмъ р. Тича) и *Содолъ* (Сухъ-долъ, тече къмъ Драгоевска рѣка). Тази частъ се разклонява вилообразно: дългъ връхъ „*Узунъ-Аланъ*“ надъ долината Патлейна, се снишава къмъ западъ съ *Меча дунка* или *Пропосъ* (Пропастъ въ източната му частъ) и връхъ „*Божка*“ къмъ сѣвероизтокъ съ двѣ вършини, на крайната отъ която сж развалини на малко укрѣпление. На сѣверното подножие на тази частъ отъ планината се образува малка котловинка „*Аврадако*,“ ограничена

⁹⁾ На едно мѣсто „Качица,“ понеже ходили тукъ съ каци за вода.

на сѣверъ съ низкъ рѣтъ *Мешеликъ* и *Аргато* — послѣдниятъ отъ срѣщулежащия Прѣславски рѣтъ, отдѣленъ съ пролома на р. Тича; тази котловинка се спуска къмъ р. Тича съ стрѣменъ високъ брѣгъ, разцѣпенъ съ доловетѣ „*Бѣлъ брѣгъ*“ и „*Вабилинъ долъ*“, които прѣсичатъ котловинката. Тази котловинка, заедно съ котловинката на лѣвия брѣгъ на р. Тича, между в. *Забуйтъ* и *Прѣславския рѣтъ*, образуватъ една цѣла котловинка, разцѣпена съ течението на р. Тича на двѣ части; тя е била избрана отъ хана Омортага за основанието на новия аулъ (дворецъ) и затова ще я нарѣчемъ *Старопрѣславска*.

Драгоевската рѣчка се почва на югъ отъ с. Драгоево въ една тѣсна гориста долинка „*Пануца*“ между източнитѣ склонове на *Отъкъ* (западъ) и дългия рѣтъ *Люрденица бурунъ*. Отъ лѣвата страна приема долѣтъ Пануца двѣ кѣси долинки „*Меча стока*“ и „*Мала Фалива*.“ Между двѣтѣ долинки се издига единъ върхъ, който съ една тѣсна ивица е съединенъ съ *Отъкъ*; на ивицата се намиратъ развалини на една кула (12×23 кр.), а на върха развалини на една крѣпость, наречена „*Градище Пануца*.“ Въ дола Малка Фалива, на сѣверъ отъ крѣпостѣта, който я дѣли отъ върха „*Голешо*“, който се пада вече въ Драгоевското поле, се намиратъ развалини на едно тракийско капище, до което сж били намѣрени голѣми купове и много монети на Александра и Филипа Македонски.

Върха *Голешъ* съ една седловинка „*Дебелецъ*“ е раздѣленъ на два върха, отъ които южниятъ се нарича *Стоенчева Голешъ*; този къмъ западъ е съединенъ чрѣзъ една скалиста ивица съ върха, който се пада къмъ западъ въ завоя на долината *Содолъ*, къмъ сѣверъ въ дола *Чаушъ бунаръ*, а пкъ къмъ югъ въ дола *Църковна Стока*. На този върхъ, нареченъ *Содолско Градище*, има развалини на една крѣпость и задъ крѣпостѣта на западъ на равнището има сжщо развалини отъ едно здание около 40 м. дълго; на южния клонъ на ивицата сж развалинитѣ на единъ водопроводъ.

На седловината, която съединява върха *Стоенчева Голешъ* съ *Отъкъ*, се намиратъ развалини на една кула. Край тази кула е минавалъ старъ пѣтъ, който се изкачвалъ на планината по долината *Содолъ*, по сѣверния клонъ на *Содолското градище* и по западнитѣ склонове на *Стоенчева Голешъ* и *Отъкъ* и е отивалъ надъ крѣпоститѣ на *Герловския про-*

ломъ къмъ крѣпостъта *Тошовица* и *Салихлерски проходъ*, който е билъ пазенъ на южната страна съ четири крѣпости: *Салихлерско кале* на лѣвия, а *Подвиско*, *Манолитско* и *Прилѣпско* калета на дѣсния брѣгъ на Луда рѣка. Къмъ крѣпостъта *Тошовица* е водилъ и другъ пжтъ по Герловския проломъ.

Отъ Карабурунската група се спускатъ рѣтове къмъ Герловския проломъ; на тритѣ отъ тѣхъ се намиратъ развалини на крѣпости, а именно:

1. „*Градище*“ или „*Кула*“ на сѣверъ отъ в. Карабурунъ на края на гребена, който се спуска по сѣверозападно направление край дола Патлейна отъ в. *Плоска могила*, надъ р. Тича, на югъ отъ *Ялова скала* (Касаръ Канара).

На югъ отъ върха Карабурунъ:

2. *Перешу Хасаръ* (Першу — или Перше Хасаръ) на рѣта, който се спуска почти на югъ отъ платото на планината „*Карталъ дузу*“ къмъ стока на рѣчица „*Ясаръ-дере*“ (Куру-дере) въ р. *Герше дереси*, дѣсни притокъ на р. Тича. Крѣпостъта се издига въ една котловинка между рѣтоветѣ *Першу баиръ* и *Чичекъ баиръ* отъ двѣтѣ страни на Перше дереси. До стока на двѣтѣ рѣчки има развалини на една малка църква.

3. *Текенли-Бурунъ Хасаръ* или *Кесме-кая-Хасаръ* на рѣта, който се спуска отъ планината отъ върха „*Скомино*“ (Скемне бурунъ) къмъ югоизтокъ, между доловетѣ *Проданитъ* и *Карадемфски граи* ⁹⁾.

На югъ на Карабунарската група се спуска къмъ рѣката Тича, отъ изтокъ къмъ западъ, единъ рѣтъ *Гебеклица* на югоизточния склонъ на който, надъ единъ брѣгъ се намиратъ развалини на една малка църква „*Гебе-клизе* или *Клиседжикъ*“ до южния входъ на Герловския проломъ, много пжти разкопана отъ иманяритѣ.

Прѣзъ Текенли-бурунъ-Хасаръ се е изкачвалъ старъ пжтъ на планината; другъ пжтъ се е изкачвалъ на планината по склоноветѣ на Першу баиръ, завивалъ около изворитѣ на Ясаръ-дере, край Перешу-Хасаръ на Карталъ дузу.

⁹⁾ Едното отъ тѣзи три укрѣпления както прѣдполагаме трѣбва да е „Устионъ“, за който споменува Philes въ началото на XVI вѣкъ (K. Jiresek, Christl. Element, I. 83). Тукъ близу е билъ, види се мѣнастиря: „на оустин Тыча (свѣтлаа златаа църквы новаа сътворена естъ тѣмъжде кнѣзьмъ)“ за който се говори че е билъ основанъ въ 907 г. отъ Симеона (Абоба-Плиска, стр. 547).

Б.

Старата столица¹⁰⁾.

Столицата Прѣславъ се е състояла отъ двѣ укрѣпления на лѣвия брѣгъ на р. Тича въ старопрѣславската котловинка.

Укрѣплението на стария градъ е сжщо както въ първата българска столица *Плиска*; то се състои отъ двѣ крѣпости — *външна и вътрѣтна*¹¹⁾. Двѣтѣ крѣпости сж заградени съ дебели зидове (въ Плиска има само вътрѣшната крѣпостъ).

Външната крѣпостъ се опира о естествени укрѣпителни линии: на югозападъ гребена на Забуитѣ, южната половина на западната страна на мѣнастирския рѣтъ, сѣверната страна на Прѣславския рѣтъ, а източната страна на р. Тича. Главната форма е четвъроужгълникъ; само югозападната и източната стѣни сж изкривени както извиватъ естественитѣ бази, о които тѣ се опиратъ.

Сѣверната стѣна се почва отъ брѣга на р. Тича, отъ воденицата, наречена „*подъ вареницитѣ*“; тя върви въ една права линия въ направлението 70°СЗ. най-напрѣдъ по юго-източния склонъ на Прѣславския рѣтъ (800 кр.), послѣ по почти хоризонталната плоскостъ на рѣта, край новитѣ гробища, до сѣверозападния жгълъ на крѣпостъта (1100 кр.); отъ тази стѣна нищо не се е запазило и линията ѝ се познава въ видъ на плиткъ ровъ, въ който се изкопаватъ останки на зида, или като низкъкъ насипъ.

Западната стѣна върви въ направлението 25°ЮЗ по плоскостъта на рѣта (мѣстн. „Черешето“) до южния му склонъ (570 кр.), спуска се по склона къмъ Тонешка рѣка (174 кр.); на дѣсния брѣгъ на рѣката се изкачва по *Мѣнастирския рѣтъ*, най-напрѣдъ въ права линия (680 кр.) въ сжщото направление и послѣ въ чупена линия (585 кр.), достига до вършина *Качулка*, на която се намира ЮЗ-я жгълъ на крѣпостъта; отъ тукъ се отдѣля тѣсното седло, чрѣзъ което в. Забуитѣ е съе-

¹⁰⁾ Планътъ ще бжде помѣстенъ въ една отъ идущитѣ кн. на Извѣстията.

¹¹⁾ Leo Diaconus, византийски писателъ, който придружавалъ императора Василия II при походитѣ му противъ българитѣ, пише, че Прѣславъ се състоялъ отъ външно и отъ вътрѣшно укрѣпление. Отъ външното: τοῦ ἑστέως περιβολος (теѣхос) съ ἐπάλξεις и отъ вътрѣшното: Βασιλείος αὐτῇ τευχὸν ἐχούον κεκτρημένη ἐν ἣ καὶ ὁ πλοῦτος Μυσοῖς ἐναπέκειτο, т. е. за ограда на крѣпостъта (служи) една стѣна, единъ брустверъ (назжбена стѣна) и царски дворъ, който има малка укрѣпена стѣна, въ която вътрѣ се съхранява (има) и богатството на мизийцитѣ.

диненъ съ Дервишската група. Отъ западната стѣна сж запазени останки на зидове на нѣколко мѣста на Мънастирския рѣтъ или останки на падналитѣ блокове на зидоветѣ; почти въ срѣдата на рѣта сж запазени зидове до 1·5 м. високи.

Югозападната стѣна въ общо направление 50°ЮИ се управлява точно по вълнообразната линия на гребена на Забуитѣ и то най-напрѣдъ почти хоризонтално до вършина Голешъ (500 кр.), отъ която се спуска, особено много стрѣмно въ източната си частъ и се свършва надъ отвѣсната *Ялова скала* (Касаръ канара) (1300 кр.). Незначителни останки на крѣпостнитѣ зидове се намиратъ на нѣколко мѣста.

Източната стѣна се спуска постепенно отъ Ялова скала по сѣв. склонъ на Забуитѣ въ направлението 50°С.-И (230 кр. и послѣ направо стрѣмно се спуща до брѣга на р. Тича, отъ гдѣто съпровожда течението на рѣката въ една джгообразна линия, изпъкнала къмъ изтокъ, до сѣвероизточния жгълъ на крѣпостъта (2800 кр.) Крѣпостния зидъ е почти напълно унищоженъ.

Постройката на крѣпостния зидъ на възкащия градъ. Отъ малкитѣ останки на зидоветѣ не може точно да се опрѣдѣли начина на постройката имъ; отъ къмъ лицето сж били построени съ дѣлани камъни (квадри) отъ варовикъ; тѣзи квадри въ турско врѣме сж били дигнати като отъ тѣхъ и отъ други варовити и мряморни камъни отъ постройкитѣ въ старата резиденция сж правили варъ въ мѣстностьта „*Вареници*“ за Шуменскитѣ крѣпости. Отъ вжтрѣ зидоветѣ между квадратнитѣ лица сж били отъ простъ мѣстенъ ломенъ камъкъ изливанъ съ чистъ бѣлезникъвъ хурусанъ и чакълъ отъ р. Тича.

Отъ горѣ зидоветѣ сж били снабдени съ платформа, парапетъ и зжбци. Зжбцитѣ сж били покрити съ особени камъни (отъ варовикъ); нѣколко отъ тѣхъ намѣрихме на югозападната линия на зжбцитѣ, 320 кр. на изтокъ отъ вършина Голешъ. Покривовитѣ камъни по формата сж еднакви, но по голѣмина — два вида: голѣмитѣ 1 м. широки, 0·45 м. високи и 0·25 м. дебели, а малкитѣ 0·5 м. широки 0·23 м. високи и 0·25 м. дебели.

Формата ¹²⁾ на покривовитѣ камъни е стрѣхообразна съ

¹²⁾ Атласъ: Абоба-Плиска Табл. XXXIII. фиг. 47; сравнение съ покривовитѣ камъни отъ Плиска фиг. 46.

остъръ гребенъ; долната плоскостъ, съ която сж били положени върху зжба, е 0·72 м. широка (при голѣмитѣ); страничитѣ прѣвиснали части на плоскостъта сж украсени съ по единъ на долу нависнатъ торусъ 6·5 см. широко. Отъ голѣмитѣ покривови камъни намѣрихме 4 цѣли и много фрагменти на Забуитѣ и единъ цѣлъ въ една частна кжща въ Прѣславъ, донесенъ отъ източната крѣпостна линия; отъ малкитѣ намѣрихме два цѣли и фрагменти на Забуитѣ и единъ цѣлъ прѣдъ околийското управление въ Прѣславъ; както разправятъ много отъ такива камъни пропаднали въ Вареницитѣ. Отъ двѣтѣ голѣмини на покривовитѣ камъни е ясно, че имало два вида зжби; какъ сж били изредени тѣ — не е извѣстно.

На Забуитѣ намѣрихме покривовитѣ камъни и части отъ зжбци; споредъ тѣхъ Забуитѣ, или поне горната имъ часть сж били отъ единъ дѣланъ камѣкъ горѣ 0·7 м. широко, който 0·15 см. подъ горната повърхностъ се е стѣснявалъ съ 5 см. отъ всичкитѣ страни. Види се, че и названието „Забуитѣ“ (турски Дишликъ) произлиза отъ този зжбестъ крѣпостенъ зидъ, който отдалечъ се е очертавалъ върху тъмния фонъ на Дервишката гориста планина.

Останки на ровъ отъ вѣнъ, край крѣпостната стѣна, сж се запазили на Мѣнѣстирския рѣтъ; ровътъ личи въ видъ на запустѣлъ пжтъ и е билъ отдѣленъ отъ стѣната съ една берма.

Отъ *кулитѣ и портитѣ* не сж останали никакви слѣди. Главни порти е имало вѣроятно само двѣ; едната въ сѣверната стѣна; къмъ нея водилъ пжтътъ отъ сѣверната порта по вжтрешното укрѣпление, който е запазенъ въ видъ на ровъ на южния склонъ на Прѣславския рѣтъ; друга порта е имало въ източния зидъ, 240 кр. отъ южния му край, тамъ гдѣто крѣпостниятъ зидъ прѣпрѣчва тѣсното мѣсто (36 кр.) между подножието на Забуитѣ и брѣга на р. Тича; прѣзъ нея е водилъ Цариградски пжтъ прѣзъ Омортаговския мостъ и Ришки проходъ, и затова ще я нарѣчемъ Цариградска порта.

Въ западната стѣна 480 кр. надъ Урумската рѣка на Мѣнастирския рѣтъ личатъ слѣди на единъ старъ пжтъ, който прѣзъ портата въ това мѣсто се е изкачвалъ на планината и е водилъ вѣроятно и за Бѣлото градище.

Вжтрѣшното укрѣпление е разположено на почти хоризонтално пространство, което се простира отъ жгѣла между

Забуйтѣ и Мънастирския рѣтъ къмъ носа Гебе-клисе; то е извѣстно подѣ името „вжтрѣшенъ градъ.“

Формата му е неправилна; може да се оприличи на единъ трапецъ, странитѣ на който отговарятъ на странитѣ на вънкашното укрѣпление и къмъ който е прибавена една чети-режгълна издатка къмъ сѣверната половина на източната страна; въ сѣвероизточния жгълъ на издатката е построена новата църква.

Сѣверната стѣна на вжтрѣшния градъ върви отъ сѣвероизточния жгълъ на крѣпостъта въ направление 75°С.-З. (почти успоредно съ сѣверната стѣна на вънкашното укрѣпление) до сѣверозападния жгълъ (730 кр.) въ една права линия; въ крайщата ѝ личатъ останки на кржгли жглови кули; останки на порта се намиратъ отъ срѣдата къмъ източния край (220 кр. отъ този край) на стѣната и сж извѣстни подѣ името „Демирѣ-капу“ — „Желѣзни врата;“ старитѣ хора помнятъ портата още съ цилиндрически сводъ. Между портата и източната жглова кула личатъ въ стѣната останки на друга кула, формата на която не е извѣстна (вѣроятно ще бжде петожгълна, както въ Плиска); подобна една кула вѣроятно е била въ стѣната на западъ отъ портата.

Западната стѣна върви въ направление 10°Ю.-З въ една права линия; останкитѣ ѝ се познаватъ отъ сѣверозападния жгълъ на разстояние 280 кр. и послѣ е напълно изтрита; цѣлата ѝ дължина е била около 740 кр.

Южната стѣна е напълно изчезнала; тя е била дълга около 345 кр. Изчезването на слѣдитѣ на южната и по-голѣма частъ на западната стѣна може да се обясни съ това, че тѣ се намиратъ подѣ подножието на в. Забуйтѣ и сж били засипани отъ песъчна прѣстъ; основитѣ имъ ще се намѣрятъ по-дълбоко въ земята.

Източната стѣна върви отъ южния край въ направление 25°СИ надъ около 15 м. високія склонъ къмъ селището (430 кр.), тя е прѣсечена отъ новото шосе, което край Радула чушма слиза надолу.

До сѣвѣрния край на тази частъ стѣната се чупи въ тжплъ жгълъ, като се образува юженъ зидъ на издатката въ направление 55° ЮИ (130 кр.); източниятъ зидъ на издатката върви въ направление 35° СИ. до сѣвероизточния жгълъ на вжтрѣшния градъ (300 кр.). Само въ южната частъ на източна-

та стѣна 110 кр. отъ сѣверния ѝ край личатъ слаби останки на една кула. Подъ южния зидъ на издатката, на склона на брѣга къмъ селището, личатъ слѣди на една постройка съ неизвѣстно назначение.

Отъ крѣпостнитѣ зидове на вжтрѣшния градъ сж запазени слаби остатъци при сѣверната стѣна (само на едно мѣсто личатъ долни пластове на вънкашното лице на зида). Значителни остатъци на зида сж запазени при двѣтѣ страни на издатката и то на южната ѝ страна на едно, а на източната ѝ страна на двѣ мѣста. Южната запазена частъ на източната страна е 20 м. дълга и при нея сж запазени и двѣтѣ пластообразни лични страни на зида, които при другитѣ запазени части сж вече дигнати; при тѣхъ е останала само вжтрѣшната изливана частъ на зида. Отъ личнитѣ пластове, при казаната частъ, сж запазени 12 пласта на вънкашното (източно) лице, 8 пласта на вжтрѣшното (западно) лице, надъ сегашното ниво и около 4 пласта сж засипани (до първоначалното ниво). Лицата сж построени пластообразно въ паралелни пластове отъ голѣми квадрати, а между лицата зида сж отъ чакъла отъ р. Тича и изливани съ бѣлъ хурусанъ, размѣсенъ съ пѣськъ (химически анализъ, направенъ отъ химика Буриана въ Прага, вижъ въ Абоба-Плиска, стр. 167).

Квадровитѣ камъни на лицата сж взети направо отъ каменоломи, а не отъ стари антични постройки, както въ Плиска; срѣщатъ се два вида камъни: мѣстенъ синкавъ камъкъ и бѣлъ отъ стари каменоломи на платото Четикъ-дузу въ Шуменската планина, до крѣпостъта Бобата надъ с. Осмаръ¹²⁾. По прѣдание Прѣславъ е билъ строенъ 40 години¹³⁾.

Кладката на квадратитѣ въ лицата е сжщата, както при вжтрѣшното укрѣпление на Плиска¹⁴⁾, само че не е запазена такава правилностъ; въ единъ пластъ се изреждатъ правилно надлъжъ положени квадрати (Laufer, ложкакъ) и напрѣчно положени квадрати (Binder, тичокъ), но въ съседнитѣ пластове

¹²⁾ Абоба Плиска стр. 428. Табл. XCII. 2.

¹³⁾ Споредъ Philes столицата Прѣславъ била строена 28 години отъ Симеона (Jirecek, Christl. Element p. 88). — По прѣдание турцитѣ прѣвзели тукашнитѣ страни отъ „уруми“. Борбата между турци и уруми траяла 40 години. Прѣводителя на турцитѣ билъ Али Османъ Девлетъ. По прѣдание на делиорманскитѣ турци, урумитѣ запушили всичкитѣ извори въ Делиорманъ, вслѣдствие на което тамкашнитѣ долини останали безводни.

¹⁴⁾ Абоба-Плиска. Атласъ, Табл. VIII. fig. 2, Табл. X.

не се падатъ правилно напрѣчнитѣ надъ надлѣжнитѣ, както виждаме това особено при палатовитѣ постройки въ Плиска ¹⁵⁾. Въ нареждането на квадратитѣ, въ личнитѣ сграни на зида въ сѣщия пластъ, нѣма такава правилностъ, както въ Плиска ¹⁶⁾; тукъ се пада повечето надлѣженъ квадратъ пакъ срѣщу надлѣженъ въ противното лице, а по рѣдко срѣщу напречния квадратъ.

Дебелината на крѣпостния зидъ е 2·25 м.; дължината на надлѣжнитѣ квадрати е ок. 1 м., а широчината на напрѣчнитѣ на лицата ок. 0·55 м.; фугитѣ между квадратитѣ сж до 0·1 м. широки и сж били първоначално отвѣнъ гладко измазани съ бѣлъ хоросанъ.

Въ съчинението на Marsigli „Description du Danube depuis la montagne de Kalenberg, jusqu' au confluent de la rivière Jantra dans la Bulgarie“ въ 1744 год. на fig. XIX, tab. 21 има изображение на Прѣславскитѣ развалини погрѣшно на дѣсния брѣгъ на р. Тича (Cugiuk Kangikfl.). Отпрѣдъ на образа се виждатъ двѣ части отъ сѣверния зидъ на вънкашния градъ, съ една кула до източния край на зида; задъ останкитѣ на този зидъ се виждатъ сѣверния зидъ на вжтрѣшния градъ съ „желязна врата“ и двѣтъ жглови кули, а на лѣво отъ него, вѣроятно, единъ отъ зидоветѣ на издатката; отзадъ се виждатъ жглообразно положени двѣ части отъ крѣпостнитѣ стѣни на вънкашния градъ: частъта на лѣво е зидътъ на Забуитѣ, а на дѣсно — тоя на Мѣнастирския рѣтъ.

Водопроводи. Освѣнъ изобилие рѣчна вода въ р. Тича и Урумската рѣка, сж били построени водопроводи за снабдяване стария градъ съ вода за пиене.

Най-голѣмиятъ водопроводъ, споредъ показанията на старитѣ жители, е ималъ началото си въ изворното мѣсто, наречено Мъртвица (на Прѣславската рѣка), малко на западъ отъ окол. градъ Прѣславъ; водопроводътъ е вървѣлъ по сѣверния склонъ на Прѣславския рѣтъ, прѣзъ сегашния градъ къмъ изтокъ, послѣ е извивалъ къмъ югъ и е миналъ прѣзъ сѣверната стѣна на вънкашния градъ; слѣдъ това е извивалъ къмъ западъ и е слизалъ, по южния склонъ на Прѣславския рѣтъ, къмъ Урумската рѣка, която е прѣсичалъ на мѣстото,

¹⁵⁾ Абоба-Плиска. Атласъ, Табл. XVII, XVIII, XXI, XXVII.

¹⁶⁾ Абоба-Плиска. Атласъ, XXIII. fig. 50 до 53.

гдѣто е стариятъ пжтъ отъ Черешето за Герловския проломъ, минавалъ прѣзъ рѣката и оттамъ завивалъ по склона надъ дѣсния брѣгъ на рѣчката (Мънастирски рѣтъ) въ вжтрѣшния градъ. На мѣстото, гдѣто водопровода прѣсича гребена на Прѣславския рѣтъ, при завоя на водопровода, е билъ построенъ резервоаръ; до него водопроводътъ е билъ зиданъ и покритъ съ плочи, а отъ резервоара нататъкъ е билъ отъ голѣми кюнци; тѣ сж прѣстени, 0·58 м. дълги, при по широкия край съ външенъ диаметръ 0·38 м. (вжтрѣшенъ 0·33 м.), по тѣсния край, съ диаметръ 0·29; на дължина 13·5 см. е малко стѣсненъ за закрѣпване въ широкия край на съсѣдния кюнкъ. Отъ тия кюнци единъ видѣхме въ околийското управление, въ училището въ Прѣславъ и въ Шуменската Митрополия.

Нѣколко отъ тѣхъ се съхраняватъ въ Прѣславския музей.

Останки на другъ водопроводъ, съ по малки кюнци, сж били намѣрени въ долината Тонесецъ, по склона на Мънастирския рѣтъ отъ къмъ двореца (въ вжтрѣшната крѣпость).

Мостъ. Въ срѣдата между Ялова скала и южната порта на вънкашния градъ, въ коритото на р. Тича, се намиратъ останки на единъ старъ мостъ, който несъмнѣно е сжщия, за който се споменува въ Чаталарския надписъ отъ врѣмето на Омортага (822 г.): „и съ изкуство построилъ мостъ на р. Тича“ и затова може да се нарече „Омортаговски мостъ“, Прѣзъ 1887 г., при низка вода, видѣхме останки на два крайбрѣжни зидани стълпове (ракли) отдалечени 20 м.; източниятъ отъ тѣхъ сега е въ водата; освѣнъ това, е имало два срѣдни стълпове, отдалечени ок. 4. м. отъ крайбрѣжнитѣ, отъ които се виждатъ останки само на източния; тѣ сж 3·4 м. дълги и 2·8 м. широки; останки на единъ стълпъ се намиратъ на суша, на дѣсния брѣгъ, който сега се открива отъ археол. дружество въ Прѣславъ. Види се, че мостътъ е билъ доста високъ и дългъ (прѣзъ цѣлата долина), като е съединявалъ високия брѣгъ подъ Забуитѣ, съ подножието на възвишението на дѣсния брѣгъ на рѣката. Стълповетѣ на моста на вжтрѣ сж били построени съ дребни камъни, изливани съ твърдъ хурусанъ, а по лицата съ голѣми квадрави камъни; нѣколко отъ тѣхъ видѣхме запазени на крайбрѣжния западенъ стълпъ.

Пжтища. Отъ пжтищата сж запазени съвсѣмъ слаби слѣди. Единъ старъ пжтъ, нареченъ до днесъ „Стамбулъ-йолъ“

(Цариградски пътъ) е минавалъ отъ Омортаговския мостъ по сѣверното подножие на Карабурунската група, край с. Драгоево къмъ Ришки (Верегава) проходъ, като се е съединилъ съ пътя, който е отивалъ отъ Плиска прѣзъ моста на Тича (на югъ отъ Дивдядово¹⁷⁾) за сѣщия проходъ. Отъ него се е отдѣлялъ пътятъ по Содолъ за планината (вижъ по горѣ) и другъ пътъ къмъ с. Смѣдово.

На рѣта, който се продължава край дѣсния брѣгъ на р. Пануца, на югоизтокъ отъ с. Драгоево, е едно прѣсѣчено мѣсто наречено „Просѣкъ“, прѣзъ което, вѣроятно, е минавалъ пътятъ.

По свѣдение, останки на старъ пътъ има въ Герловския проломъ, по склоноветъ на Карабурунската група; той е билъ пазенъ отъ тритѣ крѣпости по тѣзи склонове (вижъ по горѣ: Градището, Перешу Хассаръ и Текенли-бурунъ Хассаръ).

На западъ отъ Прѣславъ е имало пътъ, за който споменахме по горѣ и за който споменува географа Идриси; останки отъ пътя нѣма. На сѣверозападъ до с. Имренчево (Имренлеръ) сж останки на старо селище, наречено „Беджене“, въ което сж намѣрени визант. монети и разни архит. камъни; между тѣхъ и единъ корнизовъ камъкъ съ хубави орнаментални украшения. Пътятъ е минавалъ близо до старо селище, което се е намирало на югъ отъ с. Кралево (Карлжкѡй), въ една котловинка на сѣверния склонъ на планината, ограничена съ върховетъ Чамурлу-бурунъ, Саранъ-алтж, Пилиджикъ-дузу, Козукъ-бала и Буюкъ-баиръ; тукъ се намиратъ развалини на една малка църква, стари зидове отъ квадр. хоросанъ (както въ Прѣславъ) и визант. монети (вдлѣбнати). Близо до селището, на единъ носъ отъ върха „Каледузу-баиръ“, се намиратъ развалини на една крѣпостъ.

Крѣпости. Отъ крѣпоститѣ въ околността на Прѣславъ ще опишемъ само двѣ, които тѣсно сж били свързани съ укрѣпленията на стария градъ.

1. *Градище* или *Кула* надъ дѣсния брѣгъ на р. Тича, на югъ отъ Ялова скала, надъ долината Патлейна, на края на гребена, който се спуска на сѣверозападъ отъ Карабурунската група къмъ сѣверния край на Герловския проломъ. Крѣпостъта е отдѣлена съ една седловина отъ гребена; тукъ крѣпостъта е била най-достѣпна и затова най-добрѣ укрѣпена на юго-

¹⁷⁾ Абоба-Плиска, стр. 508—514.

източната ѝ тѣсна страна; отъ другитѣ страни крѣпостѣта се спуска стрѣмно и затова и крѣпостнитѣ зидове къмъ тѣзи страни сж били слаби и сж почти напълно изтрити. Югоизточниятъ крѣпостенъ зидъ (35 кр.) е билъ високъ и развалинитѣ му сж запазени въ видъ на високъ насипъ; на най-високото мѣсто на зида, близо до източния му край, личатъ развалини на една голѣма кула, която вѣроятно е пазила и главната порта подъ източната страна на кулата. Другитѣ зидове вървятъ по склоноветѣ; дължината на крѣпостѣта (къмъ сѣверозападъ) е 110 кр., и най-голѣма ширина 46 кр. До главната порта е била една частъ (входна) 36 кр. дълга и 14 кр. широка, отдѣлена съ зидове отъ другата частъ на крѣпостѣта.

Материялътъ на крѣпостѣта е простъ ломенъ камъкъ, употребенъ и по лицата на зиоветѣ; вжтрѣшността на зиоветѣ е изливана съ бѣлъ хоросанъ; камѣнитѣ сж доста правилно слагани.

Изгледътъ отъ крѣпостѣта къмъ югъ е ограниченъ съ първия завой на р. Тича; на сѣверъ изгледътъ е отворенъ на вжтрѣшния градъ, а източната частъ на вѣнкашния градъ — къмъ Шуменската Планина, и частъ отъ Абобската равнина съ източната частъ на Стана.

2. *Бѣлото Градище* или *Бѣлъ-градъ* е разположено на края на единъ кжсъ гребенъ, който се спуска отъ Бѣлоградската поляна въ направление СЗ., и е отдѣленъ съ едно седло отъ планинската група, надъ което се издига въ видъ на могила; отъ другитѣ страни е много стрѣменъ. На югоизточната страна се забѣлѣзватъ, къмъ седлото, останки на двоенъ крѣпостенъ зидъ, на 12 м. единъ отъ другъ. Повърхността на крѣпостѣта е много тѣсна, 190 кр. дълга, а въ сѣверозападната половина съ скалистъ гребенъ. Останки на крѣпостни зидове, освѣнъ двойния зидъ, не се виждатъ.

На седлото сж били намѣрени въ видъ на каналъ (гирисъ), останки на водопроводъ. Монетитѣ, намѣрени въ крѣпостѣта, сж византийски. Отъ тука е слизалъ единъ пжтъ въ стария Прѣславъ: отъ седлото прѣзъ Камашката чушма, по склоноветѣ на Мирчова и Габрова стоки къмъ Тонесецъ. Споредъ прѣданията тукъ е било лѣтното сѣдалище на българскитѣ царе и е имало чушма, направена отъ злато.

Изгледътъ отъ тукъ е широкъ; гледа се Вранско поле, ограничено отъ задъ съ Ломскитѣ възвишения, Шуменската

планина, Прѣславското и отъ части Абобско полета, отъ задъ съ Стана и западния клонъ на Провадийската планина. Отъ стария градъ се съглежда само малка частъ.

Описаната крѣпостъ не е тождествена съ оная, наречена *Велеградонъ*¹⁸⁾, както прѣдполага Иречекъ, за която крѣпостъ полагаме „Градището“ на сѣверъ отъ с. Върбица, надъ дѣсния брѣгъ на р. Герила, близу до устието ѝ въ р. Тича. Названието на стария градъ, се е запазило въ названието на двата върха, на югъ отъ с. Върбица (Голѣмъ и Малкъ Бѣлъ градъ).

В.

Разкопки.

Въ развалинитѣ на стария градъ сж били досега прѣдприети слѣднитѣ три разкопки съ научна цѣль:

I. *Прѣзъ 1897 год.* проф. В. Златарски правилъ разкопки за смѣтка на държавата. Разкопкитѣ били направени на мѣстото, наречено „Сарай-ери“ (Палата), което до разкопкитѣ е имало форма на плоска низка могила; тя се намира близу до югозападния жгълъ на вжтрѣшния градъ и се е допира ла до западната му стѣна. Споредъ прѣданията, тукъ е била главната палата; казватъ, че въ турско врѣме тукъ е била открита и една мааза съ кирпиченъ цилиндрически сводъ. При разкопката сж били открити основи на двѣ здания; при тѣхъ нѣма вече тази масивностъ и тази правилностъ въ постройка, както е при подобнитѣ постройки въ Плиска. При западното отъ двѣтѣ здания, основитѣ показватъ подобно разпрѣдѣление, както при малкия дворецъ въ Плиска¹⁾; главнитѣ зидове сж 1·6—1·7 м. дебели, вжтрѣшнитѣ до 1 м. дебели; край главната сѣверна стѣна върви коридоръ 2·45 м. широкъ; край източ. стѣна има двѣ почти равни малки отдѣления, 4 м. широки (6·35 и 6·75 м. дълги), а край тѣхъ, до западната страна, тѣсенъ коридоръ 2·1 м. широкъ и до него, отъ другата страна, пакъ двѣ малки отдѣления, сходни съ източнитѣ. Зидоветѣ сж построени отъ четвъртити камъни (варовикъ) съ разна величина и неправилно нареждане въ пластове; ква-

¹⁸⁾ Το κρατεῖον ἀστυὼν Βελλεγράδων (K. Jirecek. „Die bulgarischen Burgen bei Manuel Philes“ № 83).

¹⁾ Абоба-Плиска. стр. 67—75. Атласъ. Табл. XV.

дритѣ (четвъртити камъни) сж обикновено 0·8 м. дълги, 0·4 широки и 0·25 м. високи; сѣверния коридоръ билъ постанъ съ тухли. Цѣлото здание не е разкопано. Отъ плана е ясно, че то принадлежи къмъ дворцовото жилище. На единъ квадъръ е намѣренъ отъ вѣнъ знакъ (Абоба-Плиска стр. 256. Атласъ табл. XLIX фиг. 138). Около 70 м. къмъ изтокъ отъ първото здание е била открита стѣна на друго здание, вѣроятно пакъ жилищно.

II. *Прѣзъ 1905 год.*, прѣзъ м. октомврий, руския археологически институтъ е прѣдприелъ разкопки въ Прѣславъ, подъ ржководството на директора на института О. Успѣнски и учителя К. Шкорпилъ ²⁾, за да се направи сравнение между постройкитѣ въ Плиска и въ Прѣславъ. Разкопката на Сарайери, която е най-важна, не е била прѣдприета, защото резултатътъ отъ разкопкитѣ на проф. В. Златарски не е билъ още обнародванъ.

I. Разкопки на крѣпостъта.

Разкопани били слѣднитѣ постройки ³⁾:

A. *Порти*. Отъ тѣхъ е открита сѣверната порта на вжтрѣшния градъ.

Разкопката се почна отъ вжтрѣшната страна на крѣпостъта; очистенъ билъ входа и западната отъ двѣтѣ двойни кули, които, както въ Плиска, пазили входа. Източната двойна кула почти напълно е била унищожена; материалътъ отъ основитѣ билъ употребенъ за правене варъ. На мѣстото на кулата била намѣрена пещъ (варница).

Входната часть е 3·5 м. широка (между основнитѣ стѣни само 2·72) и 16·5 м. дълга (съ основитѣ). До южния край, на разстояние 3·8 м. (безъ основата 2·8 м.), входътъ е по-широкъ (4·5 м.); отъ входната часть е запазена отчасти само западната стѣна до два квадрови пласта (до 0·85 м.), а отчасти и третия пластъ; при сѣверния край стѣната е напълно съборена; отъ източната входова стѣна е запазенъ отчасти само долния пластъ при южниятъ разшироченъ край на входа.

Въ входната часть е имало три врати:

²⁾ Командированъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение съ писмо № 16423 отъ 27 октомврий.

³⁾ Настоящето е извлечено отъ подробното описание (съ планове и др.), приготвено за публикация.

1). До сѣверния край на разширената частъ, при южната страна на входа, е имало доекрилна врата, която се е отваряла къмъ югъ въ разширената частъ; отъ нея е запазена западната четиристѣнна вдлбнатина въ пода; тя е служила за остѣта на вратата (0·4×0·3 м. и 0·27 м. дълбока).

2). Почти въ срѣдата на входната частъ (7·75 м. отъ южния край) е имало първа врата (Falltor), отъ която е запазена само долната частъ на призматическия улукъ, въ два пласта на западната стѣна (0·25 м. широкъ и 0·38 м. дълбокъ).

3). Втората врата е 4·9 м. далечъ на сѣверъ отъ първата; отъ нея е запазенъ призматиченъ улукъ въ третъ пласта на западната стѣна, доста разваленъ (0·23 м. широкъ и 0·4 м. дълбокъ).

Входната частъ е била постлана съ камъни, отъ които сж запазени остатѣци при сѣверния край; край стѣнитѣ, до нивото на настилката, е имало цокли отъ основния зидъ (0·35—0·45 м. широки а при разширената частъ — 0·9 м.).

Кулитѣ, които сж пазили отъ двѣтѣ страни входа, били двойни. Тѣхниятъ планъ и свръзката на зиоветѣ имъ съ крѣпостния зидъ, въобще цѣлия планъ на портата, е сжщия, както тоя на кулитѣ въ Плиска (Атласъ Абоба-Плиска. Табл. IX). Отъ двѣтѣ двойни кули напълно е открита само западната; южната е почти напълно унищожена; въ основитѣ ѝ сж направени сондажи, съ които се доказва пълната ѝ сходностъ съ западната.

Западната кула има правоугъл. форма: тя е 15·1 м. дълга (перпендикулярно къмъ крѣпостната стѣна) и 7·4 м. широка, безъ основнитѣ цокли, които, при западната стѣна, сж 0·5 м. а при тѣснитѣ страни по 0·7 м. широки. Кулата е издадена 6·4 м. навънъ отъ сѣверното лице на крѣпостната стѣна, а 5·7 м. — отъ южното лице на стѣната. Кулата е раздѣлена на двѣ отдѣления съ почти квадратна форма: сѣверното = 3·45×3·55 м., а южното = 3·7×3·6 м.; останки отъ входи въ тѣхъ не сж запазени. Двѣтѣ отдѣления сж постлани съ голѣми ломени камъни, споени съ хоросанъ.

Отъ кулата сж запазени зиоде въ два квадратни пласта и части отъ третия пластъ; вънкашната частъ на сѣверната стѣна е напълно унищожена.

Постройката на зиоветѣ при портата е по двѣтѣ лица отъ квадрати, до 1 м. дълги и 0·45 м. високи, положени на-

длъжъ (ложки) и напрѣки (тычки), безъ всѣкакво правило; само въ входната частъ е запазено, и то отчасти, правилото, както при постройките въ Плиска: напрѣчниятъ квадратъ се пада между надлъжнитъ въ съседнитъ пластове. Фугитъ между квадратитъ и пластоветъ сж широки до 0·1 м.; тѣ сж споени съ хоросанъ, смѣсенъ съ рѣченъ чакълъ, а отвѣнъ сж широко измазани. Вжтрѣшността на зидоветъ е отъ ломенъ, едъръ камѣкъ и ситенъ чакълъ, и излѣнъ съ хоросанъ.

А. *Жлови кули*. Отъ тѣхъ е открита само кулата въ сѣвероизточния жгълъ на вжтрѣшния градъ. Крѣпостнитъ стѣни (дебели до 2 м.), които се събиратъ тукъ, образуватъ единъ остъръ жгълъ (около 70°); той е отжпенъ съ единъ напрѣченъ зидъ, 1·95 м. дебелъ и отвжтрѣ дългъ 3 м.; почти въ срѣдата на този зидъ има входъ, водящъ за кулата, широкъ 1·06 м. Къмъ напрѣчния зидъ, отвѣнъ, е построена една напълно кржгла кула, съ вжтрѣшенъ диаметръ 4·86 м. (безъ цокль при основата, който е широкъ 0·35 м.); дебелината на основнитъ ѝ зидове е 2·6 м., а на надосновнитъ 1·8 м. Планътъ на кулата пакъ отговаря на тоя на жловитѣ кули въ Плиска (Атласъ Абоба-Плиска. Табл. V.), съ изключение на напрѣчния зидъ, който липсва въ Плиска.

Отъ зидоветъ на кулата сж останали само малки останки [на мѣстото, гдѣто тѣ сж свързани съ сѣверния крѣпостенъ зидъ]; тя е била постлана, както двѣтъ отдѣления на двойната кула при портата.

Крѣпостнитъ зидове до сѣвероизточния жгълъ сж запазени до 4 пласта (1·62 м.) и вжтрѣшната излѣна частъ на 5-ия и 6-ия пластове; тѣ сж 2 м. дебели и отъ двѣтъ страни съ цокли, при основата 0·5—0·6 м. широки; освѣнъ това, при вжтрѣшния цокль, на извѣстна широчина, е намѣренъ тънѣкъ пластъ хурусанъ, който служилъ като основа на широка настилка край крѣпостнитъ стѣни. Послѣднитъ сж строени отъ квадрите въ правилни пластове, около 0·4 м. високи; надлъжнитъ (0·8—1·0 м.) и напрѣчни (около 0·4 м.) квадрите сравнително съ други открити зидове, тукъ се изреждатъ почти напълно правилно, по правилото при стѣнитъ въ Плиска. На нѣкои квадрите сж изсѣчени прости кръстове съ напрѣчни чертички на краищата имъ, или тѣ иматъ вилообразно разклонени крайща.

В. Кули въ крѣпостната линия. Започнати били сондажи при кулата, между портата и сѣвероизточния жгълъ, обаче, поради лошото врѣме, разкопката се прѣкрати. Отъ малкитѣ части, открити при сондажитѣ и главно отъ сходността на крѣпостнитѣ постройки въ Прѣславъ съ Абобскитѣ, сѣдимъ, че кулата е била петожгълна.

II. Разкопки на постройкитѣ.

Въ вжтрѣшния градъ, по горѣизложенитѣ причини, не сж правени разкопки. Направени само сондажи между новото шосе и източната крѣпостна стѣна, които не сж дали почти никакъвъ резултатъ; на постройкитѣ, които сж били построени въ тѣзи мѣста, сж били задигнати и основитѣ (за правене варъ и др.). Намѣрени сж части отъ настилка отъ квадратни плочи, 0.15—0.3 м. дебелы, отъ разни голѣмини; плочитѣ помежду си не сж съединени и само фугитѣ между тѣхъ сж внимателно измазани съ жълта глина, а широкитѣ фуги сж изпълнени, освѣнъ това, съ парчета отъ плоски керемиди. Много такива парчета на керемиди били намѣрени въ насипа надъ настилката. Плочитѣ сж нареждани въ неправилни редове, въ направление 20° къмъ сѣвероизтокъ.

Подъ нѣколко плочи билъ намѣренъ единъ гробъ, сложенъ отъ прости квадрати, съ изгнили кости и съ купчинка пепель и вжглища.

Въ вънкашния градъ били направени разкопки на слѣднитѣ здания:

I. Църква въ мѣстността „Гебе-клисе“, на носа на равнището, което се протака къмъ изтокъ отъ издатката, въ източната стѣна на вжтрѣшния градъ; носътъ стрѣмно се пада въ жгъла, гдѣто „Селището“ се слива съ долчинката въ долното течение на Урумската рѣка.

Освѣнъ названието „клисе“ нищо не е свидѣтелствувало, че тукъ е имало стара църква; никакви слѣди не е имало отъ зданието, основитѣ на което се криха доста дълбоко подъ насипа.

Разкопкитѣ били почнати отъ три страни: сѣверна, източна и южна; откриха се напълно основитѣ на една църква и разчистени били отдѣленията до срѣдния и сѣверенъ олтаръ. Отъ зидовѣтѣ надъ основата сж запазени съвсѣмъ незначителни слѣди.

Цѣлата постройка е 32 м. дълга [по осѣта на църквата] и 20 м. широка, въ правоъгълна форма, съ извититѣ олтарни части къмъ изтокъ. По положението ѝ, което почти напълно отговаря на положението на базиликата въ Плиска, [спрямо вжтрѣшния градъ], прѣдполагаме, че тукъ е била главната църква на старата резиденция.

Планътъ на църквата, споредъ основитѣ, е слѣдния.

Въ западния край, по цѣлата широчина на църквата, е имало нартикъ отъ вжтрѣ 15·7 дълга и 3·25 м. широкъ (при основитѣ); въ срѣдитѣ на тритѣ му вънкашни страни е имало по единъ входъ, сега напълно унищожени; прѣдъ входоветѣ е имало отъ вънъ портали, отъ които сж запазени по двѣ паралелни основи, перпендикулярни къмъ стѣнитѣ на църквата; при западния входъ основитѣ сж 2 м. дебели, отдалечени една отъ друга 3·45 м. и излизатъ 6·95 м. на вънъ отъ западната основа на църквата: при южния входъ основитѣ на портала, сж по 2·2 м. дебели, на разстояние 1·5 м. една отъ друга и 4·5 м. на вънъ отъ основитѣ на църквата; основитѣ на портала до сѣверния входъ, сж само отъ части открити, но по основитѣ му личи, че е билъ напълно сходенъ съ южния порталъ.

Основитѣ при нартика иматъ дебелина до 2·3 м. и къмъ църквата 2·08 м.; отъ стѣнитѣ му нищо не е запазено. Въ нартика е имало гробове, отъ които е откритъ само единъ до южната му стѣна.

Самата църква е била раздѣлена на три крила (корабли, Schiffe) до олтарнитѣ части, 14·6 м. дълги, а помежду си отдѣлени съ основни зидове, 1·5 м. дебели (дебелината на вънкашнитѣ основи сж както при нартика), които сж служили, вѣроятно, като основа на зидани пиластри и цилиндрически стълбове; нито отъ първитѣ, нито отъ вторитѣ не сж останали никакви слѣди. Въ срѣдното крило, между основнитѣ зидове за колонитѣ, на разстояние 2·65 м. отъ западния зидъ, има единъ напрѣченъ основенъ зидъ, 1·6 м. дебелъ, който вѣроятно е служилъ за колонитѣ, които сж подпирали галерията въ църквата (емпория). Широчината на срѣдното крило е 7·3 м., а на страничнитѣ по 2·7 м. (между основитѣ).

На изтокъ, къмъ тритѣ крила, сж олтарни части: срѣдната е съ по 0·4 м. стѣснена отъ всѣка страна [спрямо срѣдното крило], а малкитѣ съ по 0·2 м. отъ всѣка страна. Срѣдната олтарна часть е 6·4 м. широка е 2·5 и дълбока съ елиптична

абсида на сжщата широчина и 4·15 м. дълбока ($\frac{1}{2}$ на голфмата ось); малкитѣ олтарни части сж 2·4 м. широки, 1·6 м. дълбоки съ абсиди на сжщата широчина и 2·1 м. дълбоки. Основнитѣ зидове на олтарнитѣ части сж 2·3 м. дебели и отъ вѣнъ закржглени.

Между олтарната частъ и срѣдното крило били намѣрени останки на основата отъ прѣградата между тѣхъ, 1·5 м. широка; въ нея личатъ основнитѣ камъни на двѣ колони отъ прѣградата, а на двѣ колонки отъ царскитѣ врати. Въ срѣдната на срѣдната олтарна частъ личи мѣстото (3×1.8 м.), гдѣто е билъ поставенъ олтарѣтъ.

Отъ зидоветѣ, надъ основитѣ, сж запазени само съвсѣмъ слаби остатъци на два пласта, а то вѣроятно отъ западния пиластъръ, между срѣдното и южно крила въ църквата, и въ стѣната между срѣдната и сѣверната олтарна частъ. Отъ тѣхъ се вижда, че зидоветѣ надъ основитѣ сж били по лицата строе ни отъ квадрѣ 0·26—0·4 м. дълги, 0·35 м. високи и 0·30 м. дебели, слагани въ правилни пластове; квадратитѣ сж слагани само надлъжъ, та се изгубва напълно изрежданieto на надлъжни и напрѣчни квадрѣ, както забѣлѣзваме това при християнскитѣ постройки въ Плиска; нѣма и особено нареждане на квадратитѣ въ съсѣднитѣ пластове, както виждаме при базиликата въ Плиска, гдѣто фугитѣ въ единъ пластъ се крѣятъ отъ квадратитѣ на съсѣдния пластъ; тукъ се падатъ фугитѣ повечето надъ фугитѣ. Вжтрѣшността на зидоветѣ е изпълнена въ срѣдната на пластоветѣ съ по-голѣми, грубо обработени, камъни и между тѣхъ и личнитѣ квадрѣ дребни и по-едри камъни, слагани доста правилно и излѣни съ твърдъ сивъ хоросанъ, смѣсенъ съ грубозърнестъ песъкъ. Фугитѣ сж до 5 см. широки и отъ вѣнъ широко измазани.

При олтарнитѣ вѣнкашни стѣни е запазена само частъ отъ вжтрѣшната излѣна частъ и не може да се опрѣдѣли, да ли апсидитѣ отъ вѣнъ сж били полигонални или полукржгли (както е основата).

Настилката въ църквата е намѣрена 1·30 м. надъ запазенитѣ основи; тя е отъ плочи (варовитѣ мергелъ), положени върху пластъ (0·25 м. дебелъ) отъ бѣла варъ, отъ горѣ съ сива мазна прѣстъ (8 см.), въ която сж били втиснати плочитѣ.

Вжтрѣшното ниво на църквата е било съ повече отъ 1 м. по-високо отъ вѣнкашното и порталитѣ сж били снабдени

съ стъпала. Останки [основи] на стъпала били намѣрени и до южната стѣна, 5 м. на изтокъ отъ южния порталъ въ нар-тика, до южния входъ въ църквата.

Дебелитѣ основи показватъ на масивността на постройката, и византийския стилъ на църквата.

II. *Мѣнастиръ въ мѣстността „Черешето.“* На равнището върху Прѣславския рѣтъ, надъ южния му склонъ къмъ Урумската рѣка, на изтокъ отъ новото шосе, билъ откритъ комплексъ здания, отъ които сж останали само останки отъ основитѣ; намѣренитѣ на самото мѣсто варници показватъ, че и тукъ унищоженото е повече отъ невѣжа варварска рѣка ¹⁾.

Този комплексъ здания е билъ вѣроятно заграденъ съ ограда на равнището на рѣта, а отворенъ отъ южната страна на вжтрѣшния градъ и планински красивъ фонъ задъ него. Отъ оградата сж открити само основитѣ на западната стѣна [1 м. дебели], на разстояние 46 м. Къмъ тази стѣна, отвжтрѣ, сж били залепени редъ килии, които се почватъ до южния край на стѣната; отъ тѣхъ сж открити основитѣ на 6 килии: южната е 7·5 м. дълга, послѣ идущитѣ четири сж почти еднакви (5·60×5 м.), а сѣверната, която не е напълно открита, е по голѣма отъ послѣднитѣ.

Надъ самия юженъ склонъ, залѣпени до изт. стѣна на южната килия, сж намѣрени зидани основи на една малка църква: тя има проста правоъгълна форма, 16·2 м. дълга и 7·35 м. широка; основитѣ на източната ѝ стѣна сж пълни идо 1 м. дебели. Къмъ източната стѣна е пристроена полукръгла абсида съ вжтрѣшенъ диаметръ 3·5 м., [съ зидове 1·1 м. дебели]; тя е навънъ полукръгла. Съ една напрѣчна основа, 1 м. дебела, църквата е раздѣлена на двѣ части, които сж отъ вжтрѣ 5·4 м. широки; западната частъ е 9·1 м. дълга (нартикъ); а източната, безъ абсидата, 4·2 м., дълга.

Отъ църквата сж запазени само основи [0·4 м. подъ вжтрѣшната настилка], отъ прости ломени камъни безъ квадрни и съ хоросанъ, който на нѣкои мѣста липсва.

Вжрѣшната настилка е била направена отъ рѣзана мозаика, положена върху единъ пластъ, отъ долу съ варъ, отъ горѣ хо-

¹⁾ Мѣстността на изтокъ отъ това мѣсто, се нарича „Табия;“ тукъ е било руско укрѣпление въ 1828 г., което пазило Герловския проломъ.

росанъ, въ който сж били залѣпени плочкитѣ; отъ мозаиката били намѣрени слаби остатъци и разхвърлени плочки.

Вънкашната настилка е била отъ прости плочи.

Отъ зидоветѣ надъ основата билъ намѣренъ само единъ квадъръ на външното лице на абсидата, положенъ на дължъ съ 0·72 м. дължина, отъ който е ясно, че абсидата е била отъ вънъ полукръгла.

На изтокъ отъ килиитѣ [12·9 м.], а на сѣверъ [4·25 м.] отъ описаната църква били намѣрени основи на едно здание; цѣлътъ му не е достатъчно обяснена, понеже източната му частъ е почти напълно унищожена.

Основитѣ на това здание, [до 1 м. широки] сж направени само отъ единъ пластъ дребни камъни, на дълбочина 1 м. подъ нивото, смѣсенъ съ жълта глина [0·17 м. дебелина]; върху него иде пластъ отъ набита жълта глина [0·16 м.], а отъ горѣ му пластъ, както долния [0·1 м.], а пъкъ пластъ отъ набита глина [0·1 м.]. Тази слаба основа е изкопана въ здрава почва на дълбочина 0·60 м.; надъ здравата почва е пластъ [0·3 м.] отъ бѣла варъ, а отъ горѣ орница [0·3 м.] Надъ описаната частъ на основата, която къмъ дъното е малко стѣснена, основата е напълно унищожена, а сега кухнята е напълнена съ насипъ.

Планътъ на постройката е слѣдния: общата форма е правоъгълникъ, съ почти напълно източно направление, 12·5 м. широкъ; откритата частъ е до 25 м. дълга. Съ напрѣчнитѣ зидове постройката е раздѣлена на три отдѣления: западното е 7 м. дълга, по цѣлата ширина на постройката [вътрѣ 10·5], и е отдѣлено отъ срѣдното съ основа 1·6 м. широка; срѣдното е на сжщата широчина и дълга 9·5; то е раздѣлено съ двѣ основи, 1 м. широки, успоредни съ осьта на зданието, на три крила: срѣдното съ широчина 3·85 м. а крайнитѣ по 2 м. Въ срѣдното крило една напрѣчна основна отдѣля една частъ [2·5 м. дълга] при западния му край. Основитѣ между тритѣ крила продължаватъ. [0·85 м.] въ видъ на полупиластри [въ западната частъ на постройката].

Източната частъ на постройката е отдѣлена отъ срѣдната съ една основа, 1·1 м. широка и въ срѣдата, на разстояние 3 м., е пробита [отворена]; къмъ тази отворена частъ на основата е прилѣпена, на изтокъ, една основа, 6 м. широка [навънъ отъ основата 2·3 м.].

Крилата въ срѣдната частъ сж били покрити съ рѣзана мозаика, която е намѣрена на нѣкои мѣста запазена; срѣдното крило въ изт. му частъ е било постлано съ голѣми мряморни плочи, правилно положени съ напрѣчни и надлъжни пояси помежду тѣхъ; пояситѣ сж покрити съ мозаика, орнаментътъ на която е напълно сходенъ съ Абобския орнаментъ (Абоба-Плиска. Табл. XXIII fig. 27. Табл. XXXIX. 2). Плочкитѣ сж квадратни, мряморни, голѣми съ страна 14·4 см., а малки 10 см. (въ единъ отъ пояситѣ плочкитѣ сж по-малки: голѣмитѣ 10 см., малкитѣ 7 см.). Тригълниците сж червени и срѣднитѣ тригълници сж по крайщата мраморни¹⁾.

Южното крило е покрито пакъ съ мряморни, но по-малки плочи, съ широки пояси, които сж попълнени съ мозаика; орнаментътъ се състои отъ осмогълни плочици (страна 5 см. или 4 см.), слагани въ успоредни редове, а квадратчетата между тѣхъ съ червени плочици.

Въ насипа сж били намѣрени и плочици отъ друга форма: лещообразна, правогълна, ромбическа и шестогълна [въ малко количество]; мѣстото имъ въ настилната не е извѣстно.

Въ югоизточния ягълъ отъ западната частъ на постройката била намѣрена мозаика въ изкривена плоскостъ, 2 10 м. дълга и 1·7 м. широка, и съставена отъ квадратни и правогълни плочици, слагани въ паралелни редове съ разна ширина; подъ тази мозаика били намѣрени и два скелета, съ главитѣ положени къмъ западъ; до лѣвия скелетъ се намѣриха останки отъ дѣтски скелетъ. Скелетитѣ, почти напълно изгнили, били положени правилно съ рѣцѣ, сложени както при Абобския скелетъ (Абоба-Плиска. Атласъ. Табл. XXXI фиг. II).

Върху основитѣ, между крилата, били намѣрени на двѣ мѣста плочи, за които прѣдполагаме, че сж основни плочи на стълповетѣ; послѣднитѣ сж били дървени, по петъ въ всѣки редъ, безъ крайнитѣ, ако е имало такива.

Отъ горѣописаното излиза, че постройката е била църква, строена отъ дървенъ материалъ; сждимъ за това по многото слаби основи. Широката основа, на изтокъ до срѣдното крило, е служила за основа на полукръгла апсида; основни-

¹⁾ Двѣ-три плочици на мозаиката сж отъ червено-жилчестия мряморъ и отъ порфиридъ (porfido rosso, глд. Абоба-Плиска стр. 156). Мряморътъ произхожда отъ Пандерма въ М. Азия; въ него се намиратъ вкаменени набрѣздени корали (глд. стр. 21 на настоящитѣ извѣстия). Пандермския мряморъ не е архангелъ, но принадлежи геологически къмъ крѣдната система.

тѣ зидове, между крилата, сж били основи на колонитѣ, а на прѣчната основа, въ срѣдното крило, служила за основа на подпоркитѣ на горната галерия (емпория).

Че въ Прѣславъ дървения материалъ е игралъ голѣма роль при постройкитѣ, излиза ясно отъ думитѣ на Ивана Ексарха, съврѣменика на Царя Симеона ¹⁾.

III—IV. *Църкви-гробници*, били открити двѣ, въ мѣстността Селището. Развалини на малки църкви се намиратъ и въ вѣнкашния градъ на Плиска, но сж почти напълно унищожени. Такива двѣ постройки има и въ подножието на Забуитѣ, на югъ отъ югоизточния жгълъ на вжтрѣшния градъ и на дѣсния брѣгъ на р. Тича (на Бѣлъ-брѣгъ). Могилкитѣ на Аргатово сж изкуствени и вѣроятно тракийски.

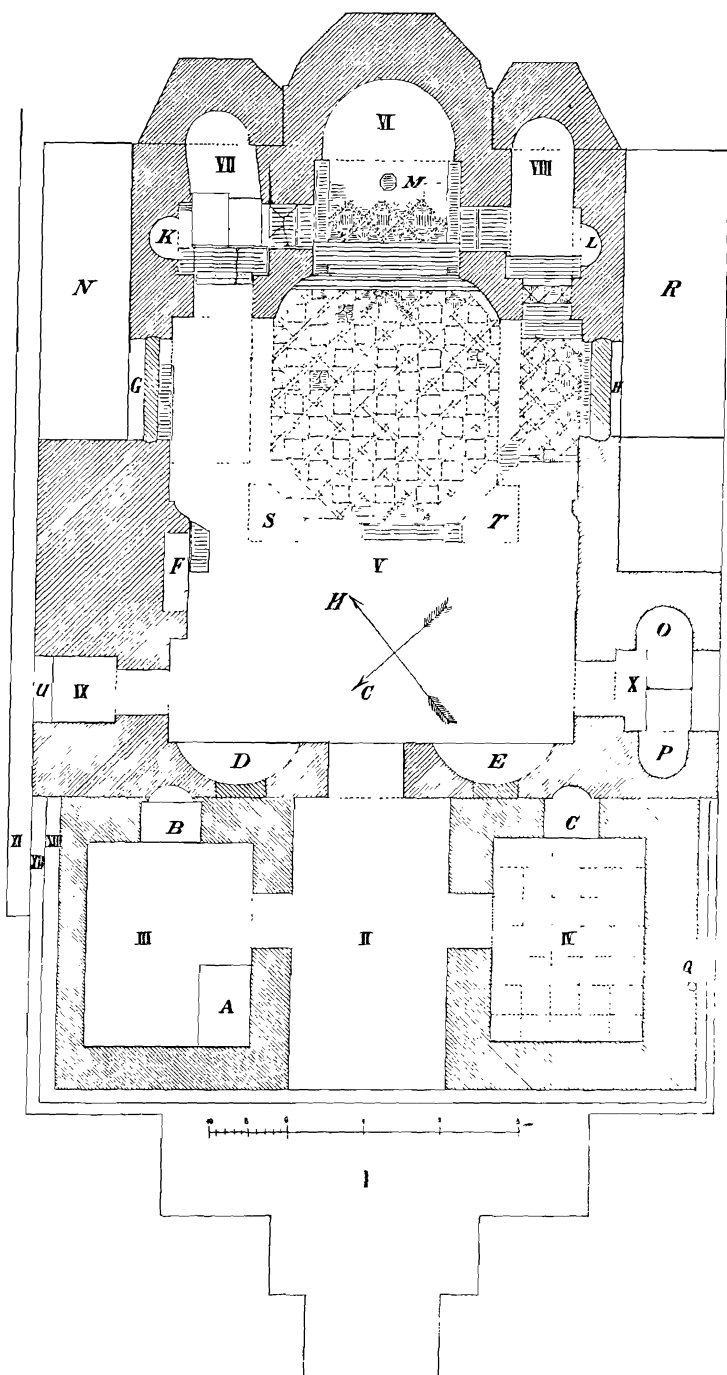
А. *Едната църква* е открита въ мѣстността подъ Радула. Постройката е правоъгълна, 6·3 м. широка, 8·6 м. дълга (въ източно направление) съ полукръгла апсида на източната ѝ стѣна, съ диаметръ 3·7 м.; запазени сж основитѣ до 1·35 м. дебели и останки на зидове [0·75 м.].

Църквата се състои отъ: нартикъ по цѣлата ширина на послѣдната (вжтрѣ 4·5 м. и 2·1 м. дълъгъ), въ който се е влизало прѣзъ входове, 1·1 м. широки въ двѣтѣ по тѣсни страни на нартика. Зидоветѣ на нартика сж били въ долнитѣ части строени отъ квадрати [варовкъ бѣлъ и мѣстенъ синъ камѣкъ]. слагани безъ правило; празднитѣ мѣста между квадратитѣ сж били излѣзни съ хоросанъ. Основитѣ образуватъ отъ вжтрѣ широкъ (до 0·4 м.) цокълъ. Въ нартика е имало двѣ настилки; по-старата отъ изпечени плочи, дебели 6 см. отъ разни величини (най-малки 0·38×0·47 м.); върху старата настилка е билъ

¹⁾ K. Jirecek. Dějiny národa bulharského. Praha, стр. 135.

Епископъ Богданъ, като описва въ 1640 г. развалинитѣ на гр. Прѣславъ, казва, че до тѣхъ се намирало село, което било епископия и че още сега, до това село, има манастиръ, въ който живѣе владика (K. Jirecek, Cesty. Praha, стр. 943).

По описанието на ориенталнитѣ митрополини (ок. 1725 г.) прѣславския митрополитъ сѣдялъ въ Казанъ-Бунаръ. Глд. Jirecek. Archiv für slav. Philologie XXI Berlin, p. 615. По прѣдание гр. Котелъ се наричалъ, едно врѣме, Казанъ-бунаръ, по тамкашния изворъ, нареченъ „казанче“, т. е. котле. Рѣката, която иде отъ „котлето“, се нарича „Котлешница.“ Изворътъ е любопитенъ; за произхода на водитѣ му, които по нѣкогажъ изкачатъ като фонтанъ, изказане мнѣние въ „Les pertes des eaux et les sources de la Bulgarie. Par Schœrpil, Paris, 1898, и въ „Кражски явления, К. Х.-Шкорпилъ. Пловдивъ. 1900, стр. 20, фиг. 11.“

пластъ отъ пѣськъ, и върху него по-нова настилка отъ плочи [варовикъ, около 0.5×1 м.], които покривали и основнитѣ цокли край стѣнитѣ.

Подъ старата настилка, паралелно съ осѣта на църквата е намѣренъ гробъ, зиданъ отъ тухли [0.28×0.38 см.] съ добръ измазани фуги, 6 см. дебели, до южната основна стѣна на нартика. Вжтрѣшността на гроба е 0.58 м. дълбока, 2.12 м. дълга, при западния край 0.58 м. широка, и се стѣснява къмъ изтокъ до 0.26 м.; дъното на гроба е постлано съ плочи [0.5×0.6 м.] и ръбоветѣ край дъното сж измазани внимателно съ бѣла варъ. Въ гроба е намѣренъ скелетъ 1.8 м. дълъгъ, правилно положенъ съ главата до по-широкия западенъ край, съ ржцѣтѣ сложени, както при скелетитѣ въ църквата „Черешето.“ Източната частъ (0.8) на гроба се намира въ основния зидъ, между нартика и църквата, въ видъ на пизюлъ съ двоенъ цилиндрически сводъ. Подобенъ пизюлъ е на противниятъ сѣверенъ край въ нартика.

Гробътъ (съ скелета) останалъ безъ покривъ, билъ напълненъ отвжтрѣ съ пѣськъ, а така сжщо и надъ гроба съ пластъ пѣськъ [до по-старата настилка]. Коститѣ сж били почти напълно изгнили.

Църквата е била 4.7 м. широка и 4 м. дълга и е била съединена съ нартикъ, съ входъ 1.1 м. широкъ, въ който е намѣрена една прагова плоча [0.5×1.1 м.]. Олтарната частъ е 2.2 широка и 1.5 м. дълбока, незначително стѣснена къмъ изтокъ, гдѣто се присъединява къмъ нея полукръгла апсида по цѣлата ѝ вжтрѣшна ширина (2 м.).

Въ църквата били намѣрени *in situ* бази на двѣ колони, отдалечени отъ надлъжнитѣ стѣни на църквата 0.8 м., а отъ западната стѣна 1.2 м.:

а) Южната антична база съ горния диаметръ 0.38 м., а височина 8 см.; плинта 13 см. висока, съ страна 0.5 м. Отъ базата е останала само една частъ.

б) Сѣверната антична база съ горни диаметръ 0.38 м. 10 см. висока, много поврѣдена; плинта 11 см. висока съ страна 0.5 м.

Двѣтѣ бази сж отъ варовитъ пѣсьчникъ, отъ горѣ съ квадратни дупки за закрѣпване на стълповетѣ, които сж изгубени. Като основа на базитѣ служили голѣми плочови камъни, грубо работени, които отъ горѣ сж изравнени съ тънъкъ пластъ

[4 см.] дребни камъчета, смѣсени съ хоросанъ отъ тухленъ прахъ. Плочовитѣ камъни сж положени на основнитѣ зидове, които сж построени подъ по-голѣмата частъ на църквата и подъ апсидата.

Въ западната стѣна отъ двѣтѣ страни на входа [0·5 м.] сж зидани полупиластри [0·5 м. широки и 0·22 м. издадени], които сж служили като подпорки на сводови пояси, които сж били подпрѣни и върху стълповетѣ; намѣрени сж въ насипа части отъ тѣзи пояси, строени отъ тухли. Между пилас-тритѣ и вѣнкашнитѣ стѣни има, въ западната стѣна, чети-режгълни пизюли, 0·72 м. широки и 0·5 м. дълбоки; полукръгли пизюли е имало и въ източната стѣна, срѣщу западнитѣ.

Сводови пояси е имало между стълповетѣ и източната стѣна, а върху тѣхъ е било построено кубе, отъ което въ насипа сж намѣрени части отъ тухли. Тѣснитѣ [0·8 м.] крила и олтарната частъ сж били покрити съ цилиндрически сводове.

Отъ зидоветѣ сж запазени само части на зида [между нартика и църквата] и прилежащитѣ части на вѣнкашнитѣ зидове; тѣ сж били построени по лицата отъ квадрати или вмѣсто тѣхъ ломени камъни, поставени косо (наклонено); въ-трѣшността на зидоветѣ е отъ дребенъ ломенъ камъкъ, парчета тухли и керемиди, излѣни съ жълтеникавъ дробливъ хоросанъ.

Б. *Втората църква* се намира въ нивитѣ на изтокъ отъ прѣдидущата. Благодарение на простъ синъ мѣстенъ строи-теленъ материалъ, който не е годенъ за варъ, тази църква е била сравнително най-запазена; тя имала видъ на могила, около 3 м. висока.

Постройката е 7 м. широка, въ правоъгълна форма, въ източно направление, 9 м. дълга, съ три апсиди въ източната ѝ стѣна. Църквата е раздѣлена на три части:

а) Нартикъ отъ вътрѣ 5·2 м. широкъ [ширина на църквата] и 2 м. дълъгъ. Въ него водятъ три входа отъ вѣн-кашнитѣ страни: западния е 1·28 м. широкъ и въ тѣснитѣ страни съ по 1·05 м. широки; западната и сѣверна врати сж намѣрени зазидани. Входоветѣ отъ вѣнкашната страна сж би-ли украсени съ арки 0·1 м. дълбоки [широчината на западната е 1·90 м., а на другитѣ двѣ по 2·2 м.]. Въ западната стѣна, си-метрично къмъ западния входъ, има два правоъгълни пизю-ла, 1·1 м. широки, 0·36 м. дълбоки и 0·5 м. надъ нивото.

Настилката е отъ прости, груби, счупени плочи, положени върху пласть отъ хоросанъ. До южния край на нартика, залепенъ до основния зидъ, който тукъ образува цокълъ, 0·2 широкъ, билъ намѣренъ гробъ и въ него два скелета; на дѣсно (югъ) мъжки (1·8 м. дългъ) и на лѣво женски (1·6 м.); на дѣсно, въ краката на първия, е намѣренъ черепъ и кокали на дѣтски скелетъ, а на лѣво отъ него, въ срѣдата, костенно шило; между двата скелета сж намѣрени говежди зъби. Гробътъ не е билъ зиданъ; скелетитъ сж били положени въ дървени ковчеги. Скелетитъ и ковчегитъ били изгнили.

б) *Църквата* е 5·2 м. широка и 3·8 м. дълга. Въ срѣдата на западната ѝ стѣна е входа въ нартикъ, 1·15 м. широкъ, въ една арка (2·3 м. широка и 0·2 м. дълбока); отъ страна на църквата, до арката, отъ двѣтъ ѝ страни, има по единъ полупиластръ, 0·52 м. широкъ; между пиластритъ и вънкашнитъ стѣни има по единъ правоъгъленъ пизюлъ, 0·5 м. дълбокъ и 0·61 м. широкъ, украсенъ отъ вънъ съ арка [0·1 м. дълбока. При източнитъ крайща въ външнитъ стѣни на църквата има широки [2·15 м.] входи, водящи за послѣдната, които въ срѣдата сж съ мраморни стълбове, отъ които сж намѣрени само подпорни плочи на базитъ имъ.

Срѣщу полупиластритъ въ западната стѣна, на разстояние 0·55 м., и отъ вънкашнитъ стѣни на разстояние 0·7 м., били намѣрени, подъ нивото на църквата, двѣ голѣми варовити, грубо работени плочи, (0·75×0·85 м.), които сж служили за основни камъни на базитъ на стълбоветъ въ църквата; базитъ на колонитъ сж изгубени, а стълбоветъ сж били продадени въ гр. Ески-Джумая още въ турско врѣме. Една цѣла мраморна колона, 2·34 м. дълга съ горни диаметръ 0·27 м. а долни 0·33 м., съ прости подушки отъ двѣтъ страни, бѣ намѣрена при разкопкитъ, край сѣверната половина на западния зидъ на постройката, отъ вънкашната ѝ страна.

Покривътъ на църквата е билъ тогава сщия, както при прѣдишната. Между западнитъ полупиластри, стълбоветъ и стѣнитъ, е имало между олтарнитъ части, сводови пояси; такива напрѣчни пояси е имало и между послѣднитъ двѣ стѣни и между стълбоветъ. Надъ широкитъ пояси, съ диаметръ 2·40 м., е било построено кубе; останалитъ части, сж били покрити съ цилиндрически сводове. Отъ кубето, сводоветъ и пояситъ, сж намѣрени части отъ тухли [въ насипа].

в. *Олтарната частъ* се състои отъ три отдѣления: срѣдната олтарна частъ е 2·2 м. широка, 1·5 м. дълбока, съ абсида отъ вѣтрѣ полукръгла съ диам. 1·83 м., а отъ вѣнъ полигонална (5-жъгълна), симетрична къмъ осѣта на църквата. Малкитѣ олтарни части сж 0·8 м. широки, 1·15 м. дълбоки, съ полукръгли апсиди отъ вѣтрѣ (диам. 0·6) и отъ вѣнъ. Срѣдното отдѣление е съединено, съ малкитѣ, съ входи, 0·48 м. широки. Въ сѣверната апсида, въ срѣдата, има едно малко пизюлче (0·18 м. високо, 0·12 м. широко, и 0·3 м. дълбоко). Олтарнитѣ части отъ горѣ сж били покрити съ цилиндр. сводове. Настилката е вече дигната.

Основнитѣ стѣни сж били отъ вѣнъ съ цокълъ, 0·35 м. широкъ, който и при срѣдната апсида е полукръглестъ, както при малкитѣ апсиди а отъ вѣтрѣ основата е била пълна (0·3 м. дебела) подъ цѣлата настилка, заради слабата почва въ тѣзи мѣста (чакълъ; вѣроятно тукъ е минавало старото корито на рѣката).

Стѣнитѣ отъ вѣнъ сж били украсени съ плитки арки, както при всичкитѣ входи; въ аркитѣ, между входоветѣ въ надлъжнитѣ страни на постройката, е имало четвероугълни пизюли, 0·7 м. широки и 0·2 м. дълбоки, въ заднитѣ стѣни на които сж били залепени голѣми мраморни плочи (може би съ надписъ), отъ които сж останали слаби остатъци.

Въ насипа на двѣтѣ църкви-гробници били намѣрени много части на архитектурни камъни, и плочки на рѣзана мозаика, особено корнизови камъни на вѣншнитѣ стѣни, които сж характерни за открититѣ църковни постройки въ Прѣславъ, въ Абоба (при нѣкои постройки Абоба-Плиска, Атласъ Табл. XXXIII. fig. 8) и въ източна България (Варна, Абтаатъ-Абритусъ и Дълбокъ до Гявуръ-Суютчукъ).

Профилътъ имъ се състои отъ горенъ поясъ, издаденъ на вѣнъ и съ долната плоскостъ (хоризонтална или наклонена); подъ него торусъ надолу широкъ и нависналъ. Отъ жловитѣ корнизови камъни е ясно, че и апсидитѣ отъ вѣнъ сж били украсени съ тѣзи камъни.

Други арх. камъни, намѣрени при всичкитѣ разкопки, и сравнението имъ съ арх. камъни отъ Плиска, оставяме за особена статия.

Подобни църкви-гробници били намѣрени и на други мѣста: казватъ че една зидана гробница, въ която се слизало

по стъпала била намѣрена подъ Радула чушма, малко на сѣверъ отъ първата църква-гробница (З.), на равнището на югъ отъ вжтрѣшения градъ; подъ подножието на Зжбуитѣ сж открити отчасти основи на такава църква, отъ археол дружество въ Прѣславъ.

Въ мѣстността подъ Радула чушма е билъ намѣренъ голѣмъ саркофагъ отъ пѣсечливъ камѣкъ, който сега се съхранява въ църковния дворъ въ Прѣславъ. Външната дължина на коритото е 2·42 м., широчина 1·08, височина 0·68 м. дебелина на стѣнитѣ 0·13 м. и дълбочина 0·53 м. Казватъ че въ саркофага билъ намѣренъ скелетъ на единъ много едъръ човѣкъ съ скръстени ржцѣ (както при другитѣ гробове въ Прѣславъ) безъ никакви прѣдмети; отъ горѣ коритото е било покрито съ проста плоча (сега изгубена), съ малко прѣвиснали краища надъ коритото.

III. Прѣзъ 1909 г. били направени разкопки отъ археолог. дружество „Тича“ въ Прѣславъ, подъ главното ржководство на учителя Ю. Господиновъ¹⁾.

Поканенъ отъ настоятелството на дружеството, посѣтихъ разкопкитѣ, когато е била почти напълно открита църквата и една частъ на мѣнастирскитѣ здания; снехъ плана на църквата и зехъ кратки бѣлѣжки, които излагамъ тукъ, съ съгласието на инициаторитѣ на разкопкитѣ.

Долината „Патлейна“ се образува отъ двѣ къси долинки на *OZ.*, подъ в. Плоска Могила въ Карабурунската група; тя върви въ сѣверозападно направление и се отваря къмъ Герловския проломъ, на югъ отъ Омортаговския мостъ, и на сѣверъ отъ крѣпостъта „Градище.“ На склона на планината, надъ стока на двѣтѣ долинки, които образуватъ Патлейна, се намиратъ развалинитѣ на мѣнастиря, въ едно скрито живописно планинско мѣсто (съ изобилна прѣввѣзходна вода) което е отворено само малко къмъ сѣверозападъ прѣзъ Патлейнската долина.

По причина на тѣсния теренъ, върху който е построенъ мѣнастирътъ, черквата не е поставена къмъ изтокъ, нъ осьта ѝ сочи къмъ югоизтокъ; западното лице е обърнато къмъ долината Патлейна, а сѣверното е надъ една тераса, която се пада въ сѣверната отъ двѣтѣ долинки, които образуватъ Патлейна.

¹⁾ Глд. статията „Разкопкитѣ въ Патлейна“ въ настоящитѣ извѣстия.

При църквата сж явни два вида постройки: първоначалната църква и по-нови пристройки и прѣстройки [глд. плана].

Първоначалната църква се състои отъ двѣ отдѣления: олтарна часть и църква.

а] Въ олтарната часть има срѣдна часть [VI], 1·87 м. широка и 1·4 м., дълбока, съ полукръгла апсида, съ диаметръ 1·7 м.

По цѣлата ширина на входа, е постлана мраморна плоча, 0·45 м. широка; въ плочата, симетрично къмъ осьта на църквата, сж издълбани редъ правоъгълни вдълбнатини отъ прѣградата съ царскитѣ врати [0·5 м. широки]. Останалата часть е била постлана съ рѣзана мозаика и дълги мраморни плочи; отъ мозаиката е запазенъ само единъ поясъ и дългитѣ плочи край стѣнитѣ [0·17 м. шир.]. Орнаментътъ на мозаиката отговаря на орнамента въ Плиска ¹⁾ и въ Прѣславскитѣ църкви, съ прибавка на тѣсни плочки, които обграждатъ странитѣ на по-голѣмитѣ квадрати, положени диагонално къмъ осьта на църквата, и че липсватъ по-голѣмитѣ пълни квадрати, тъй щото тука всичкитѣ квадрати сж еднакви и се състоятъ отъ срѣденъ по-малъкъ пълненъ квадратъ [тухленъ] съ 4-тѣ тригълничета на около [отъ бѣлъ мраморъ], които го допълватъ на по-голѣмъ квадратъ, обграденъ съ тѣснитѣ плочици [тухлени]; полуквадратитѣ, при краищата, сж изпълнени съ по 4 тригълничета — срѣдното червено и другитѣ бѣли, мраморни. Останалата часть на настилка е унищожена.

Подпорниятъ стълбъ на прѣстола [М] билъ намѣренъ *in situ*, наклоненъ, и до него горнитѣ му плочи; стълбътъ е осмогъленъ [страна 0·1 м.], 0·75 м. високъ, съ кубически капитель [0·24 м. широкъ и 0·21 м. високъ], украсенъ на четиритѣ му страни съ лирообразенъ, плоскъ и слабо релефенъ орнаментъ; подобенъ стълбъ е намѣренъ въ мѣнастирски постройки [съхранява се въ Прѣславския Музей]; явно е, че тѣзи стълбове сж имали първоначално друго назначение, като архитектурни части и че отъ послѣ, единъ отъ тѣхъ, е билъ употребенъ за подпорката на прѣстола. При сондажа, въ олтарната часть, сж били намѣрени парчета на оригинални керамически украшения, които сж били намѣрени и на други мѣста при разкопкитѣ; намѣрени сж и части на икони отъ сжщия материалъ; на нѣкои отъ тѣхъ, отъ задната страна, има буквени знаци: А, Т, Н, Г, Ф, Д, О, В, Ф, Г [съ титли отгорѣ имъ].

¹⁾ Абоба-Плиска, Атласъ, Табл. XXXIII. fig. 27 и Табл. XXXIX. 2.

Малкитѣ олтарни части сж по формата и размѣритѣ си еднакви съ срѣдната частъ; тѣ сж съединени съ входи [0·52 м. широки и 0·65 м. дълбоки], постлани съ по двѣ мраморни плочи; сѣверната олтарна частъ е малко изкривена вслѣдствие на пукнатия зидъ въ срѣдната частъ.

Всѣка отъ тия олтарни части (жертвеникъ и диаконикъ) е 1·65 м. дълга, въ източната си половина 0·8 м., а въ задната 1· м. широка; въ по-широката частъ, въ вѣнкашнитѣ стѣни, има полукръглести пизюли (K, L.) [0·5 м. диам. и 0·42 м. надъ пода]. При източнитѣ страни, малкитѣ олтарни части, сж били първоначално равни, безъ апсиди, а отъ послѣ сж били прибавени полукръгли апсиди [диам. 0·5 м.]; къмъ църквата двѣтѣ части сж отворени чрѣзъ входи, 0·63 м. шир. и 0·56 м. дълбоки. Двѣтѣ части сж били постлани първоначално съ мрам. плочи и вѣроятно и мозаика, които отъ послѣ сж били замѣстени съ плочи отъ варовикъ; мрам. плочи сж запазени само до вховетѣ къмъ църквата; въ срѣдата на тѣзи входи, между мрам. плочи, има единъ поясъ [0·2 м. широки] отъ мозаика [запазенъ само въ входа въ южната олтарна частъ], състояща отъ цѣли мрам. плочици, положени диагонално по цѣлата ширина на пояса, съ червени [тухлени] тригълници по двѣтѣ му краища.

б) *Самата църква* е почти квадратна [5·2 м. широка и 5·8 м. дълга]; въ вѣнкашнитѣ стѣни на църквата [0·3 м.], близу до олтарната частъ, е имало широки [1·28 м.] входи [G, H.], които отпослѣ сж били прѣобърнати на прозорци, съ тънки [0·25 м.] стѣни, заловени въ страничнитѣ зидове на вховетѣ, на височина на прозореца.

Други входи въ църквата е имало въ вѣнкашнитѣ стѣни [0·34 м.], близо до западния имъ край; сѣверниятъ входъ [0·62 м. широкъ и 0·7 м. дълбокъ] е съ просто прѣдверие [IX] [0·94 м. шир., 1·1 м. дълбоко], съ три стъпала на долу къмъ терасата; южниятъ входъ [0·7 м. шир. и 0·52 м. дълб.] съ едно прѣдверие [X] [1 м. широко и 1·35 м. дълб.] съ малки апсиди въ страничнитѣ му стѣни: източната апсида [O] 0·75 м. широка и 0·66 м. дълбока и западната апсида [P] 0·65 м. широка и 0·6 м. дълбока. Прѣдверието е постлано съ плочи [варовикъ] и е било съ двѣ стъпала на вънъ.

Между вховетѣ въ сѣверната стѣна [IX и G] тя е съборена, но личи едно стъпало [F] съ нѣкои вжтрѣшни

пристройки; до южната стѣна, между двата входа, е имало подобни пристройки.

Въ западната стѣна на църквата, въ срѣдата, се намира входъ въ нартикъ; този входъ е напълно запазенъ и съ цилиндрически сводъ отъ тухли [1 м. широкъ, 0·72 м. дълбокъ и 2 метра високъ до свода]. Отъ двѣтъ страни на входа има по една джгообразна апсида, отъ вънъ 1·55 м. широка, 0·53 м. дълбока и 0·35 м. надъ нивото въ църквата, съ сводъ отъ горѣ [2·30 м. висока и съ свода]; въ тѣзи апсиди е имало по единъ прозорецъ отъ горѣ полукръглестъ [0·6 м. широкъ и 1·3 м. високъ]; тѣ сж били намѣрени зазидани и отъ вънъ затулени съ зиоветѣ на пристройките, къмъ западната стѣна на църквата.

Отъ настилната на църквата сж намѣрени само малки остатъци.

Пиластритѣ, между църквата и малките олтарни части къмъ църквата, сж джгообразни въ профила; до тѣхъ, въ църквата, е била постлана една квадратна [страна ок. 3 м.] плоскостъ съ отжпени жгли; въ западните отжпени жгли [S, T] е имало, вѣроятно, подобни зидани пиластри, както въ източните, или стълбове, макаръ че, доколкото ни е извѣстно, новите имъ, при сондажите, не сж били открити: заключаваме това отъ сравнението съ плановете на други двѣ църкви-гробници, открити въ Прѣславъ; тѣзи пиластри сж били подпорки на кубето, което се е издигало въ срѣдата надъ постройката; части на кубето отъ тухли сж намѣрени въ насипа. Казаната плоскостъ, подъ кубето, е била оградена съ тѣсни мраморни плочи и вжтрѣ изпълнена отъ мозаика съ сжщия орнаментъ и сжщитѣ размѣри, както мозаиката въ срѣдния олтаръ; разликата е само въ материала; частитѣ на мозаиката, които сж въ олтара зидани отъ бѣлъ мряморъ, тукъ сж отъ червени плочки (тухли) и наопаки.

Тѣсните части въ църквата, прѣдъ малките олтарни части, сж били постлани съ мозаика, въ едно правоъгълно поле (0·80 м. широко и 1·6 м. дълго) обградено съ мраморни плочи; орнаментътъ, по формата и материяла си, е сжщия, както въ срѣдния олтаръ, само плочките сж по-малки (вжтрѣшни квадратни плочки съ страна 0·15 м., въ олтара 0·20 м.). Намѣрена била запазена само частъ отъ мозаиката до южния олтаръ.

Интересни сж вълнообразнитѣ сглобявания при тѣснитѣ мраморни плочи около полета съ мозаиката.

Въ западната половина на църквата не сж намѣрени никакви слѣди отъ настилка. Какъ е била покрита църквата не може точно да се установи; отъ намѣренитѣ части, отъ цилиндрически сводове и сводови пояси съ разни диаметри, може да се опрѣдѣли само начинътъ на покрива.

Нартикътъ въ сегашната форма е пристроенъ отъ послѣ къмъ църквата; той се състои отъ единъ коридоръ (II, 2.08 м. шир. и 3.7 м. дългъ), прѣдъ западния входъ на църквата съ странични отдѣления (III, IV); тѣзи отдѣления сж правоъгълни (2.05×2.5 м.), въ източнитѣ си стѣни съ по една малка апсида (B, C) съ диаметръ 0.62 м., въ пизюль (0.73 широкъ, 0.5 м. дълбокъ и 0.27 м. надъ нивото) и къмъ коридора съ единъ входъ (0.75 м. шир.).

Тритѣ отдѣления въ нартика сж били постлани съ плочи отъ варовикъ, запазени въ южното отдѣление, гдѣто сж били слагани правилно въ редове, успоредно съ стѣнитѣ (7 реда съ по 5 плочи). Въ сѣверното отдѣление сж намѣрени останки отъ основата (A, 1.08×0.64 м) на една стълба за по-горенъ етажъ. Въ южното отдѣление влиза единъ водопроводъ (A) отъ кюнци, който върви паралелно съ вънкашната южна стѣна на църквата. Основата на нартики е отъ вѣнъ стѣпалообразна.

Прѣдъ нартика, къмъ западъ е запазена основата отъ порталъ (пропилеи I) съ останки на единъ камененъ пѣтъ.

Цѣлата постройка е отъ простъ ломенъ мѣстенъ камѣкъ и простъ хоросанъ; стѣнитѣ отъ вѣнъ сж гладки, олтарнитѣ части полигонални (срѣдната 5-жгълна, а малкитѣ 3-жгълни), симетрични къмъ осъта на църквата; стѣнитѣ и апсидитѣ отъ вѣнъ сж имали корнизиди; корнизовитѣ камѣни сж били доста грубо работени съ простъ профилъ, характеристиченъ за църковнитѣ постройки въ Прѣславъ (вижъ по-горѣ църкви-гробници), състоящъ отъ горенъ поясъ, 4 см. дебелъ и 2.5 см. издаденъ, а подъ него торусъ (до 8 см. широкъ), нависналъ на долу.

За другитѣ намѣрени прѣдмети се споменува въ статията на Юрд. Господиновъ.

Стрѣлитѣ сж отъ сжщата форма, както Абобскитѣ; въ Прѣславския Музей се съхранява и единъ топузъ-буздуганъ,

(боева палица), който е билъ намѣренъ въ стария градъ, а по формата е напълно сходенъ съ Абобския топузъ (Абоба-Плиска, стр. 320, Табл. LXIII, fig. 15.; той е високъ 5·4 см..

Близу до „Патлейна“ се намиратъ, до устието на Герловския проломъ, три укрѣпления, за които споменахме въ географическия прѣгледъ. Прѣдполагаме, че едното отъ тѣхъ трѣбва да е „Оустионъ“ (устионъ), за който споменува Philes въ началото на XIV вѣкъ (Jirecek, Christl. Element, p. 83). Близу до „Устионъ“ е билъ, види се, на „устие“ ¹⁾ на р. Тича, мѣнастиря, който основалъ Симеонъ; той живѣялъ въ него въ 907 г. и прѣписалъ „Codices“: „На оустин Тыча . . . иде же свѣтаа златаа цркъвы новаа сътворена естъ тѣмъже княземъ.“

Като говоримъ за разкопкитѣ въ гр. Прѣславъ, трѣбва да споменемъ и за разкопкитѣ, направени прѣзъ 1905 г., въ мѣстността „Монастиръ“, между с. с. Крумово (Чаталаръ) и Троица (Труджа) ²⁾, отъ Шуменското Археол. Дружество, подъ ръководството на Раф. Поповъ, учителъ въ Шуменъ. Открити сж били основи на източната частъ на една църква, наречена „Клисе-ери“, съ три апсиди и гробове; намѣрени разни архит. камъни (сега въ Шуменския музей). Резултатътъ отъ разкопкитѣ досега не е обнародванъ.

Г.

Латински надписи.

Въ Прѣславскитѣ развалини били намѣрени нѣколко надписа, за които прѣдполагаме, че произлизатъ отъ врѣмето на царь Борисъ, когато въ България било латинското (римско) духовенство ³⁾.

1. Четвъртитъ дѣланъ камѣкъ (квадръ) отъ варовникъ, сега въ Софийския музей. Камѣкътъ е 0·11 м. високъ, 0·21 м. широкъ и дебелъ, съ букви 0·025 м. високи, изсѣченъ отъ по-голямъ камѣкъ съ надписъ, отъ който е запазена само малка частъ; публикуванъ въ Antike Denkmäler in Bulgarien отъ Е. Калинка (№ 110), който чете:

¹⁾ „Оустие“ означавало не само „устие“, но и тѣсенъ проходъ. Подобно значение имала, види се, и думата „гърло.“

²⁾ Абоба-Плиска, стр. 438—439.

³⁾ Е. Голубински. Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей. Москва. 1871, стр. 27—30.

...i)o (H)on(ora?
 tus v(ir)c(larissimus) vic(arius) [Thr(aciae)?
 dedit p(ondo) L.

2. Плоча отъ бѣлъ мряморъ (сега въ Софійския музей), отъ три страни очукана, 0·41 м. висока, 0·335 м. широка и 0·15 м. дебела; буквитѣ сж 0·03 м. високи. Публикуванъ въ *Corpus inscriptionum latinarum* № 14207²¹ и отъ Е. Калинка (№ 234), който чете:

.
 sine)dr(i)a . . .
 pro)coratoriu(m . . .
 pr)esbyterum u . . .
 e)piscopii et ig)u . . .
 q)uaedicitur Ni(c . . .
 num peccatis.

3. Квадръ отъ мряморъ, отъ горѣ и долу отчупенъ, 0·98 м. високъ, 0·38 м. широкъ и 0·26 м. дебелъ; буквитѣ 0·025 м. високи; надписъ на лѣвата половина е изтритъ; сега въ Прѣславския музей. Публикуванъ въ *Corpus inscr. lat.* III. № 7469, споредъ копиитѣ на Шкорпилъ и Иречекъ и отъ Е. Kalinka (№ 429), който чете:

.
 niam primus (to . . . (или) fo
 hanc macu(l)a(m
 a reliquit (q)ui (tu . . .
 crudele vider(e
 ipse pignus su . . .
 dulcior huic . . .
 m)ihi luc(e)ret r(atio)?
 us (q)uem an(t)e di(em
 uit inpro(b)a mo(rs
 ac, s(etp)ar(s) ab ad . . .
 qu)e superpo . . .
 cet, iam credas . . .
 L)elius hic patri
 o corpore (f)a(t)o . . .
 f)rater compre . . .
 a)b(s)i(t lis) vid(uae
 tri.

Надгробния надписъ е въ дактилически стихове, вѣроят-но, въ елегически дистихи. Пълното допълнение е невъзможно, защото и надѣсно липсва една частъ.

4. Въ развалинитѣ на Гебе-Клисе, близу до олтарната частъ, билъ намѣренъ фрагментъ (0·6×0·6 м.) на една мрям. плоча, която се намира въ Прѣславския музей. Плочата е 0·13 м. дебела; наоколо горната ѣ поврѣхность, на ширина 0·07 м., е обградена съ изпъкнала (2·3 см.) проста рамка, на дѣсно и отъ долу отчупена. Въ запазения лѣвъ жгълъ е запазена отъ горѣ кржгла вдлѣбнатина съ диам. 0·15 м. Долната по-врѣхность е грубо работена; странична лѣва плоскость е 6·5 см. широка, гладка, а при долния край изпъкнала. Надписътъ¹⁾ е въ горната плоскость на рамката; той се почва съ кръстъ, съ разширени краища.

† P O N T I
B E A T A
D N I O M N I P O
S U P P L I C A N
O F F E R E N T I
C Y M S V O S O M

Отъ Прѣславъ произлиза и Омортаговия надписъ, който билъ намѣренъ до с. Крумово (Чаталаръ²⁾).

Въ Шуменската митрополия видѣхме прѣзъ 1887 г. отломъкъ на античенъ фрись съ два реда надписъ³⁾. Отломъ-кътъ билъ донесенъ отъ Прѣславъ.

Д.

Епохи въ строителното изкуство.

Отъ досегашнитѣ разкопки въ Абоба-Плиска и Прѣславъ и отъ намѣренитѣ тамъ материали, можемъ да раздѣлимъ врѣмето на първото българско царство на три строителни епохи, които

¹⁾ Надписа четемъ така: †Pont(ifici . . . beata(e memoriae servo), Domi-ni omnipo(tentis), supplican(ti pro nobis et), offerenti . . . cum suo sum(mo stu-dio . . .) т. е., на епископа (слѣдва името му), за щастлива паметъ, служителю на всемогъщия Богъ, който се молилъ за насъ къмъ небето и извършвалъ бо-гослужението съ най-голѣма ревностъ и пр.

²⁾ Абоба-Плиска, глава XXI,

³⁾ Гръцки. Стр. 26.

рѣзко се отдѣлятъ една отъ друга, както по начина на строе- нието, тъй и по изработване на детайлитѣ при постройките:

I. *Язическата епоха*, къмъ която принадлежатъ: крѣ- постнитѣ постройки въ Плиска, Прѣславъ и палатовитѣ по- стройки въ Плиска. Тя се отличава съ масивността на по- стройките си и особено съ характеричната кладка на квад- ритѣ въ зидоветѣ, наречена „славянска или вендска.“ Въ тази епоха материялтѣ билъ повече взиманъ отъ антични по- стари постройки. Изкуствено обработване на детайлитѣ е просто и грубо, и се ограничава съ необходимитѣ части въ построй- китѣ. Характеристични сж и стълбове съ старобългарски (на гръцки писани) надписи съ имената на градоветѣ, надписи, поставени въ честъ на държавнитѣ дѣйци и герои; надписи съ договоритѣ между византийци и българи и надписи съ историческо съдържание ¹⁾).

Въ тази епоха най-голѣма строителна дѣятелностъ е развилъ Омортагъ ханъ и затова смѣло може да се нарече *Омортаговска* ²⁾). Тухлитѣ били употребени само за сводове.

II. *Първата християнска епоха*, къмъ която принадлежатъ открититѣ църкви въ Плиска; въ тѣхъ нѣма тази масивностъ както при постройките на първата епоха; славянската кладка изчезва; при новия начинъ на кладката е извѣстна правилностъ; при сравнително тънки стѣни вжтрѣшната имъ частъ е изли- вана съ хурусанъ и ломенъ камѣкъ. Зидоветѣ сж отъ тухле- ни и квадрови пластове. Въ детайлитѣ (съ малки изключения) се вижда голѣмо разнообразие, което произлиза отъ това, че тѣ сж заимствувани отъ други по-стари антични постройки; материялтѣ е взиманъ повечето отъ други постройки. Тази епоха може да се нарече „*Борисова*.“

III. *Втора християнска епоха*; къмъ нея принадлежатъ постройките въ Прѣславъ. Тукъ се срѣщатъ постройки отъ най-голѣма масивностъ чакъ до особена лекостъ (при дър- венитѣ постройки). При квадровитѣ постройки не е нито славянска кладка, нито тази правилностъ, както при първата християнска епоха. Тухленитѣ пластове изчезватъ, а тухлитѣ

¹⁾ Абоба-Плиска. Глава VI. и XXI.

²⁾ Първата епоха е онази на окоповитѣ укрѣпления, каквито има въ Або- ба-Плиска и др.; тѣ сж обградени съ окопи, на които профила има характе- ристиченъ хоризонталенъ поясъ (berge), между рова и насыпа (глд. Абоба- Плиска стр. 35 и др.). Тази епоха може да се нарече „Аспарухова.“

сж употребени само при сводоветѣ, както при първата епоха. Прѣврата става тукъ при изкуственото обработване на детайлитѣ, които вече не сж заимствувани отъ други постройки, но сж оригинални и вѣроятно работени на самото мѣсто; за жалость по-голѣмата имъ часть е изчезнала. Казватъ че много такива камъни сж били прѣнесени отъ Прѣславъ въ Шуменъ за построяването на Тумбулъ-джами-си, която била построена отъ везира Шерифъ паша въ 1649 (1059) година; единъ отъ привилегированитѣ ходжи, още при постройката, е получилъ много такива камъни за постройка на кжщата си близо до джамията; въ тази кжща (въ двора) видѣхме единъ запазенъ капитель, трапецообразенъ, отъ бѣлъ дребнозърнестъ мряморъ, съ дол. диаметръ 0·36 м., съ една кръгла дупка за стволъ (диам. 6 см.); трапецообразнитѣ страни сж 0·27 м. високи, отъ горѣ 0·5 м. широки, украсени съ красиви листови орнаменти; абакусътъ е 5·6 см. дебелъ и сжщо украсенъ. Казватъ че има такива камъни (нѣкои и съ надписи), зазидани въ кжщата на ходжата, а много такива сж били изпратени въ Бруса. Въ Шуменската митрополия и Читалището сж били прѣнесени мряморни плочи [8], които сега се съхраняватъ въ Софийския музей; плочитѣ сж 0·54 м. високи и 0·12 м. дебели; прѣдната имъ страна е раздѣлена съ 2 см. дебели поясчета на почти квадратни [0·40 м.] полета съ рамки и отъ горна и долната страни; полетата сж украсени съ много красиви листови орнаменти, които иматъ чисто византийски типъ съ употребение на палматови мотиви. Фрагменти на подобни плочи сж били намѣрени при разкопкитѣ на В. Златарски; това показва, че балустрадаата отъ тѣзи камъни е била въ нѣкоя църква до Сарай-ери ¹⁾. Фрагментъ на единъ мрам. камъкъ отъ сжщия типъ видѣхме въ една кжща зазиданъ въ стѣпалата; той е 0·57 м. дълъгъ и горѣ 0·25 м. дебелъ; горния край на прѣдната стѣна, на ширина 0·15 м., е на вѣнъ наклонена, украсена съ редъ красиви листови орнаменти; подъ този поясъ е и една рамка въ видъ на широкъ [8 см.] торусъ, изпъкналъ отъ горѣ 4·5 см. и отъ вжтрѣ 6·5 м. на вѣнъ; полето въ рамката е украсено съ орнаментъ, отъ който е запазена само една часть до запа-

¹⁾ Jireček „*Fürstenthum Bulgarien*“ стр. 543 пише: „Тѣ образуваха долната часть на иконостаса прѣдъ олтара на църквата, и напомнятъ на сръдновѣковнитѣ огради на хорове въ западнитѣ страни (напр. базилика на Св. Климентъ въ Римъ)“

зения жгълъ на рамката. Отъ лѣвата страна на рамката е релефно изсѣченъ грифонъ (gryphus) съ левско тѣло, съ на горѣ вдигнати крила и опашка и съ глава (която е отчупена), вѣроятно, челоуѣческа. При разкопкитѣ прѣзъ 1897 г. били намѣрени и дълги плочи (подкорнизови), украсени съ подобни листови орнаменти, съ орнаменти отъ лозови клончета, и съ яйцови и перлови поясчета. Малки фрагменти съ подобни орнаменти били намѣрени и при разкопкитѣ прѣзъ 1905 г.

Къмъ тѣзи оригинални, за Прѣславскитѣ постройки, орнаменти, трѣба да прибавимъ и керамическитѣ украшения въ Патлейна.

Съ всички тѣзи детайлни обработки при постройкитѣ, рѣзко се различава втората епоха въ Плиска (гдѣто не сж били намѣрени никакви слѣди отъ подобна обработка) отъ тази чисто Прѣславска епоха.

Тази епоха е най-добрѣ характеризирана съ думитѣ на съврѣмника Иванъ Ексарха:

... *Като влѣзнахъ въ княжеския дворецъ, видѣхъ отъ двѣ страни сгради, украсени съ камъни и живописно обляписни съ дърво. Като влѣзохъ по-нататѣкъ въ двореца, видѣхъ високи палати и черкви, украсени съ прѣмногo камъни, дърво, живописъ и вътрѣ съ мряморъ, мѣдъ, сребро и злато...*

Тази епоха, при която българското изкуство е достигнало своята кулминация, можемъ да наречемъ *Симеонова*.

Е.

Нѣколко думи за българскитѣ столици на балканския полуостровъ.

1. Първата столица: „Керамисиевъ лагеръ.“ Въ „Извѣстията на руския археол. институтъ въ Цариградъ, Томъ XIV, 1,“ въ статията на О. И. Успенски. „О вновѣ откритыхъ мозаикахъ въ церкви св. Димитрія въ Солуни“ отъ ново се повдига въпросътъ за положението на *Керамисиевия лагеръ*, който се споменува въ втората легенда на чудесата на св. Димитръ Солунски, като се говори за Солунъ, който билъ нападнатъ отъ българитѣ, подъ началството на Кувера¹⁾.

¹⁾ Кувратъ, Ковратъ у Никифора: Кувратосъ.
Споредъ D-г Niederle (Slovanské starozitnosti II. I. стр. 236) нападеннето станало въ първата половина на VII вѣкъ.

Керамисиевият лагер трѣбва да се счита като първи станъ на Българитѣ задъ р. Дунавъ, като първи български станъ, отъ който тѣ още въ първата половина на VII вѣкъ почнали завоеванията си на балканския полуостровъ¹⁾.

Тафелъ²⁾ полага този лагеръ до Охридското езеро, като се основава на името на римската станция *Ceramie* въ *Tabula Peutingeriana*, която се намирала между станциитѣ *Heraclea* и *Stopis*. Въ Кипертовата карта „*Illyricum et Thracia*“ (Formae Orbis Antiqui XVII) положението на станциитѣ е слѣдното: *Heraclea* се намирала до гр. Битоля, *Ceramie* до гр. Прилѣпъ и *Stopis*, до устието на Черна рѣка въ Вардаръ.

Успенски прѣдполага, че лагерътъ е билъ въ източна България.

По наше мнѣние Керамисиевият лагеръ трѣбва да се търси въ западната частъ на тракийското поле, а именно въ лѣвия жгълъ на стичането на р. Тополница въ р. Марица, на западъ отъ гр. Т.-Пазарджикъ и на югъ отъ с. Хаджилий), Този жгълъ, до политѣ на най-източнитѣ ребра на Ихтиманската Срѣдня гора, отговаря напълно на описанието въ легендата³⁾.

Въ жгъла се намиратъ развалини на единъ голѣмъ градъ, наречени *Кермитъ-пара* или *Трояновъ градъ*⁴⁾. Прѣзъ него минава военния римски пжтъ (*via militaris*) отъ Бѣлградъ прѣзъ София къмъ Цариградъ, и послѣ два пжтя за Македония, отъ които единъ прѣзъ Пещера (Ташъ-Боазъ), а други прѣзъ Момина клисура (Късъ-дервентъ).

Куверъ добилъ отъ византийския императоръ право да събира данѣкъ отъ славянското племе *Драговичи*⁵⁾, името на които се споменува въ титлата на пловдивския митрополитъ⁶⁾.

¹⁾ Успенски. стр. 58.

²⁾ Tafel. De Thessalonica XC VIII.

³⁾ Подробно описание на този жгълъ ще бжде обнародвано въ „Извѣстията на руския арх. институтъ“ въ Цариградъ.

⁴⁾ Ст. Захариевъ. Описание на Т.-Пазарджишката кааза. Виена, 1870, стр. 77, казва слѣдното: „Между с. Асхланлъ къмъ ЮИ. и рѣководѣ отъ Срѣдня-Гора, наречени Стража, има въ полето едно равно мѣсто, пространно, съ развалени къщи. Това мѣсто се нарича Кермитъ-Пара или Трояновъ градъ.“

⁵⁾ Съществуване на Драговичи оспорва въ послѣдно врѣме Иречекъ (Cesty p. 287). За тѣхъ се сѣмнява и Д-ръ Нидерле (Starozitnosti p. 425).

⁶⁾ Иречекъ, Historie Bulharu p. 97 и Heerstrasse p. 72. Споменъ на Драговичи е запазенъ, види се, въ родопскитѣ названия на нѣкои върхове, рѣки и др. Въ сѣвероизточния жгълъ на източнитѣ родопи се издига личенъ връхъ *Драгоина* (812 м.) Близу до него, откъмъ западъ, се намиратъ, на сѣверъ отъ с. Караджаларъ, развалини на голѣма крѣпостъ (съ църкви), която се наричала,

II. *Втората столица „Онглъ.“* Въ съчинението Абоба-Плиска ¹⁾ изказахме мнѣние за положението на *Аспафуховия Онглъ*, въ руманска Добруджа (до с. Николицелъ, близу до гр. Исакча). Въ атласа дадохме и плана на Онгла, споредъ картата „Дакия“ на руманския археологъ Гр. Точилеско.

Въ картата на Балканския полуостровъ, издадена отъ австрийския воененъ географически институтъ [листъ „Галацъ“] е отбѣлѣжено укрѣплението до с. Николицелъ. Ако то е добръ отбѣлѣжено на картата, то имаме тука едно жглово укрѣпление, дѣйствителенъ Онглъ [т. е. жгълъ]. Въпросното укрѣпление е окопово. Жглитъ му сочатъ къмъ свѣтовнитъ страни. Дължината му въ СИ направление е $7\frac{3}{4}$ клм., а най-малката ширина е 6 км., значи цѣлото пространство на укрѣплението е повече отъ 46 квадр. килом. [Абобското има $23\cdot5$ □ км.]. На картата, както споменахме, сж отбѣлѣжени три страни на укрѣплението.

Сѣвероизточната се почва на сѣверъ до с. Николицелъ изкачва се върху стрѣмнинитъ що се намиратъ на югоизтокъ отъ селото, и по източнитъ имъ склонове слиза въ Телишката рѣчица, отгдѣто се изкачва отново върху височинитъ (надъ дѣсния брѣгъ на рѣчицата).

Югоизточната страна слиза отъ височинитъ, прѣсича горното течение на Мейданската рѣчица и по западния ѝ притокъ се качва върху стрѣмния гребенъ Боклоджа (Восводеа, на руската карта: Паласъ), до южния жгълъ на укрѣплението.

Югозападната страна върви вълнообразно по казания гребенъ, и се свършва до върха Пирлита, до пжтя между с. Николицелъ и Зефирка (Geaferca Rusa).

Сѣверозападната страна на укрѣплението, както и една частъ на югозападната страна, не сж отбѣлѣжени на картата.

На сѣвероизтокъ отъ укрѣплението се издига върхъ Сарика (300 м.); на югозападъ отъ него се простира гребена, който минава окопа отъ долината на Николицелската рѣчица къмъ долината на р. Телица. Склонътъ, подъ югозападната страна на окопа, се спуска стрѣмно къмъ долината на р.

както казватъ, Драгойна. Отъ нея произлезло названието на близкия връхъ. Въ срѣднитъ Родопи се намиратъ развалини на едно село, наречено *Драговецци*.

М. Дриновъ (Съчинения на Дринова, I, стр. 27) споменува р. *Драговица* (до Крчимъ).

¹⁾ Абоба-Плиска, гл. XX, стр. 558 и 559.

Телица, която тече успоредно съ тази страна на окопа. Теренът на сѣверъ отъ окопа, отъ двѣтъ страни на Николицелската рѣчица, на ширина 3·5 км., е вълнообразенъ; той се издига срѣдно 80 м. надъ нивото на близкитѣ блатъ: Саулъ, Телика и Паркишъ; тѣ образуватъ единъ жгълъ, на който върхътъ се пада до с. Капаклия, между върха Визиръ Тепе и склоноветѣ на Сарика.

На изтокъ отъ Николицелското укрѣпление върви стария пѣть отъ гр. Исакча прѣзъ Добруджа къмъ гр. Марцианополъ [Рѣка-Девня *].

III. *Третята столица „Плиска“* била до с. Абоба, а

IV. *Четвъртата „Тоутза (Тича)-Прѣславъ.“*

*) Абоба-Плиска, стр. 492 и 493.

СЪДЪРЖАНИЕ.

	Стр.
I. Одесусъ и Варна. Съобщава Х. К. Шкорпилъ .	3
II. Обичаитѣ на гагаузитѣ въ Варна. Съобщава А. И. Мановъ	24
III. Спомени за града Варна отъ врѣмето на Кримската война. (1853—1856 г.). Съобщава Ст. Кабакчиевъ.	31
IV. Сражението при Варна въ 1444 год., варненскитѣ черкви и гробътъ на Владислава. Съоб. Г. Димитровъ	49
V. Сражението при Варна въ 1444 г. Съоб. К. Н. Мирски.	85
VI. Девненскитѣ извори. Съобщава Х. К. Шкорпилъ .	89
VII. Разкопкитѣ въ „Патлейна“ (до Прѣславъ) и значението имъ за българската история. Съобщава Иорд. С. Господиновъ	93
VIII. Прѣславъ. Съобщава К. Х. Шкорпилъ	101

Планове:

1. Плана на открития храмъ задъ военния каналъ (между морето и езерото) отъ К. Шкорпилъ.

2. Плана на откритата черква до Прѣславъ (въ мѣстността Патлейна) отъ К. Шкорпилъ.

Поправка:

На стр. 15, редъ 2 (отдолу) чети вмѣсто: „отъ нартика въ емпория, която . . .“ така: *отъ нартика въ олтаря, който . . .*“
